

KERESZTÉNY MAGVETŐ

112. évfolyam • 2006 • 2. szám
Kolozsvár

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- ▶ *Berényi Dénes*
Természettudomány és vallás az ezredfordulón..... 117
- ▶ *Jean-Paul Sorg*
Kereszténység és ökológia – Világvége?..... 129
- ▶ *Balázs Mihály*
A kolozsvári Unitárius Kollégium 1135. számú kéziratáról 139
- ▶ *Kruppa Tamás*
Egy unitárius ének tanulságai. Szőlősi István históriás éneke 1635-ből 152
- ▶ *Olosz Katalin*
Folklórgyűjtő diákok a kolozsvári unitárius kollégiumban
a 19. század végén és a 20. század elején 158
- ▶ *Frank D. Dániel*
Dán Róbert emlékére (I.) 169
- ▶ *Moldován Szeredai Noémi*
Egyház, társadalom, kommunikáció 189

SZÓSZÉK – ÚRASZTALA – SZERTARTÁSOK

- Kovács István (K)*
A szív vallása – a vallás szíve (Lk 10,30–37)..... 208
- Ferenczi Enikő*
Női követők (Lk 10,1–2)..... 212
- Lőrinczi Lajos*
Kiáltó szó: Egyengessétek az Úr útját! (Lk 3,4)..... 215

<i>Orbán Erika</i>	
Isten hordozói (Mt 18,1–6)	217

KÖNYVSZEMLE

<i>Gyarmati Zsolt: Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán</i> (dr. Gaal György)	221
--	-----

Eszmék – Gondolatok	227
----------------------------------	-----

Egyházi élet – Hírek	228
-----------------------------------	-----

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church, Romania
CXII • Cluj-Napoca • 2006/2

CONTENTS

STUDIES

- Dénes Berényi*
Natural Science and Religion at the Turn of Millennium 117
- Jean-Paul Sorg*
Christianity and Ecology – End of the World? 129
- Mihály Balázs*
On the Manuscript Nr. 1135. of the Unitarian College, Kolozsvár 139
- Tamás Kruppa*
Lessons of a Unitarian Song. Historical Song of István Szőlősi from 1635 152
- Katalin Olosz*
Folklore Collector Students in the Unitarian College, Kolozsvár
at the End of 19th and the Beginning of 20th Century 158
- Dániel D. Frank*
To the Memory of Róbert Dán (I.) 169
- Noémi Moldován Szeredai*
Church, Society, Communication 189

SERMONS

- István Kovács (K)*
The Religion of Heart – the Heart of Religion 208
- Enikő Ferenczi*
Women Followers 212
- Lajos Lőrinczi*
A Voice of one Calling: Prepare the Way for the Lord! 215

<i>Erika Orbán</i>	
God's Bearers.....	217

BOOK REVIEW

<i>Zsolt Gyarmati: Publicity and Private Life at Kolozsvár in the Times of Peace</i> (dr. György Gaal)	221
--	-----

Ideas – Thoughts	227
-------------------------------	-----

Church Life – News	228
---------------------------------	-----

Tanulmányok

BERÉNYI DÉNES

TERMÉSZETTUDOMÁNY ÉS VALLÁS AZ EZREDFORDULÓN

A csillagászat, a naptárszámítás vagy a földmérés területén már a babilóniaiaknak vagy az egyiptomiaknak is jelentős természettudományi ismereteik voltak, de elmondható ez az indiaiakról és a kínaiakról is, később a görögökről, majd az arabokról, akiknek tudása részben máig is hat.

Mégis, a mai értelemben vett természettudomány kezdetei a 16. század végére, a 17. század elejére vezethető vissza, és – mint tudjuk – ez mindjárt az egyház és a tudósok közötti konfliktushoz vezetett (Galilei, Servet), majd a későbbiekben – a felvilágosodás idején – a tudomány és a vallás ellentétévé szélesedett. Azóta – bár akadtak más hangok is – úgy él a köztudatban, hogy a vallásos hit és a tudomány, különösen a természettudomány összeegyeztethetetlenek.

Ha meg akarjuk vizsgálni, hogyan áll ez a kérdés az ezredfordulón, fel kell vázolnunk mind a természettudomány, mind a vallás leglényegesebb vonásait, ahogy ma látjuk.

A természettudomány

A tudományról általában. A társadalom- és a természettudomány bármelyik ágáról is legyen szó, a kutatómunka rendszeres adatgyűjtéssel kezdődik. Ezek az adatok és a megszerzésükre irányuló tevékenység természetesen egészen más például a történelemtudományokban, ahol ez esetleg régi oklevelek, feliratok tanulmányozását jelenti, és más a fizikában, ahol egy természeti jelenséget megfelelő műszerek segítségével vizsgálunk. Ugyanakkor ezeknek az adatoknak megbízhatóaknak, ellenőrizhetőeknek kell lenniük, ki kell állniuk a tudományos közösség kritikáját.

A tudományos munka következő fázisa az adatok különböző szempontok szerinti csoportosítása, rendszeres, megvizsgálása azért, hogy azokban okokat és okozatokat, szabályszerűséget, sőt törvényeket fedezzenek fel.

Ez utóbbiakra épülnek a hipotézisek, modellek, végül az elméletek. Mind-ezeket a lépéseket, a tudománynak megfelelő változásokkal, a kutatás során mindenütt többé-kevésbé azonosítani lehet.

A természettudomány fő jellemzői. Az a bizonyos természettudomány, amelynek kezdeteit valahonnan a 16. század közepétől számítjuk, az egyszerű jelenségek kutatását helyezte előtérbe: hogyan gurul a golyó, hogyan leng az inga, hogyan esik a szabadon eső test. A „világrejtély” megoldása, az anyag alapvető mibenlétének és szerkezetének, a világ keletkezése kérdésének felderítése helyett az említett jelenségek vizsgálatát tekintette feladatának; ezekkel azonban nem úgy általában foglalkozott, hanem *pontosan*, minden részletében *mérésekkel* igyekezett megismerni azokat. Ezt a törekvést, ha tetszik „pálfordulást”, szinte klasszikusan fogalmazta meg Németh László. „A természettudomány a mindent tudni akaró fausti szellemmel szemben egy játékosabb, szerényebb és elmésebb magatartásból született, amely a világ megfejtése helyett beírta azzal, hogy ügyes részletkérdéseket adjon fel neki, előre gyanítva, hogy mindig csak az ismeretlen nagy tenger partján fog játszani. Épp ennek a szegény fölényességnek köszönhető, hogy az egészről is annyit tudott meg.”

Hasonlóan ír Feynman, a neves Nobel-díjas fizikus Tycho Brahe munkásságáról, amelynek eredményei lehetővé tették a ptolemaioszi és kopernikuszi világfelfogás közötti egyértelmű döntést: „Az a gondolata támadt, hogy jó lenne nagyon-nagyon pontosan feljegyezni a bolygók helyzetét az égbolton, és így a két lehetséges elmélet közül választani lehet majd. Ez a modern tudományok kulcsa, és a természet igazi megértésének kezdete, hogy alaposan megnézzük a dolgokat, feljegyezzük a részleteket, és reméljük, hogy az így nyert ismeretekben felleljük egyik vagy másik elméleti értelmezés igazolását.”

Valóban innen vezetett az út mai tudásunkhoz az ősrobbanásról vagy az öröklődés törvényeiről egészen az ember Holdra lépéséig. Ehhez azonban a természettudományos kutatás alapvető módszereit kellett következetesen alkalmazni. Ezek pedig *a megfigyelés, a kísérlet és a mérés*. A természetről, a természeti jelenségekről alapvetően csak ezeknek a módszereknek az alkalmazásával szerethetünk ismereteket. Ezekre kell, hogy épüljön minden további hipotézis és elmélet, és ez utóbbiak következtetéseit is a fenti módszerekkel kell ellenőriznünk. Newton szerint: „... a természet tanulmányozásának legjobb és legmegbízhatóbb módszere az, hogy először szorgalmasan felkutatjuk a dolgok tulajdonságait, és e tulajdonságokat kísérletileg megalapozzuk, míg a magyarázataikra vonatkozó hipotéziseket csak másodrangúaknak tekintjük.” Einstein megfogalmazása pedig erről a következő. „Az elméleti épületének igen előrehaladott állapotban kell lennie ahhoz, hogy olyan következtetésekre vezessen, amelyek a tapasztalattal összehasonlíthatók. Természetesen itt is a tapasztalati tények a mindenható bírák.” Ugyanerről Feynman így ír: „Ha a kísérlet ellentmondásba kerül elméletünkkel,

akkor az elmélet hibás. Ez az állítás valamennyi tudomány kulcsa. Nem számít az, hogy milyen vonzó vagy szép volt maga a feltevés. Az sem számít, hogy milyen okos volt az, aki ezt az ötletet felvetette, vagy hogy mennyire neves személyiség – ha a kísérlet ellentmond neki, az elmélet rossz. És ez minden.”

A továbbiakban a természettudományos kutatás néhány alapvető vonását említjük meg. Minden bizonnyal a legelsőek egyike az objektivitás. Mit is jelent ez? Azt, hogy ha egyszer megbízhatóan megmértünk és több laboratóriumban megismételtünk egy mérést egy fizikai mennyiségre vonatkozóan, mint például a nehézségi gyorsulás vagy az elektron töltése, akkor nem mondhatja valaki, hogy „ez nekem nem tetszik”, miért ne lehetne az a mért érték fele. Ezek az értékek tehát nem függnek személyes hangulatoktól, tetszéstől vagy nem tetszéstől. Galilei annak idején azt mondta vitapartnereinek, akik kételkedtek a Jupiter holdjainak a létezésében, hogy nézzenek bele a távcsőbe és maguk is meggyőződhetnek arról, hogy mi az igazság. Ne élotételekre vagy ellenérzéseikre támaszkodjanak.

További igen fontos vonás a nem befejezettség, a *nyíltság az új felé*. Karl Popper, századunk nagy tudományfilozófusa szerint a természettudomány legnagyobb előrevivő motorja önmaga kritikája. Ezt a nyíltságot és befejezetlenséget már Galilei is megfogalmazta: „És vajon ki merészkedik arra, hogy határt szabjon az emberi szellemnek? Ki merné azt állítani, hogy mi már mindent tudunk, ami a világban megismerhető?” Louis de Broglie, a híres francia fizikus is frapánsan fogalmazza meg ezt: „A tudományt befejezettnek hinni oly nagy illúzió, mintha a történész azt hiszi, hogy a történelem véget ért. Minél inkább fejlődik tudásunk, a természet annál inkább úgy mutatkozik számunkra, mint amely majdnem határtalan gazdagsággal rendelkezik különböző megnyilvánulásaiban. Még ha egy tudományág annyira kifejlődött is, mint a fizika, akkor sincs okunk azt feltételezni, hogy kimerítettük a természet kincsesárát, vagy közel lennénk végső leltározásához.”

Egyes elméletek, hipotézisek téveseknek bizonyulhatnak, és el kell vetni őket. Ilyen például a flogiszonelmélet vagy akár a Bohr-féle atommodell, bár mennyire fontos lépcsőfoka is volt ez utóbbi az atomra vonatkozó tudásunknak. Más esetben egy elmélet nem bizonyul tévesnek, de átadja a helyét egy új, átfogóbb elméletnek, amelynek a régi részévé válik. Ez történt például a newtoni mechanika esetében, amely jó közelítésben érvényes marad a speciális relativitáselméletben is mindaddig, amíg a test a fénysebességet nem közelíti meg. Ekkor azonban teljesen törvénynek (formuláknak) adja át a helyét. Hasonló a helyzet a kvantummechanikával: az atomi és szubatomi méretek tartományában a determinisztikus newtoni törvények helyét valószínűségi formulák veszik át.

Valójában örök emberi kísértés azt hinni, hogy már mindent tudunk, és „lenézni” elődeinkre azért, hogy hozzánk képest mennyivel kevesebbet tudtak, vagy milyen téves nézeteik voltak. Anaxagorasz (Kr. e. 500–428) sírfelirata a következő: „Itt nyugszik Anaxagorasz, aki elérte az igazság legszélső határait,

megismerve a világegyetem felépítését.” Ez a magatartás a természettudományt, illetve tudósokat is újra és újra megkísértette, pedig a természettudományos valóságmegközelítést minden más világméretűtől éppen nyíltsága, be nem fejezettsége, saját álláspontja korrigálására való készség különbözteti meg. Az előző korok tudásának lebecsülésétől pedig könnyű megszabadulni, részben ha megpróbálunk előreszaladni ötven vagy száz évvel, és onnan nézünk vissza mai tudásunkra. Biztosak lehetünk abban, hogy ötven vagy száz év múlva utódaink éppen ilyen „lenézéssel” tekinthetnének ránk, illetve jelenlegi tudásunkra, mint néha mi tesszük elődeinkével. Gondoljuk csak el, hogy mennyi sugárzást ismerünk ma, amelyeket ötven vagy száz évvel ezelőtt nem ismertek, nem volt műszerük észlelésükre. Itt vannak körülöttünk a különböző sugárzások, például a rádióhullámok. Nem észleljük őket, nincs rá érzékszervünk. De ha van rádiókészülékünk, csak be kell kapcsolnunk, és már felfogtuk a rádióhullámokat. A valóság az, hogy jelenlegi ismereteink és álláspontunk a múltbeli kutatásokon, köztük meghaladott tévedéseken is alapul, azokra épül, mint ahogy a jövő tudománya mai munkánkra. Ezért írta Newton szerényen, hogy „óriások vállán állok”.

Mindennek mintegy következménye, hogy *a természettudomány nem ismer végleges, megcáfolhatatlan, abszolút igazságokat*. Ellenkezőleg! Nincs az a szilárdan álló, akár évszázadokon át elfogadott elmélet, amelyet egy új, megbízható, megismételhető kísérlet meg ne cáfolhatna. Csak egy példa. Az anyag- és energiamegmaradás valóban a természet egyik alaptörvénye. Mégis az elmúlt század folyamán két esetben is kétségbe kellett vonni. Az egyik a béta-bomlás, ahol az energia látszott eltűnni. Ezért feltételezték a harmincas évek első felében a neutrínót, amelyet csak mintegy húsz év múlva sikerült kísérletileg kimutatni. Egyébként pedig a kvantummechanikában az energiamegmaradás csak bizonyos határok, és pedig a Heisenberg-féle bizonytalansági reláció megadta határok között érvényes. Amit W. Kuhn a fizikával kapcsolatban ír, az az egész természettudományra igaz: „A fizikai elméletek nem nyilatkoznak ki végső, abszolút igazságokat a világról. A fizika csakis a benne rejlő tévedések lehetősége útján haladhat előre. Korszerű álláspontunk szerint semmiféle eredménye sem tekinthető abszolútnak és biztosnak. Ennek ellenére az állandó bizonytalanság a természet megismerésére jobb módszernek látszik, mint a neomitikus gondolkozásmód, mely abszolút biztos és végleges eredményt tűz ki céljául. Az igazi ismeret sohasem lehet egy lezárt rendszer, hanem mindig újra és újra meginduló dialógus a természettel.”

A természettudományos kutatásnak számos más fontos, jellemző vonása van a matematika felhasználásától kezdve a természettörvények formába öntésénél az intézményesültségig, vagyis az eredmények közlésére és elfogadására szolgáló elfogadott eszközökig és módszerekig. Ezekre azonban itt nem térünk ki, csak a legfontosabb vonásait igyekeztünk összefoglalni, amelyek a továbbiak szempontjából is fontosak lesznek.

Mit nyújt az emberiségnek? Ha röviden is, de szólnunk kell arról, mit köszönhet az emberiség a természettudománynak. Erre vonatkozó mondandóimat három szó köré csoportosítom, nevezetesen arra szeretnék felelni, hogy mit adott a természettudomány az emberiségnek „formában”, „tartalomban” és „alkalmazásokban”.

Mindenekelőtt módszereivel, az ismeretszerzés formájával „tanítja” az embereket, viszi előre a társadalmat. Állításait lépcsőről lépésre megfigyelésekkel, kísérletekkel és mérésekkel igazolja. Toleráns más nézetekkel szemben, azokat érvekkel és tudományos módszerekkel kívánja meggyőzni. A meggyőzés, az érvelés és a gondolkodás fegyelmére szoktat.

Másrészt, bár vannak a tudományban is csalások, tudatos megvesztegetések, nem csak tévedések, de ezeket könnyebb megcáfolni, mint az élet bármely más területein.

A Francia Fizikai Társulat százéves jubileumán mondta a társulat akkori elnöke, P. G. Avenbuch a következőket: „Rengeteg ember él a Földön, a társadalmi lét telítve van kényszerű hazugságokkal. Ilyen helyzetben morális jelentősége van az objektív természettudomány művelésének. Olyan területe ez a kultúrának, ahol tartósan és büntetlenül hazudni nem lehet.”

A „tartalmat” illetően, amit a természettudománynak köszönhet az emberi kultúra, talán még nehezebb rövid összefoglalást adni, olyan színes ez a paletta. Beszélhetnénk itt az ősröbbanástól kezdve az ember Holdra lépésén keresztül az öröklődés törvényeinek megfajtásáig. Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a természettudomány fejlődése hihetetlen mértékben kitágította szemhatárunkat a valóságról. Megmutatta, hogy a valóság milyen elképzelhetetlenül gazdag, hogy érzékszerveinkkel közvetlenül ennek milyen kis hányadát fogjuk csak fel. Gondoljunk csak például az elektromágneses színekre, amely az infravöröstől a legkeményebb gamma sugárzásokig terjed, és amelyek közül csak a fényt (legfeljebb még az infravörös sugárzást) észleljük érzékszerveinkkel, ami valóban nagyon kis része az egész spektrumnak. Említsük meg a mikrohullámokat vagy a rádióhullámokat, amelyeknek özönében élhetünk anélkül, hogy tudomást vennénk róluk. Paul Davies írta: „...nem minden létezőnek mondott dolog olyan konkrét, mint a beton. Mi a helyzet például az atomokkal? Túl kicsik ahhoz, hogy megnézzük, megérintsük vagy bármely más módon érzékeljük őket. Ismereteinket közvetve szerezzük be róluk, közties műszerek révén, amelyek adatait fel kell dolgoznunk és értelmeznünk kell. Azután ott vannak az ennél is elvontabb valóságok, mint például a mezők. Egy test gravitációs mezője minden bizonnyal létezik, mégsem tudunk belerúgni, látásról, szaglásról nem is szólva.”

A tudomány fejlődéséből eredő, azon alapuló technika, azaz a tudomány „alkalmazásai” átalakítják mindennapi életünket. Gondoljunk akár mai konyhánkra mikro- és infrásütőjével, fagyasztójával, automata kávéfőzőjével és ke-

nyérpirítójával, vagy hírközlésünkre és szórakozásunkra a faxszal és elektronikus postával, a tévével, magnóval és videóval, a számítógépek sokirányú alkalmazásával, nem is szólva az egész informatikai társadalomról. És ez a folyamat egyáltalán nem befejezett.

A tudományos technikai haladás által keltett veszélyek tárgyalása ugyan nem tárgya ennek a tanulmánynak, de röviden ki kell térnünk rá. Egyrészt ezen haladás által nyújtott lehetőségek feltétlenül felelős embereket kívánnak és az emberiség erkölcsi szintjének a növekedését. Ebből a szempontból fordulóponton van ma az emberiség. Másrészt tudatosítanunk kell, hogy nem szükséges mindent megvalósítani, a gyakorlatba átvinni, amit a tudomány és a technika lehetővé tesz. Éppen a tudomány lényegét képező kritikával kell illetnünk az alkalmazásokat is, és eszerint döntenünk ezekben a kérdésekben. Végül nyilvánvaló, hogy környezetünket csak a tudomány műszereinek és technológiájának felhasználásával és további kutatással lehet megóvni.

Mit nem adhat a tudomány? Mindenekelőtt nem „bölcsek köve”, amely az emberiség minden gondját meg tudja oldani. Az a vakhit, amely a tudományból istenséget akart formálni, többet ártott a tudmánynak, mint legádázabb támadóit. Nem csak arról van szó, hogy például hiába sikerült meghosszabbítania az életet, a halál problémájával ugyanúgy szembe kell néznie az embernek. Ugyanakkor nem tud feleletet adni az emberi élet alapvető kérdéseire sem: mi az értelme életünknek? Csak a vak véletlennek vagyunk kiszolgáltatva? Van-e értelme az önzetlenségnek, sőt az önfeláldozásnak? – és „a végső kérdésekhez érve” hagy cserben minket a tudomány és a logika. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy rossz válaszokat adnának, de valószínűleg alkalmatlanok az olyan „miért” típusú kérdések felvételére (a „hogyanall” szemben), amelyek bennünket nyugtalanítanak” – írja a neves kozmológus-fizikus, Paul Davies.

A tudomány nem az egyetlen módja a valóság megismerésének. Először is jóval több a tudásunk, mint amit tudományos módszerekkel szereztünk. Például az, hogy egy ismerős személyt megismerek, az nem tudományos vizsgálatokból származik, hiszen nem mértem meg arcának paramétereit: szemeinek távolságát és nagyságát, az orrának hosszát stb. DE ezen túlmenően: „A művész...lát, vagyis szemét mintegy szívébe helyezve kiolvassa a természet titkait” (Rodin) Vagyis a művészet is a valóságot tükrözi és annak más rétegeit éri el, illetve a tudomány által is vizsgált valóságot más oldalról, más módszerekkel közelíti meg.

Végül a vallásos, misztikus megközelítés megint más utat kínál és mélyére ás a valóságnak (erről később még lesz szó). Erről így ír a már idézett Davies: „...meg tudják ragadni a végső valóságot, míg a megismerés logikai-tudományos módszere hosszadalmas, veszélyes levezetésekbe bonyolódik, és a végén kátyúba jut.”

Arról van tehát szó, hogy bár a tudomány csodálatos alkotása az emberi szellemnek, de nem egyeduralkodó. „Be kell állnia a sorba”, el kell fogadnia, hogy a teljes valóság megismerésének csak egyik útja. A valóság sokkal gazdagabb, sokszínűbb, mint hogy egyféle típusú megközelítéssel feltárható legyen. A fenti különböző megközelítési típusok kölcsönösen kiegészítik egymást.

Tudomány és társadalom. Bár ez sem tárgya az írásomnak, hiszen valóban külön tanulmányt igényelne, az itt tárgyalt összefüggésben mégis említést kell tenni róla.

E viszonyt talán a legtalálóbban a „skizofrén”, azaz tudathasadásos jelzővel lehetne illetni. A mai ember és társadalom naponta él mindazokkal a vívmányokkal, amelyek végső soron a tudománynak köszönhetőek, és ugyanakkor hódítanak a társadalomban a tudományellenes, áltudományos áramlatok.

Ennek minden bizonnyal sok oka van. Ezek egyike valószínűleg a csalódottság a tudományban. A tudomány istenítése ugyanis teljesíthetetlen igényeket támasztott a tudománnyal szemben. Egy másik tényező a tudomány haladása által létrehozott tisztító eszközök, amelyekhez morálisan nem nőtt fel az emberiség. Végül a tudomány egyre elvontabbá válása, eredményei, felfoghatatlansága a mindennapi ember számára bizonyára szintén felelősek a jelenlegi helyzet kialakulásáért.

A vallás

Primitív és fejlettebb formái. A vallásos, a transzcendens hit már primitív formáiban is a látható, az érzékelhető mögött keresi a világ és az élet értelmét. Fejlettebb formáiban még inkább lényegi mondanivalója, hogy életünket nem a vak véletlen irányítja, hogy tetteinkért felelősek vagyunk, hogy a Földön feladataink vannak, életünknek értelme, „tétje” van.

A kereszténység. A krisztusi tanítást nehéz néhány mondatban összefoglalni. Tudjuk, Jézus életéről és tanításáról az evangéliumok számolnak be, és a görög evangélium szó – ismeretesen – „jó hírt” jelent. Mindenekelőtt itt kell keresni a kereszténység lényegi mondanivalóját. Ez a jó hír pedig az, hogy *Isten a szeretet.* Istenről ugyanis sok mindent el lehet, és el kell mondani; hogy hatalmas, hogy bölcs, hogy igazságos, de a legfontosabb: *Ő maga a szeretet.*

Jézus maga azért jött el, hogy megmutassa: a számunkra elképzelhetetlen, más minőségű és hatalmas Isten közel van hozzánk és szeret minket, mint saját gyermekeit. Ezért az élet ezernyi viszontagsága között sem kell félnünk, meg vagyunk váltva a gonosz rabságából. Az evangéliumokban sokszor visszatérő szavak a „ne féljete!” „ne aggodalmaskodjatok!”

A krisztusi erkölcs pedig a legnemesebb, amit az ember maga elé tűzhet. Az evangéliumok azt hirdetik, amit nyílt szemmel és szívvel az ember a min-

dennapok során maga is megtapasztalhat: nem lehet az emberi élet értelme, nem emberhez méltó cél a gazdagság, a hatalom, az élvezet hajszolása. Az élet célja Krisztus szerint Isten és az embertárs szolgálata. És ez utóbbinak az előbbi a biztosító és szentesítése, mert ha minden a véletlen játéka, akkor csak magammal szabad törődnöm.

Érdemes megjegyezni, hogy V. E. Frankl, a harmadik bécsi pszichiátriai iskola megalapítója szerint a boldogság valamiképpen „melléktermék”. Akit „leköti” az, amit feladatának lát, aki magával keveset törődik, egyszer csak észreveszi, hogy boldog. Aki azonban minden áron mások kárára is boldog akar lenni, az elől elszökik a „boldogság kék madara”. Igen, a cél, a feladat, az emberhez méltó cél és feladat elengedhetetlenül fontos az életben. Selye szerint ez egyszerűen a biológiai léthez szükséges. Erről így ír a nagy író, Thornton Wilder egyik regényében: „...te még fiatal vagy, és nem vagy boldog, mert még nem találtad meg a feladatot, amelynek életedet szenteld. Valahol a világban vár rád a munka, amelyet bátran, becsülettel és lojálisan el fogsz végezni. Mindenkinek megadatott egy nagy feladat, amelyet el kell vállalnia.”

A hit ajándéka. Aki tud hinni a szerető személyes Istenben, akiben megérlelődik az a meggyőződés, hogy végső soron a lét, a világ és a saját élete értelme Isten kezében van, akörül elrendeződnek a dolgok, és az élet ezer problémája közben is nyugodt tud maradni, Isten kezében tudja magát. Ezzel kapcsolatban írta a vallásos szemléletűnek egyáltalán nem mondható neves amerikai pszichológus, Csikszentmihályi Mihály: „Az utóbbi néhány évben megismerkedtem több, szakmáját hivatásszerűen végző muzulmánnal – volt köztük tanár, mérnök, pilóta, üzletember... Mikor beszélgettem velük, megdöbbenéssel láttam, hogy legtöbbször milyen nyugodt marad még a legnagyobb megterhelés közepette is. Akiket megkérdeztem erről, nagyjából mind ugyanazt felelték, ha különböző szavakkal is: Nincs ebben semmi különös – azért nem jövünk ki a sodrunkból, mert hisszük, hogy életünk Isten kezében van, és bárhogyan is döntsön, elfogadjuk...”

A hit, a vallásos hit azonban nem tudás. A racionális gondolkodással ugyan nem ellenkezik, azonban a hit ajándéka, a keresztyén tanítás szerint: kegyelem. Betéve tudhatja valaki az egész Bibliát, sőt az egész teológiai irodalmat, de ez még nem hit.

A hitet, ezt a belső szilárd meggyőződést „kiérdemelni”, kikényszeríteni nem lehet, ezt az Isten ingyen adja, amikor akarja, és nem tudjuk, ki mikor kapja meg, vagy utasítja vissza, mert elfogadása esetleg életvitele megváltoztatásával járna, és azt nem vállalja. Előkészíteni, sőt – bármilyen furcsán hangzik – imádkozni érte azonban lehet. A legjobb előkészítés a jóra való törekvés, az áldozatkészség, a mások bajában osztozás, a segítség rajtuk. Ilyen szempontból elgondolkoztatók a következő Babits-verssorok: „mert nem annak kell az imádság,

ki Istent megtalálta már”, vagy a híres drámaíró, Ionesco utolsó naplójegyzete: „Imádkozni a Nem-Tudom-Kihez. Remélek: Jézus Krisztus.”

A vallásos hit tehát nem a tudományon alapuló meggyőződés. A hívő ember számára kísértés, amikor a tudomány bizonyos eredményeivel akarja aláátmasztani hitét. Nem azért hiszünk, mert például a ma elfogadott tudományos álláspont, az ősröbbanás esetleg a teremtéssel azonosítható. Könnyebb lehet, hogy az ősröbbanás-elmélet megdőljön vagy egészen más értelmet nyer. Nem is azért hiszünk, mert a tudósok hisznek. Egyes felmérések szerint 40, mások szerint 50 százalék különben a hívő természettudósok aránya. Azért hiszünk, mert elfogadjuk Isten kegyelmét, amivel a hitet ajándékozta nekünk.

Ebből következően valóságos képtelenség, hogy valaki a hitére büszke, ezért gögös legyen, valakiket, akik nem hívők, akármilyen módon vagy formában lenézzen. Hiszen hitét ajándékba, ingyen kapta, nem kiérdemelte.

Mindebből azért nem következik, hogy a világ és jelenségeinek elfogulatlan szemléletéből ne lehetne Istenre következtetni. A világmindenség és az emberi lét számos csodája és törvényei Isten felé mutatnak. Ez azonban nem tudományos, semmiképpen sem természettudományos megismerés vagy bizonyítás. Istent „nem lehet a lombikba tenni”, mert akkor már nem is lenne Isten. Felismerése a természetben – amelyre fentebb utaltam – olyan, mint ahogy az ismerőst azonnal felismerem, bár természettudományos igényű mérésekkel nem térképeztem fel arcukat. Valahogy erre céloz Thornton Wilder és a fizikus Heisenberg. „A hit a tisztánlátás egyre táguló tava, amelyet tudatunk határán túli források táplálnak. Valamennyien többet tudunk, mint amiről tudjuk, hogy tudjuk.” (Thornton Wilder) „Tényleg abszurd gondolat volna a világ rendjének a struktúrái mögött egy tudatot keresni?” (W. Heisenberg).

A hit dolgai a személyiség legmélyén dőlnek el. Bármiféle, a legkisebb külső kényszer is értelmetlen és felháborító a hit dolgában. Egyet kell érteni Poperrel, hogy „...csak az a vallásos hit lehet érték, amelyet szabadon fogadunk el.” Erre különben Jézus maga is többször rámutatott. Az apostolok tüzet kívántak bocsátani a szamáriai falvakra, amelyek nem fogadták be őket. Jézustól azonban dorgálást kaptak, és azt mondta nekik, hogy nem tudják, milyen lelkület lakik bennük. Más alkalommal példabeszédében szól a „konkoly” és a „tisza búza” szétválasztása ellen, vagyis azt tanítja, hogy az ítékezés nem a mi dolgunk, hanem az „aratás uráé”. Megint máskor az apostolok kéri, hogy aki nem jár velük, annak Jézus a nevében történő gyógyítást és tanítást tiltsa meg. Jézus válasza az, hogy „hagyjátok békében”.

Végül akár hívők vagyunk, akár hitetlenek, legyünk ebben a dologban becsületesek. Ha hitetlenek vagyunk, és azt valljuk, hogy csak az létezik, amit közvetlenül (érzékszerveinkkel) vagy közvetve (műszereinkkel) észlelni tudunk, és

azon kívül nem létezik más, legyünk tisztában azzal, hogy ezt természetesen lehet vallani, de ez már nem természettudományos ismeret. Ha viszont hívők vagyunk, adjunk hálát Istennek szilárd meggyőződésünkért, és megfelelő tisztelettel közeledjünk a másik ember meggyőződéséhez. Nem ismerjük az ő belső életét, küzdelmeit, és ne feledjük, hogy minden ember alakul élete során, sohasem befejezett. A hívő is legyen tehát becsületos, legyen tudatában annak, hogy hitét végső soron ajándékba kapta.

Végül még valami! Senki nem gondolhatja, hogy a transzcendens hit merő értelmetlenség és tudománytalan, sőt tudományellenes dolog. Fontoljuk csak meg, mit ír J. D. Barrow: „A fizika világképe” című nemrégiben megjelent munkájában: „úgy vizsgáljuk a természetet, mintha azt egy, a miénkkel nem azonos értelem rendezte volna el. A tudósok lényegében ezt teszik, akár vállalják nyíltan ezt az eszmét, akár nem; másképpen nem lennének tudósok.” Nem sokban tér el ettől Einstein álláspontja sem, amelyet Infelddel együtt a következőképpen fogalmazott meg: „A tudomány nem létezhet, ha nincs hitünk, hogy elméleti konstrukciókkal megragadható a valóság, és ha nem hiszünk a világ belső harmóniájában.

A hit és a tudomány

Lényüknél fogva nem ellentétesek. Mindenekelőtt mindkettő más dimenzióban, pontosabban más létsíkban mozog, és mások az alapvető feladatai, funkciói.

A természettudomány a természet jelenségeit vizsgálja, azokra vonatkozóan alapít meg törvényeket. Nem feladata, hogy az ember végső kérdéseire, az élet értelmére, az erkölcsi kérdésekre választ adjon.

A vallás és a Biblia viszont nem természettudományos igazságokkal foglalkozik, nem a velük kapcsolatos kérdésekre akar válaszolni. A Szentírás által közölt igazságok az adott kor nyelvén és természetre vonatkozó akkori ismereteken alapulva és köntösében jelennek meg, de mondanivalója messze túlmutat saját korán, a mához és minden korhoz szól.

Bizonyítja vagy cáfolja a tudomány a hitet? Először is szögezzük le, amiről korábban már szó volt, hogy a tudománynak nem kell bizonyítania a vallásos hitet. Ez utóbbi nem a tudományon, a tudományos eredményeken alapul, hanem Isten ajándéka. Már említettük, hogy a pillanatnyi tudományos állásponttal támogatni a hitet, vagy pláne a tudománytól megkövetelni ezt, kísértés a hívő ember számára.

A dolgok valódi lényegének félreértése is nagy veszélyekkel járhat, mint a történelem is mutatja.

Ugyanakkor azonban a tudomány cáfolni sem tudja a hitet. A tudomány lényegéhez tartozik ugyanis, hogy korrigálja saját álláspontját, vagy nem ismer

végleges, abszolút igazságokat. A tudomány története bőven szolgáltat erre példákat. Newton abszolút tér- és időfelfogása átadta helyét a relativitáselméletnek, determinizmusa pedig a kvantummechanika valószínűségi természet megközelítésének. Legfeljebb azt lehet mondani, hogy a tudomány jelenlegi álláspontja, eredményei ellentmondanak a hitnek vagy egyes tételeinek, illetve esetleg a Bibliából kiolvasható természetképnek. Egy ilyen kijelentésnek azonban nincs semmiféle súlyos hatása vagy következménye, hiszen a vallásos hit nem tudományos eredményeken alapul, a Szentírás pedig nem a természeti jelenségekre és törvényekre vonatkozólag kíván végső kijelentéseket tenni.

Torz vallásosság. Az eddigiek értelmében szinte értetlenül kellene állnunk ama tény előtt, hogy mégis volt és ma is felmerül a vallás, a vallásos hit és a tudomány közötti ellentét kérdése. Ennek oka az, hogy létezik torz, eltorzított vallás, illetve vallásos hit és hasonlóan torz tudományosság is.

A hamis vallásosság mindenekelőtt uralkodni akar, hatalmat akar és nem szolgálni. A tudományt is a maga szolgálatába akarja állítani, sőt ha módjában van, kényszeríteni. Megkívánja, hogy a tudomány eredményei a hitet, sőt a hittételeket igazolják, és ha ez nem így van, „keresztes hadjáratot” hirdet a tudomány vagy egyes tudósok ellen. Nyilvánvaló, hogy ez az igazi vallásosság eltorzulása vagy eltorzítása, és nemegyszer azt eredményezi, hogy a vallásból „ideológia” lesz: a hatalom megszerzésére és megtartására szolgáló szellemi fegyver.

A hamis vallásoságnak az előbbiekhöz szervesen kapcsolódó jellemzője, mintegy sokszor – el kell ismerni – talán észrevétlenül még túlzóbb foka, amikor az nem Isten és az emberek szolgálatát jelenti, hanem ellenkezőleg, ájtatoskodással, kegyeskedéssel, megfelelő számú külsőséges vallási gyakorlat elvégzésével Istent akarja a maga szolgálatába állítani.

Ehhez járul bizonyos triumfalizmus, amely nem tartja tiszteletben a másik ember személyiségét, meggyőződését. Annyira vakon hisz a maga igazában, hogy képes lenézni azt, aki nem hívő, és képtelen átérezni azokat az akadályokat, amelyek a hit elé tornyosulhatnak.

Torz tudományosság. A helyzetet csak súlyosbítja, hogy nagyon is létezik torz tudományosság is, amely felölti a mindentudás álarcát, a pökhendi gőgöt. Ugyanakkor meglehetősen szimpla emberképlet operál. Azt gondolja, hogy képes kielégíteni az ember minden igényét.

Hirdeti, hogy mindent ki tud deríteni, mindent meg tud oldani, ez legfeljebb idő kérdése. Láttuk, hogy a gazdag valóság és az ember reális felfogásában, akit Vörösmarty így jellemezett, hogy „sár és istenarc”, ez meglehetősen naivan agresszív álláspont, amely nem akarja ismeri a tudomány határait.

Bizonyára nem véletlen, hogy a hamis vallásosság és a pökhendi tudomány valóban nehezen férnek meg egymás mellett.

A megoldás. Úgy gondolom, az előbbieken körvonalazódott a megoldás, amely azt jelenti, hogy a tudomány és a vallás is megmarad a saját illetékességi területén, tiszteletben tartva a másikat. Ezzel kapcsolatban mind a vallás, mind a tudomány képviselői ma – úgy látom – valóban a tisztázódás felé halad a dolog.

Mindenekelőtt Ledermant, a Nobel-díjas fizikust idézem: „A misztikumnak bizonyára megvan a helye az emberiség kultúrájában, nem az én tisztem, hogy véleményt mondjak róla, de ha a tudományba is belekeverjük, pont az vész el, amire a tudomány való: a tényszerű, földön járó megbízhatóság.” Tehát nem összekeverni kell a dolgokat, hanem megfelelően szétválasztani.

Erről a teológus, Manfred Spieker így ír: Az egyház „elismeri a kultúra, a gazdaság, a technika és a politika határozott önállóságát, saját igazságát, saját jóságát, öntörvényűségét és saját rendjét. Azt jelenti, hogy tiszteletben tartja ezeken a szakterületeken a mindenkori szakember illetékességét...”.

Végül II. János Pál pápát idézem, aki magyarországi látogatása során a Magyar Tudományos Akadémián tartott beszédében a következőket mondta: „Az egyház ...elismeri és követeli a tudományos kutatás és művészi alkotás szabadságát és autonómiáját A kultúrának szüksége van az igazi szabadságra, még a vallásos hittel szemben is. Ezért, amikor az ész és a hit látszólag szembekerül egymással, akkor minden bizonnyal vagy a kulturális tevékenység vagy a hitből táplálkozó reflexió túllépte a saját illetékességi körét, nem vette figyelembe saját módszere követelményeit.”

JEAN-PAUL SORG

KERESZTÉNYSÉG ÉS ÖKOLÓGIA – VILÁGVÉGE?¹

„Vajon majd ha megjön a szőlő ura, mit tesz ezekkel a munkásokkal?

Ezt felelték neki: Mivel gonoszak, ő is gonoszul veszi el őket, a szőlőt pedig más munkásoknak adja ki, akik megadják a termést a maga idejében. (Mt 21,40–41)

Manapság a felelősen gondolkodó ember aligha kerülheti meg a feltételezést egy talán nem is túl távoli világvégéről, az emberi világ végéről a Föld nevű bolygón – amely a növényi és állati lények sokaságának kihalásával tulajdonképpen már rég kezdetét vette. Az összeomlás jelenlegi ütemében a következő ötven év alatt a továbbélő (körülbelül) tízmillió faj 30%-a eltűnhet. E környezetgyilkosságért az emberiség felelős. Ő a bűnös. A világegyetem mely „ítélőszéke” előtt fog megjelenni egy napon?

A tények ismertek, a tendenciák nem kevésbé. Mérik, követik őket. Itt a tudományé a szó! Statisztikák mutatják a romlás exponenciális „fejlődését”, a felmelegedését vagy ritkulását, a veszélyekét. Számos újkeletű munka mutat rá ugyanezekre a bizonyítékokra, és hallat figyelmeztető kiáltásokat. Szerzőik egyféle tekintélynek és hírnévnek örvendenek. Hubert Reeves Frédéric Lenoirral együtt jelentette meg 2003-ban *A Föld betegsége* című írását; Nicolas Hulot 2004-ben *A Titanic-szindrómát*.² Bár nem bestsellerek, a könyvüzletek sikertermékeivé váltak. Terjed az információ. Ennek ellenére a közvélemény nem mozdul, a fogyasztói és felhasználói szokások alig változnak, a politika pedig egyáltalán nem reagál.

A legkétségbeejtőbb kérdéssel szembesülünk: látván, hogy min kell változtatni, miért nem tesszük? Mély szakadék választ el gondolatot és cselekvést, szándékot és cselekvőképességet. Vajon ez az esendőségünk emberi adottságunk-e? A teológia nyelvén: ez-e az „áteredő bűn”? Ahol világos gondolat van, ott akarat is van? Ahol akarat van, ott az út is? Nem ilyen egyszerű.

Logosz és eszkatológia

Az emberiség gyakorta önnön hibái következményeként képzelte el létezése végét, mivel „az emberi gonoszság elhatalmasodott a földön”. Az 1Móz 6. része

1 Megjelent az *Évangile et Liberté* 2006 márciusi számában. Farkas Júlia fordítása

2 Illetve a Seuil kiadványaiban, *Science ouverte*, valamint Calmann-Lévy-nél (*Le livre de poche*).

beszámol arról, hogy egy negyvennapos özönvíz következett be, amelynek során „eltörölt Isten minden élő, amely a föld színén volt, embert és állatot, csúszómászót és égi madarat.” Akik megmenekülnek, maradnak, hogy tanúskodjanak, hogy elmondják, különben semmi nem lett volna, és Isten azután újrakezdte művét, újra megalkotta az élet feltételeit. Esetleg kevésbé jól, minthogy az ember és a különféle más fajok húsevők lettek. (1Móz 9,3–5).

Honnan való az embernek az a gondolata, hogy faja el fog tűnni? Honnan ez az eszkatologikus fogantatású történelemszemlélet? Veleszületett végességtudatából? Mindennek, ami születik, elmúlás a sorsa... Tudatalattijában ott lenne azoknak a nagy kataklizmáknak a nyoma, amelyek ténylegesen véget vetettek egy világrulomnak vagy az életfejlődés egy adott szakaszának? A geológusok a Föld történetében a biológiai kihalásnak több epizódját különböztetik meg, amelyek között a legutóbbi a dinoszauruszoké volt. Minthogy a lemúr-korszakban még nem volt ismeretes az emberi faj a Földön, minden bizonnyal nem lehetett tanúja ezeknek az apokaliptikus eseményeknek – bár tételezzük fel egyféle filogenetikai emlékezet létét... Képzelt? Bármi legyen is, nem volna meglepő, ha az emberi tudat (psziché) mélyén egy olyan, fogalommá sűrűsödött katasztrófa-élményre bukkannánk, amely – mintegy kivétítésként – alapja lehetne a végidő mentális előrelátásának.

A különböző korok kataklizmái természeti, kozmikus események voltak: özönvizek, tűzhányó-kitörések, földrengések; minthogy azonban az ember képtelen volt felfogni a szándéktalanság, a merő véletlen abszurditását, isteni haragot és megérdemelt szenvedést képzelt mögéjük. Hogy magyarázatot találjon, magát ítélte bűnösnek; és annyi bizonyos, hogy tényleg nem volt tökéletes, hiszen megszegte a parancsolatokat, és bűnököt követett el. „Látta az Úr, hogy az emberi gonoszság mennyire elhatalmasodott a földön...”³

Miért van az, hogy az ember már az idők kezdete óta az égtől való szüntelen rettegésben él, hogy mindig újjáélesztette magában ezt az érzést, és arra kényszerítette magát, hogy létezését áldozatok meghozatalával „fizesse meg”? Ezek antropológiai tények. Ha az újkor embere nem is jut el benső megértésükhöz, és mindezekről szabadnak véli is magát, számolnia kell velük, és elismernie valós, történelmi voltukat.

Nem is oly régóta – voltaképpen a hiroshimai bomba idejétől fogva – vált nyilvánvalóvá, hogy az emberiség az általa kifejlesztett technológiai eszközök révén képes véget vetni a maga „kalandozásainak”. Itt már nem csupán az isteni haraggal magyarázott természeti eseményekről van szó mint e gyászos vég kiváltóiról, hanem bizonyos értelemben politikai jellegű véletlenekről (balesetekről),

---

3 1Móz 6,5–7.

őrület-rohamról, hadászati kirohanásokról is. Einstein, Camus, Sartre, Heidegger, Jaspers és Hiroshima számos kortársa, látván a fegyverkezési hajszát, hangsúlyozottan figyelmeztetett ennek az abszolút újdonságnak a tragikus voltára az emberiség – és az egész bolygó – történelmére nézve.

Schweitzer hasonlóképpen; 1950-ben ezt írja: „Az emberiség végének egyik lehetőségét tapasztaltuk meg. A hatalom, amely a tudomány és a technika vívmányai révén kezünkben összpontosul, oly mérvű, hogy az emberiség szembesül a kérdéssel, megtalálja-e magában a képességet arra, hogy ezeket az eszközöket tisztán építő célokra használja, vagy pedig önmaga megsemmisítésére fordítja őket. Mindaddig, amíg az ember korlátozott erejű romboló hatalommal rendelkezett, remélhető volt, hogy az ésszerűség és a gondolkodás iránti felhívások megállíthatják a katasztrófát. Erejének növekedése azonban nem szűnik, és minden mértéket elveszítvén ez az illúzió nem tartható fenn tovább.”⁴

A nukleáris megsemmisülés kockázata valamelyest távolodott (de nem szűnt meg) a hidegháború befejeztével, és az atomarzenált birtokló két tömb egyikének összeomlása után sincs oka az öntudatos emberiségnek a felszusszanásra és valós bizalomra jövőjét illetően. Mert mintegy harminc éve már az egész bolygót átfogó és egyre nagyobb számú betegség közelít és igazolódik be, amelyek elsődleges oka az ipar és az emberi hiúság: az éghajlat felmelegedése, az üvegházhatás súlyosbodása, a gleccserek olvadása, a vizek emelkedése (várható özvizek), az elsivatagosodás, az ivóvízkészletek ritkulása, a vegyi szennyezés, a megművelhető területek és nedvességtartalékok csökkenése, az ásványi kincsek és a kőolajrétegek kimerülése.

Az ördögnek bizonyára még több is van a zsákjában! Ha az emberiség nagy szerencsével el is kerül egy nukleáris lángba-borulást, sokkal nehezebben menekülhet azoknak a bajoknak régebben még csak alattomos, de mára már nyilvánvaló és összegeződő hatásától, mint a betegségek, a kimerülés, a Föld szerves rendszerének a megbomlása, amelynek az emberi élet is része.

A rendelkezésre álló valamennyi számadat, de az emberi magatartás megfigyelése is a borulátás, végzetszerűség, az elkerülhetetlen katasztrófa felé mutat. A riói (1992) és a johannesburgi (2002) csúcstalálkozók megkongatták a veszharangot, de érezhető hatás nem következett be. Az üvegházhatásról és gázkibocsátásokról szóló kyotói csúcs (1997) „a szennyezés engedélyezése” tekintetében hozott változtatásokat. Hét év múltán megállapíthatóvá vált, hogy az aláírók közül az Európai Unió messze áll az egyezmény céljainak elérésétől. 2003-ban a háztartások és szolgáltatások kibocsátása 2,8%-kal nőtt, az iparé 2,1%-kal, a szállítóké pedig 0,7%-kal. Tehát tovább növekedett minden – azaz súlyosbodott

4 Albert Schweitzer, „Isten országának gondolata az eszkatologikus hit nem-eszkatologikus hitté válása során”, a szöveg a *Humanisme et Mystique* antológia *A kereszténység a maga lényegiségében* c. fejezetében jelenik meg újra, Albin Michel kiadó, 1995.

a helyzet. Egyébként ismert tény, hogy abban az esetben, ha az ipari országok nagy része be is tartotta volna az egyezményt, ez sem lett volna elegendő a felmelegedés folyamatának megállítására. Semmi kétség: van okunk a nyugtalankodásra.

Tudja az egész világ, de hiába. Csodálható Nicolas Hulot, Hubert Reeves vagy Albert Jackard és mások⁵ pesszimizmus elleni küzdelme, bátorságuk megindító, akárcsak megoldásokat javasoló elszántságuk, az értelemhez és a szabadsághoz intézett felhívásaik. Figyelmeztető ujjuk nem lankad. „Jövőnk a kezünkben van” – állítják. A beszédeket átható *logosz* „mindenek ellenére” reményt keltő. Nem lehet hosszú ideig megmaradni a sötétségben, a kilátástalanságban, a végső nihilizmusban, hacsak nem menekülünk szándékosan annak irodalmába. Az igazi kétségbeesés nem énekel, hanem hallgat.

Mégis megdöbbenő, hogy létezik valamiféle összetartás, amely lefelé húz bennünket, nem pedig fölfelé. A bolygó válságossá vált ökológiai helyzete egy fékező, mondhatnánk: szigorú, igazi „gazdaságos” politikát követel. Ugyanakkor azonban az emberiség négyötöde szegénységben – ha nem nyomorban – él, éheznek, és ezek az emberek, egy világméretű igazságtalanság áldozataiként, a legalapvetőbb javakat is nélkülözik. „Jogos” szükségleteik kielégítéséhez, úgy tűnik, elengedhetetlen a terjeszkedés vagy a fejlődés folytatása, vagyis a kitermelés (például az erdőké, azaz az erdőirtás, mint Brazíliában...). Viszonylagos bőség a világ egyes részein, nyomor, elmaradottság másokon. A megoldás nem állhat egyszerűen a meglévő torta elosztásában, mint ahogy annak megsokszorozásában sem.

Az ökológiai egyensúly és a társadalmi igazságosság kettős problémája előtt pedig visszahatástól tarthatunk, a szellemi erőforrások vagy energiák megromlásától. A humanizmus nem halad. A humán tudományok, amelyek szellemileg, eszmeileg felvértezhetnének bennünket, megtorpantak, háttérbe szorulnak a főképpen műszaki kultúrával és a tömeges fogyasztással szemben. Hallgassuk csak „fiataljaink” beszélgetéseit! Ami a vallást illeti, vagy elutasítják, egészen a lelkiismeret és erkölcsök eltűnéséig, vagy fanatikusakká, szédültekké válnak. Ritka az olyan hely vagy közösség, ahol lelkiileg megvilágosodnak és megerősödnek, ahol hatékonyan és szívesen gyakorolhatják az alázatosság és a lemondás erényét. Ezek nélkül az erények nélkül azonban hogyan fogadná el a holnap embere a szükségessé váló nélkülözéseket és „áldozatokat”?

---

5 Kevésbé ismertek, de hatással voltak a pályára, például a svájci Willy Randin esetében, aki megalapította a Nouvelle Planète (Új bolygó) nevű, politikai és vallási szempontból semleges önszervező szervezetet, amely Albert Schweitzer etikáján alapszik. Az egyesület közlönyén húsz éve ugyanaz a mondat szerepel, ez Hubert Reeves nemrég megjelent könyvének címe is: „A jövő a kezetekben van”.

Istennek *melyik* szándéka?

Feltételezzük, hogy a vallások egyik alapvető szerepe az erkölcs terjesztése, következésképpen az, hogy nevelje az embereket és segítse őket abban, hogy együtt éljenek. De minden hívő emberben felmerülnek az Istenre, lényére, akaratára vonatkozó kérdések is. Napjainkban, amikor a fenyegető veszélyek már az emberiség túlélését is megkérdőjelezzik, lelkiismeretünk a teológiai elmélkedés irányába fordul. Mi tehát Isten szándéka az emberiséggel? Talán próbára tesz bennünket? Milyen reménység marad számunkra? És mi az, amit főképpen a keresztények tehetnek?

Az emberek néha valami bizonytalan büntudattal kérdezik: nem élünk-e a lehetőségeinket meghaladó módon? Érzik, hogy így van, ugyanakkor azonban arra gondolnak, hogy a szegénység amúgy is növekszik (a technikai fejlődéssel együtt vagy éppen annak ellenére), hogy az emberek milliói, ténylegesen három milliárdnyian napi két dollárnál kevesebből tengődnek, és vannak, akik egy dollárnál kevesebből boldogulnak. „A világ nyomorának” dollárban történő számítási módja vitatható ugyan, de éppen a kérdéses gazdasági modellre világít rá; a képi megjelenítés matematikai, de valóságtartalma és a számadatokban megnyilvánuló problematika tagadhatatlan. Az életszínvonal (vagy a fogyasztás) szintjei közötti eltérések egyre mélyülnek, mind a fejlett társadalmakban, mind (egészen véve) Földünk „északi” és „déli” országai között. A mai világban ez tűrhetetlen, mivel keresztényekként és világi demokratákként egyaránt hiszünk minden ember jogegyenlőségében, és megítélésünk önként átöleli az emberiség egészét. Senki nem állíthatja nyíltan, hogy csak saját népcsoportja gondját viseli és hogy előjogai szentek. Ilyen értelemben igen, „mi” fejlődtünk, de meg tudjuk-e valaha oldani a mindannyiunk számára felmerülő (méltányossági) problémákat? *Valamennyiünké?*

„Mi” termeljük ki – egészen a kimerülésig – a bolygó tartalékait, de e tartalékok 80%-át a lakosságnak kevesebb mint 20%-a fogyasztja el. Szüntelenül azt mondjuk: „mi”. De ki ez a „mi”? Nem *én* vagyok. Vagy legalábbis nem *én egyedül*. Mi vagyunk, *meg a többiek!* A gazdasági rendszernek, amelyben élünk (például „mi”, franciák) három vagy négy bolygóra lenne szüksége, ha valamennyi ember a „mi” életmódunk szerint élne (fogyasztási, szállítási és általában energia-felhasználási szokásainkat tekintve). A kínai állam, amely több mint egy milliárd Föld-lakót jelent, ma már egyre nagyobb sikerrel próbálgatja ezt. És ha valamennyien alkalmazhatnák az Amerikai Egyesült Államok modelljét, akkor már hét bolygóra lenne szükségü(n)k.⁶

6 „Ha az emberiség egésze úgy viselkedne, mint az északi országok, két további bolygó kellene szükségleteink kielégítésére” (Nicolas Hulot, *A Titanic-szindróma*).

Félelmetes számítások! *Egyféle* beszédmód ez. *Egyféle* retorika. A jövőbeni katasztrófák ugyanis elképzelhetetlenek. A feltételek azonban itt vannak, fenyegetnek. A kockázatok tökéletesen kimutathatóak. Néha tompán, néha élesen érezzük, tudjuk, mindannyian halandóak vagyunk; azt is tudjuk valamennyien, hogy civilizációnk egyre mélyebbre süllyed a tehetetlenségbe anélkül, hogy képes lenne visszafordulni. Fejlődési rendszerünk, amely csak előre menekít bennünket (hogy néhány évnyi halasztást nyerjünk), nem terjeszthető ki sem a bolygó egészére, sem az elkövetkező nemzedékekre. Sem földrajzi terjeszkedés, sem történelmi meghosszabbítás nincs tehát. Az ipari, kereskedelmi, rabló „világméretűség” a mára kialakult formájában nem egyetemesíthető. El fog múlni. Egyedül az Ige (a Szellem) nem múlik el...

Demokratikus szempontból jogos, kényelmet szolgáló eszközeinkkel és különféle gépeinkkel, pazarló vagy akár szerény kiadásainkkal (napsütötte szigeteken eltöltött, jól megérdemelt vakációinkkal) nem élünk-e magasabb szinten, mint... minél is? Bolygónk, a Föld az, amely eme anyagi eszközök felett él! Nicolas Hulot szavaival: helyzetünket meghaladó módon élünk, többet kérünk bolygónktól, mint amennyit adni képes nekünk... Akárcsak a *Titanic* utasai, nevetve, táncolva haladunk előre az éjszakában, azoknak az önzésével és arroganciájával, akiknek meggyőződése, hogy önmaguk és a világegyetem urai.⁷ Az *A380*-as mamut-repülő például, amelyre Európa oly büszke, a légtér *Titanic*ává válhat. De meg fog-e telni valaha is? Tovább banalizálódhat-e egyáltalán a légiszállítás?⁸ „Határidőre” meg fogjuk érni az üzemanyag elapadtát. Az üzletemberek ugyanakkor nyugodtan számítgatják, hogy az elkövetkező húsz évben 25 000 új repülőgép épül meg és kerül forgalomba. Ésszerű ez? A svájci Bertrand Piccard által tervezett, napenergiával működő repülőgép nem jutott túl a kísérleti állapoton, és amolyan „futurisztikus” gépezet maradt. Mindaddig, amíg az alapvető ipari és mezőgazdasági termelés helyét nem határozzák meg újra, és nem állítják meg a világ egyik sarkából a másikba történő áruszállítás növekedését (továbbá ha nem csökkentik drasztikusan ezt az anyag-áradatot), nem beszélhetünk komolyan tartós – jobban mondva tartható – fejlődési politikáról.

Elért helyzetünk és fogyasztói társadalmaink megőrző (vagy éppenséggel növekedési) politikái két szempontból is tarthatatlanok: gazdaságilag, anyagilag, – azaz *fizikailag* –, és mondhatnánk: *morálisan* is, amennyiben az erkölcs vallásos és filozófiai vétetésű. A tények ismerete, következőképp a pusztaság

7 Nicolas Hulot, *A Titanic-szindróma*

8 „Mire való az ádáz igyekezet, hogy egyre nagyobb repülőgépeket építsünk? Mert képesek vagyunk rá, válaszolhatnánk. De szüksége van-e rájuk az embernek? Jobban él-e általuk? Az ökológiai egyensúly jobb lesz-e? Erélyesebben szólva: ha gyakrabban és olcsóbban utazunk, boldogabbak leszünk-e?” (uo.)

parancsa számunkra az, hogy változtassuk meg szokásainkat, és világszinten szervezzünk meg egy egészen más gazdaságpolitikát. Valamennyiünk érdeke és mindannyiunknak meg kell értenünk ezt. Következésképpen: *cselekedni – létkérdés!* Nyilvánvalóan a túlélésünkről van szó, gyermekeink létfeltételeiről. Mi több, mondhatnánk (mert mi a vallás, ha nem valamiféle „több”, „lelki többlet”?), a legalapvetőbb vallásos lelkiismeret parancsa: tisztelni – és megőrizni, oltalmazni – a teremtett világot mint Isten művét. Kinyilatkoztatás, *apokalipszis*: a vallási hagyomány által képviselt erkölcs megfelel annak, amit az egész emberiséget érintő jelenkori vészhelyzet megkövetel. Innen ered az egyházak, különösen a keresztény egyházak felelőssége és lehetőségei.

A megtámadott kereszténység?

Az értelem azonban mindig változó, és akik mást *akarnak* hallani, azok mást is hallanak. Két éve a fessenheimi atomerőmű előtti tüntetés alkalmával egy német tiltakozó pár röpiratot osztogatott, amely hevesen támadta a kereszténységet, azaz vádolva, hogy tőle ered a világkatasztrófa, amely a bolygó megsemmisüléséhez vezet. Mert – fő érve ez – a kereszténység a természet, az élet erőivel szemben mindenkor megingathatatlan gyűlöletet táplált. Ezáltal pedig azt a technicizáló felfogást bátorította, amely gátlástalanul, a kimerülésig, a megsemmisülésig kiaknázza a természetet, amelyről úgy véli, önmagában semmi értéke nincs, csak arra való, hogy az emberek szükségleteit és elképzeléseit szolgálja. A kereszténységnek ez a „történelmi pere”, amelyben a pogány világfelfogás bölcsességét helyezik vele szembe, minden részletében elfogult, és semmi újat nem hoz. Nehézség nélkül felismerhető benne egy olyan ideológiai építkezés (hermeneutika), amely eléggé mellébeszélő, és jól ismert kivetítési mechanizmus szerint áthatja egyféle ellenséges érzület, amelyet a szerzők saját gyűlöletük tárgyának (a keresztény vallásnak) tulajdonítanak. Valóban jobban át kell gondolni ezt manapság!

Hosszú történelme során a kereszténység – akárcsak a többi vallás és a „világi” ideológiák is – változott; törzséből számos ág indult ki, amelyek tovább ágazódtak és ágazódnak ma is, az életnedv és a fény hatására. A fa felveszi a légkörben szétterjedt szemet, és saját anyagává alakítja, életté. Egy vallás csak fejlődve maradhat élő, és nem fejlődhet, csak ha szembesül azokkal az új történelmi realitásaival, amelyeket nem látott bizonyosan előre. A megígért ország továbbra sem jön el. Csalódásból csalódásba jutva a támadások elleni védekezés közben válik egyre összetettebbé egy vallás, talán hajlékonyabb lesz, de éppen ezáltal elevenedik fel és erősödik meg. Időszerűvé válván megújul; megújulván, időszerűvé válik – korszerűsödik.

Egy vallás, bármilyen legyen is, ha nem tudja felismerni jelenkorának elméleti és gyakorlati kihívásait, hanyatlani kezd. A maga spirituális tartalékaiban

kell megtalálnia a szükséges és leghatékonyabb erőt, hogy végszükségben is szilárdan tarthassa az embereket, mert ez legmélyebb hivatása: megmenteni az emberiséget. Semmivel sem kevesebb, hiszen az emberiség gyakran, *állandóan* (!) veszélyben van. Állandóan? Manapság inkább, mint bármikor, hiszen a megsemmisülés, akárcsak az újjáépülés – elismerjük –, saját kezében van. A jövő mint jövőtlenség. Most még valószínűbb, hogy a pusztulás belülről, hibáinkból (mondjuk ki: bűneinkből) ered, és nem kívülről jön, nem a „természet”, az özönvíz, a földrengés, a meteorit-becsapódás hozza.

E reakciós „keresztényellenes” retorikának mindazonáltal van egy érdekes vonása, G. W. Bush fundamentalizmusának az értelmezése. Valóban nehezen érthető, hogy miközben kereszténynek vallja magát (és tételezzük fel, hogy őszinte), láthatólag alig törődik a környezet helyzetével vagy bolygónk sorsával. Hogyan lehetséges, hogy vezetése alatt az amerikai szakemberek tagadni merik a nyilvánvaló tényeket, és minden másféle érv fölé helyezik az *american way of life* mint „way of wasting”⁹ („a pazarlás művészete”) megőrzését? Adminisztrációja befagyasztotta az ipar visszafogásának programját, kiszolgáltatta a természeti tartalékokat a kőolajkutatóknak, engedélyezte az óriás sequoia-fák, Kalifornia nemzeti kincse 10%-ának a kivágását, privatizálta a folyóvizek, folyamok és tavak 60%-át stb. Felelőtlenység ez, vagy a Gonosz uralma? A pénzhőség korlátlan hatalma határozza-e meg ezt az „ultra-liberális” politikát, vagy fel kell tételeznünk egy ezen „túlmutató” teológiai indítást? Keresztény „fundamentalistaként” G. W. Bushnak meggyőződése-e, hogy mindaz a technológiai hatalom, amely jelenleg az emberiség birtokában van, Isten szándéka szerint való, és a Földet, ahol most élünk, egy új Föld kell hogy kövesse – új egek alatt? E fundamentalisták szó szerint veszik az Ézsaiás könyvének 65. részében megjelenő eszkatologikus proféciaikat és a János-*Jelenések* utolsó előtti fejezetét.

Hasonló logikával utasítják el az evolucionizmust, a darwini fejlődélméletet, és állnak ki a teremtélmélet mellett.¹⁰ Ha a kezdetekkor Isten valóban hat nap alatt teremtette a Földet és az egeket (a hetedik napon megpihent és megál-

9 Az amerikai szociológia egyik öreg klasszikusa, Vance Packard szerint, *The waste makers*, Roland Mehl fordításában, kiadta a Calmann-Lévy kiadó 1962-ben.

10 „Az Egyesült Államokban jelenleg a kreacionizmus egyféle megújulásának vagyunk tanúi. Ezt a doktrínát egyébként tanítják az országban. Végülis joguk van ismertetni, személy szerint azonban a Szentírás szövegeinek túlságosan szó szerinti alkalmazását látom benne. E fundamentalista doktrínák gyökereinek az evolúcióra történő alkalmazása szűk látókörű felfogásra utal, minthogy a kreacionisták számára a Biblia minden betűjének értelme van, a Valóság ihlette és azt mutatja be... Ennek ellenére nem hiszem, hogy ebben az irányban kellene keresnünk azon lehetőségeket, amelyek által arra kényszerülnénk, hogy magunkra találjunk. Éppenséggel azt hiszem, hogy az evolúció gondolata sokkalta szebb, grandiózusabb, lelkesítőbb, minthogy ezekhez a véletlenszerűen, hézagosan egymást követő alkotásokhoz folyamodjunk. Manapság

dotta művét), azt gondolhatnánk, hogy amikor eljön az ideje, ugyanúgy, néhány nap alatt újra megalkothatna egy másik Földet, egy új Jeruzsálemmel a közepén, „felkészítve, mint egy menyasszony, aki férje számára van felékesítve” (Jel 21,2).

Felvilágosodás? Vagy obskurantizmus? Hihetetlen hitek! Politikai alkalmazásként értelmetlenek. Amerikai változatok! Humánus szempontból semmilyen biztos összefüggést nem látunk az emberiség technológiai fejlődése és spirituális felemelkedése között. Az autós mint olyan semmivel sem alkalmasabb a szellemi és elmélkedő életre, mint a kerékpározó vagy a mindenkori gyalogos! A technika a maga fejlődésében, terjedésében olyan kalandként érte az emberi fajt, amelyről az nem tudja, merre vezet, és nem tudja megítélni sem útvonalát, sem célját. Nem hihető, hogy ez Isten szándéka szerint való, lehetetlen, hogy Isten arra érlelte volna sorsunkat, hogy veszélybe sodorjuk magunkat, mintha a szakadék széléről kellene visszatántorodnunk ahhoz, hogy elérjük a mennyek országát vagy a végpontot, az ómegát, a lelkek egyetemes közösségét.

Merre van Isten országa?

A reménység-elv mint a kereszténység egyik középponti gondolata csak a felelősség elve mellett tartható fenn. A jeruzsálemi templomban, ahonnan előző este kikergette a kufárokat, Jézus egy rettenetes történetet, egy „sötét” példabeszédet mond el az állatokat áldozóknak. Egy gazda szőlőtőkét ültetett, majd eltávozván onnan, munkásembereket fogadott, hogy gondozzák azt, és szüreteljenek. Mi történt? A munkások megfélemedtek a gazdáról, és amikor az hívatta őket, hogy számot adjanak a termésről, megölték az értük küldött szolgálkat. Elhatározták, hogy megkaparintják a szőlőt, kedvük szerint használják, és nem számolnak el vele senkinek. Jézus ítélete, és még azoké is, akiknek véleményét kérte, megfellebbezhetetlen. „Azt felelik”, hogy ezek a nyomorultak „nyomorultul” fognak elveszni, azaz megbocsátás, feloldozás nélkül.

A gazda türelmes volt, az idő múlásával azonban hajthatatlanná lesz. Isten türelmes, számos tehetséget oszt szét az emberek között, és számos lehetőséget ad nekik hogy bocsánatot nyerhessenek, megtérjenek, és megmentésük szerzeményeiket, de az idő múlásával végezetül kérlelhetetlen lesz. Logikus! Törvények vannak. Igazságosság van. Az Úr más munkásembereknek adja a szőlőt. Értsük meg: Isten országa elvétetik „tőlünk”, hogy egy másik népnek adassék, olyannak aki „beszolgáltatja a gyümölcsöt”. Jézus kortársai megérthették, hogy Izrael elveszíti Isten országát, és annak eljövetele a föld egy másik népének lesz megígérve. Elvétetik a zsidóktól, és fel lesz ajánlva az arra érdemeseknek.

---

már nem lehet megkerülni az evolucionizmus következtetéseinek a szükségességét.” (Théodore Monod, *És ha az emberi kalandnak el kell buknia*, Grasset kiadó, 2000.)

E késői példabeszédben proféciát látván, amely a judaizmusnak a kereszténységre való áttérésére mutat, továbbra is a nép vagy nemzet fogalmában gondolkodnak, az egyedüli földi színhelyen, amelyről nem tudták, hogy gömbölyű és hogy egy bolygó. Mi, mai emberek azonban tudjuk az asztronómiából, hogy az egek milliárdnyi napból, és milliárdnyi bolygóból állanak, és hogy egyes bolygókon, közöttük kétségtelenül több millió is, az élet és a szellem ki kellett hogy fejlődjön, továbbá tudjuk, hogy a „mi” földünkön is bekövetkezett a fejlődés, és gondolhatjuk, hogyha az emberiség saját hibája és felelőtlensége miatt elvész, a szellem eposza, amely beteljesülése felé halad, tovább fog folytatódni – máris folytatódik – a világegyetemben, valahol máshol, többszörös idősíkokon és párhuzamosan, egyeseken egyidejűleg, másokon egymást követően, egészen találkozásuk végpontjáig (ómega?), ahová azonban nem érkeznünk el mindannyian (valamennyi élőlény és valamennyi szellem). Mert útközben sok az elhullás, eltévelyedés, összeroskadás, céltévesztés. Hány kudarc? És hány beteljesüléssel, boldog befejezéssel szemben? „Mert sokan vannak az elhívottak, de kevesen a választottak.” (Mt 22,14).

Alfred Kastler fizikus – akit a kereszténység 20. századának hetvenes éveiben rettentően aggasztott egy nukleáris világháború veszélye – ezt a lehetőséget, ezeket a spekulációkat a következő képben vetítette előre: azt mondta, az emberiség valószínűleg nem az egyedüli szellemi nép a világegyetemben, és az emberiség „a kozmikus tölgyfa által elhintett milliányi makk között csupán egy, mégpedig igen törékeny makkszem”.¹¹

Ha erről nem veszünk tudomást idejében, hogyan is térhetnénk meg és reagálhatnánk időben?

---

11 Vö. Alfred Kastler, *A furcsa anyag*, Stock kiadó, 1976. És tovább kérdez: Vajon (az emberiség) azon számos makkszemek egyike-e, amelynek rothadás a sorsa, vagy egy olyan ritka makk, amelynek sorsa, hogy gyökeret eressen? Ezt majd a jövő mondja meg.”

BALÁZS MIHÁLY

A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS KOLLÉGIUM 1135. SZÁMÚ KÉZIRATÁRÓL

A kódexre már Keserű Bálint felhívta a figyelmet kandidátusi értekezésében. A disszertáció idézi is első bekezdését, annak illusztrálására, hogy a Dávid Ferenc halálát követő évtizedek unitárius írásbeliségében jelen van Jacobus Palaeologus, hiszen egy magyar nyelvű értekezés is helyeslően hivatkozik rá.¹ A mű első mondatát egyébként a jeles tudós beírta kolozsvári kockás füzeteinek egyikébe is: a kék tintával kiírt mondat mellé később talán ugyanaz a kéz fekete és piros ceruzás felkiáltójeleket rajzolt. A későbbiekben azonban senki sem foglalkozott a szöveggel, így egészen kivételes eszmetörténeti fontossága hosszú ideig rejtve maradt. Az alábbiakban ennek felvillantására teszünk kísérletet.

Hogy mondandónkat követhetővé tegyük, először röviden be kell mutatnunk a kódexet. A 18. századi, papírkötéssel ellátott, 43 fóliót számláló negyed-rét, 220×100 mm méretű kódex egyetlen mű ugyanazon kéz által készített másolatát tartalmazza. Mivel az első lap jobb felső sarkából egy rész leszakadt, a mű címe nem olvasható teljesen, de könnyű kiegészítéssel így hangzik: „Az Istennek es az ő Sz[ent] Fianak az Jesus Christusnak igaz esmeretiről, es az Szent Lelek felől valo igaz értelemről iratott t[udomány]”. A 43r-n olvasható megjegyzésből – „Finis huius libri. Colophonem addidi ego Joannes Rethi D[eo] O[ptimo] Maximo aspirante 1615” – értesülhetünk a másoló személyéről és idejéről. A szövegben olvasható – többnyire a bibliai helyeket feltüntetető – margináliák többsége ugyancsak Réthi Jánostól származik, néhányat ugyanakkor egy másik kéz írt, amely azonosnak látszik azzal, amely ugyancsak a 43r-n egy *Brevis exhortatiót* kezdett írni azon „Krisztus Jezusban szerelmes atyafiai” számára, akik az úrvacsorával akarnak élni. Ez a szöveg nyilvánvalóan töredékes, de nem sikerült megállapítanunk, honnan való, s hogy hány lap utólagos eltávolítása következtében szakad meg az első örszónál.²

Az értekezés gondolatmenetét az alábbiakban összegezzhetjük.

Első mondata a következő: „Jóllehet Palaeologus Jakab az ő könyvenek kezdeti[ben] kit tizenket napi könynek nevez meg mutattia az haramsagh istenseget emberi talalmaninak lenni, mert ez vilagi bölczek nem az Sz. irasnak terme-

1 Keserű Bálint, *Vallási ellenzéki törekvések a magyar késő-reneszánszban*, kézirat, Szeged, 1973, 205, 324.

2 *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca*, compiled by Elemér Lakó, Szeged, 1997, No. 1135.

zet szerint való foliasabol, hanem emberi gondolatok szerint való hamis iteletből formáltak az ő magok tisztességének keresésért.” Az emberi és a mennyei bölcsesség szembeállítását tartalmazza tehát a mű exordiuma. A világi bölcsesség ezek szerint a külső tudományban, a mesterségekben, az emberi találmányokban, a nyelveknek a tudásában és a különféle okoskodásokban nyilvánul meg, míg a mennyeinek kezdete Istennek félelme. Kifejti, hogy a szentháromságot kitaláló világi bölcsék „a magok tisztességének kereséséért” hódolnak az előbbinek, hogy aztán könnyen magukkal rántsák a belső jószág helyett a külső méltóságra figyelőket. Ezt a veszélyt akkor kerülhetnék el az emberek, ha Isten, majd önmaguk igaz megismerésére törekednének; s kiindulópontnak természetesen a helyes ismeretnek kell lennie, enélkül senki sem indulhat el önmaga megismerésének útján. Ennek be nem látása s az ebből adódó *vakmerőség* és *felfuvalkodottság* akadályozta meg az embereket abban, hogy ott keressék a bölcsességet, ahol van. Igen érdekes módon Lactantiusra hivatkozva jelöli meg szövegünk, hogy hol kell kutakodnunk; az egyházatya vezet el a Samáriabeli asszony történetéhez, hogy aztán Krisztus szavaira hivatkozva is állíthassa: az igaz bölcsességet az Isten az ég alatt való népek közül csak egy nemzetnek adta. Ezt követően nem csupán arról olvashatunk, hogy az üdvösség miképpen származik a zsidóktól, hanem arról is, miképpen voltak ők vakok, amikor nem fogadták el Jézust Messiásnak. „Mind csak ez volt az vetekedes Christus és az zsidók között” – mondja, majd annak ecsetelésébe kezd, hogy a háromság-istent vallók, továbbá azok, akik ugyan egy Istent vallanak, de azért Krisztust imádják, miképpen tévelyegnek az írás magyarázatában. Az egyre szakszerűbbé váló szöveg egyik okként „a sidó törvények deakra hamissan való” fordítását jelöli meg, „mert a pogány bölcsék szinte úgy cselekedtek a tiszta és szent törvénnyel, mint az meli alnak ötvesnek szep fényű araniat adnak kezehez, de ő mint alnak mives el veszen az tizta aranyban s reszet tezen helieben es igi elegiti meg”. Erről persze jó néhány példát olvashatunk, mint ahogy példák illusztrálják a másik okot is. Ez nem más, mint a „hamissan czynalas, avagy hamissan valo construalas”, ami azt jelenti, hogy a bálványozók Krisztusra vonatkoztatnak olyan bibliai helyeket, amelyek egyáltalán nem róla beszélnek. Ezek ellenében kifejti, miképpen kell elkülöníteni a Szentírás értelmezésének három módját, a betű szerintit, a hasonlóság szerintit – amikor „valamely meglött dolgot hasonlo dologra alkalmaztatnak” („ez zsidó móddal drasch szerint, deak moddal allegoria szerint”) –, továbbá a harmadikat, a kabbala szerintit, amely rendkívül ritka. A gondolatmenetet nem csupán a helyes értelem prioritását erőteljesen sulykoló intelmek tarkítják („a betű kövesse az ertelmeth s az ertelem legyen veszered”), hanem mintegy illusztráció gyanánt bő kivonatot olvashatunk a János-evangélium prólogusának egyik magyarázatából is.

A formálisan nem tagolt s a címnek megfelelően Jézus Krisztus igaz ismeretéről értekező, de feszesen megkomponáltak aligha nevezhető szöveg ki-kitér a helyes krisztológia következményeire is. Így nem csupán azt olvassuk, hogy

Krisztust nem szabad imádni és segítségül hívni, hanem azt is, hogy „az ő első közbenjárása az apostolok által vegesztett és hogy nem az papíron való írás legyen az új szövetség, hanem az Isten törvényének a Sz. Lelek által szívekbe való beírása”. Olvashatunk továbbá arról is, hogy „az evangéliom nem az papíron való írás és az apostolok irasi kosztot nincs több propheticus könyv az Apocalipsisnal és mellyk írásnak autoritasa meny különböszön az masiktól. És hogy az Christus országolasa jövendő és hogy nem menyben hanem ez földön Chanaan foldeben lezen az Szent írás szerint.” A szövegfolym csupán helyenként sűrűsödik össze kisebb alfejezet-félévé: így a 19r–v egy Credo-parafrázist, illetve magyarázatot tartalmaz, amely a Krisztus csodatételeiről írott kisebb értekezésbe megy át, hogy aztán valamiképpen visszakanyarodjék a gondolatmenet az emberi találmányok ostromozásához. A legjelentékenyebb ilyen egység azonban az értekezés utolsó harmadában tapintható ki, ahol a folytonos elkanyarodás a bálványimádás különféle változatainak szidalmazására csaknem elhalványítja ugyan a legfontosabb teológiai téziseket, ám a fundamentumok és a gyökerek tana mégiscsak jól kivehető marad. Itt ugyanis arról olvashatunk, hogy a háromságosok új istent csináltak maguknak, s ily módon megtagadták az igazi létét és törvényének fő fundamentumát, amely úgy hangzik, hogy Isten létezik, s e fundamentumnak négy gyökere van. Ezek a következők: 1. Az Isten szám szerint egy. 2. Ez az Isten kezdet és vég nélkül való. 3. Ez az Isten nem test, de nem is valami testben való erő. 4. Ebben az Istenben nincs és nem lehet semmiféle fogyatkozás, s a világot a semmiből teremtette.

Mondanom sem kell, hogy ezt az Istent állítja szembe a nem imádandó és segítségül sem hívandó Krisztussal. Ezekkel a gondolatokkal ér véget szövegünk, amelynek végén még azt olvashatjuk, hogy „ide alá osztan böven lathacz az angialok dolgarol az második könyvben”. Ezek szerint szövegünk első könyve lehet egy nagyobb műnek, elképzelhető, hogy az élén olvasható cím nem is az egész mű titulusa, hanem csupán egy fejezetéé. De még az sem bizonyos, hogy csupán két könyvből állt ez a munka, hiszen néhány lappal korábban azt jelentette be szerzőnk, hogy Isten igaz ismeretének bemutatása után „akarattianak és követesenek modgiarol is” értekezik. Legnagyobb sajnálatunkra később azonban mégis úgy gondolta, hogy ezt megelőzően még egyszer csapást mér a Krisztust imádni és segítségül hívni akarókra.

Az itt jelzett további könyvek, illetve fejezetek nem maradtak ránk, ám ami megőrződött, az is elegendő a szövegtípus meghatározásához. Az unitárius vitairadalomban csak kicsit is járatosak számára egyértelmű lehet ugyanis a fenti tartalomismertetésből és idézetekből, hogy olyan értekezésről van szó, amelynek a legközvetlenebb rokonait a Kissolymosi Mátéfi János-, illetve az Árkosi János-kódex őrizte meg számunkra a 17. század elején készült másolatokban, s amelyeket Varjas Béla, Dán Róbert és Máté Györgyi tettek közzé modern ki-

adásban.³ Ez azt jelentené tehát, hogy újabb szombatos vitairattal lettünk gazdagabbak. A felsoroltakon kívül további jelek is erre látszanak mutatni. A forrásokat célszerűbb lesz majd a szöveg kiadása során számba vennünk, ám annyi már most is megállapítható, hogy a legtöbb szövegrészlet egészen bizonyosan a szombatosság „feltalálójának” tekintett Matthias Vehe Glirius munkáiból került be az értekezésbe. Szerzőnk egyaránt merített a német nyelvű *Mattanjahból* és azokból a latin nyelvű szövegekből, amelyek a Glirius által gondozott krakkói nyomtatványokból származnak. (Elég széles körben ismert, hogy Johann Sommer *Refutatio scripti Petri Caroli* című munkája Theodosius Schimbergius, azaz Glirius igen fontos előszavával látott napvilágot, s az is, hogy egy ilyen előszón kívül egy tőle származó értekezés is olvasható a *Tractatus aliquot christianae religionis* című nyomtatványban.)⁴ Fontos ugyanakkor leszögezni, hogy az Árkosi-kódextől eltérően a cím szerint is ismert Glirius-munkákról nem jutunk újabb ismeretekhez kéziratunkból. Tudni kell ugyanis, hogy Glirius 1576 táján Kölnben elkészítette Jozsef Albo 1425-ben írott *Ikkarim* (Gyökerek) című héber értekezésének latin fordítását. A művet nem sikerült nyomtatásban megjelentetnie, s egyetlen, a 20. századot is megért kézirat másolata a modern Glirius-kutatások megindulása előtt elpusztult Hamburgban a második világháborúban.⁵ Nagyon valószínű, hogy Glirius beépítette e mű több fontos elemét az imént említett latin nyelvű munkáiba, az Árkosi-kódexben azonban olyan részletek is szerepelnek a fundamentumról írt könyvre való hivatkozással, amelyek a nyomtatványokban nem szerepelnek. Dán Róbert mindezek alapján teljesen bizonyosnak veszi, hogy e kéziratot ismerték Erdélyben, ám a mi szövegünk szerzője esetében ezt nem tudhatjuk.

Másfelől ugyanakkor nagyon is szembeötlő értekezésünk kötődése az Árkosi-kódexben olvasható szövegekhez. Így mindjárt az Árkosi János-kódex 1. lapjának verzóján kéziratunkra reflektáló mondat látszik bevezetni egy tételsort: „Az

3 A *Szombatosok régi könyveként* is ismert kódexről korábban is több leírás készült. Ezek közül Stoll Béláé a legalaposabb (*A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája*, Bp., 1963, 2002, No. 35), amely feltünteti a korábbiakat is. A prózai szövegek kiadása: *Régi Magyar Költők Tára: XVII. század*, V, szerk. Varjas Béla, Bp., 1970, 485–518; Máté Györgyi, *A szentírás apológiája a szombatosok régi könyvében = Collectanea Tiburtiana: Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*, Szeged, 1990, 189–207 (Adattár 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 10); Dán Róbert, *Egy korai szombatos vitairat*, ItK, 1985, 306–309.

4 Ezeket a szövegeket ismerteti és válogatást is ad belőlük Dán Róbert monográfiája: Robert Dán, *Matthias Vehe-Glirius: Life and Work of a Radical Antitrinitarian with his Collected Writings*, Bp. – Leiden, 1982, 239–398 (Studia Humanitatis, 4).

5 Christopher J. Burchill, Matthias Vehe = Bibliotheca Dissidentium: Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles, édité par André Seguenny, XI, Baden-Baden, 1989, 163, 202.

Istennek és az ő szent Fiának az Jezus ismeretiről és az Szent Lelekről való igaz értelemről ugyan ezen könyvben is ide alább igaz tanulságok irattanak es szedetgettenek ki az Szent iratokból avagy a bibliabol, melyekből az vagi az kikkől vilagosan megértheti az, ki érteni akarja az üdvosseggnek igaz fundamentumát.”

Úgy tűnik ebből, hogy az Árkosi-kódex szövege szinte a mi könyvünk folytatásaként definiálja önmagát: „ezen könyvbennis ide alább”, ugyanúgy hasznos dolgokat olvashatsz, mint a miénkkel legalábbis azonos című előzőben – mondja olvasójának.

Más szövegrészletek összefüggéséről árulkodik a következő. Értekezésünk többször rendkívül hevesen támadja Luthert az embernek a bűnre szabadságot adó megigazulás-tana miatt, amelynek csak kiteljesítője volt Kálvin, a „felfuvalkodott ember” az örök választásról szóló „iszonyú utálatos tudományával”. Szövegünk írója ugyanis így értelmezte a hit általi megigazulásra vonatkozó lutheri tételt, amelynek szerinte legfeljebb ideiglenes érvénye volt a tanítványok idejében. De hallgassuk őt: „[Isten] akkor megtérth bynösöknek az ő [Krisztus] nevében valo hitert meghkegjelmezet, kit tü hamissan Luther Marton utan mind ez vilagra ertitek, kiről ez utan vgian egi könyvet irok és megh mutatom, hogi mint az Istent nem ismeritek, szinte igi ebben is teveligettek.” (25r) Említésre méltónak tarthatjuk, hogy az Árkosi-kódex cím nélküli szövegeiből Dán Róbert el tudott különíteni egy olyan nagyobb szövegrészletet, amely kifejezetten Luther megigazulás-tana ellen íródott.⁶

Mindezek alapján elképzelhető tehát, hogy a legszorosabban vett korai szombatos traktátusok számát sikerült megnövelnünk. Ez sem lenne nagy baj, tekintettel arra, hogy iratunk évre pontosan datálható. Ez szövegünk két egészen konkrét megjegyzésére támaszkodhat. Az egyikben, a szombatos iratokban egyébként megszokott módon, szerzőnk elmarasztalja Hunyadi Demetert, sőt szinte fenyegetőleg szól róla, „mivel hogy Christust ő sem vallia Istennek megis imatattia, de ő azzal nyere az püspökseget és most is immár fegiverrel üldözi az mi atyankfi-ait, mint fél, hogi vallasanak mivolta kiteczik, meltosaga megh kissebbedik. Söt talan az mertek is vizza tér rea, az mivel ő mert az ő jol tot uranak, az istenfelő David Ferencznek.” (38r) Mivel szövegünk Hunyadi-ról még mint élő emberről beszél, ez alapján is megállapítható lenne, hogy 1592 előtt keletkezett. Nem kell azonban azzal foglalkoznunk, mikor és miért tarthatta szerzőnk aktuálisnak a Dávid Ferencre alkalmazott mérték visszatérítését Hunyadi Demeter fejére, hiszen szövegünk egy másik helyéből kiderül, hogy 1588-ban íródott. A már fentebb idézett „gyökerek” kifejtése során ugyanis azt olvassuk, hogy a kezdet nélküli mindenható Istennel szemben Krisztusnak volt kezdete, 1588 esztendővel ezelőtt született. A szombatos vitairódom, a verses és prózai szövegek tanulmányozása

6 Dán, *Egy korai szombatos...*, 306.

szempontjából ennek van jelentősége. Emlékeztetek arra, hogy hasonló, tehát a szövegek teológiai vonatkozásait figyelmen kívül hagyni tudó érveléssel egyedül a *Mózes prófétának Istentől származott bölcsességéről* című értekezést sikerült Pirnát Antalnak 1592 nyarára datálnia.⁷ A további, 16. században keletkezett, de 17. század eleji másolatokban ránk maradt prózai és verses szövegek datálásáról ugyan igen aprólékos vizsgálatokra alapozott képet rajzolt fel Dán Róbert, ám a művek tartalmáról kialakított érvei esetenként problematikusak. Így például hajlik arra, hogy az ateisták és az arisztotelianusok elleni polémiát megelőző időszakra tegye a trinitáshívó nagy felekezetek elleni műveket, de expressis verbis is megfogalmazta, hogy korainak tekinthetők azok az énekek és iratok, „melyek a mózesi törvény megtartásától a földi élet jobbulását is várják”.⁸

Szövegünk tehát sok tanulságot kínál a legszorosabban vett szombatosság kutatói számára is, ám mégsem értelmezhető kimerítően csupán ebben az összefüggésben. Talán bizonyos feltűnő hiányosságok akadályoznak meg bennünket ebben. Bár az említett traktátusok szerzői nem mindig határozzák meg szombatosként magukat, *Az zsidó hűtön valók közül ki szakadott ember ellen* írott műben expressis verbis kimondott szembeállítás „mi szombatosok” és a világ között – ott van minden szöveg szemléletében. Másfelől a témától függő intenzitással, de valamiképpen mindegyik értekezésben előjön az ünnepek és a szertartások, az ételtilalmak és a rituális előírások ügye. Most tárgyalt értekezésünk azonban egyáltalán nem foglalkozik ezekkel, s láthattuk, hogy az angyalok természetéről meg Luther megigazulás-tanáról készült a továbbiakban is írni, s nem az ételtilalmakról. Azt a megjegyzését, hogy az „[Isten] akarattyanak követésének modgiarolis írok” (37v), esetleg vonatkoztathatnánk ilyesmire, de a szövegkörnyezet szerint itt egyértelműen arról lenne szó, miképpen lehetne az embereket Krisztus és Pál apostol erkölcseinek követésére rábírn.

A dolgozat elején már szoltam arról, hogy szerzőnk meglehetősen bizalmatlan a világi bölcsesség iránt. Sok idézettel lehetne illusztrálni még ezt, s azt is, hogy miképpen tartja iszonyatos téveszméket (többek között a Szentháromságot) produkáló zsákutcának, ha „ki-ki emberi gondolat szerint”, „az mint agyától gondolná”, magyarázná a Szentírást. Egészen nyilvánvalóan ebbe a Dudith által másoknál már jóval korábban bírált szemlélet irányába nehező a gondolatmenet akkor is, amikor így ír: „Az Zsidó írást zsidó moddal magiarázhattiuk igazsán, mert az apostolok is zsidók voltak, nem lehet azert, hogy a folyamat bővebbnek tartjuk a kút főnél, azaz nem lehet hogy a pogany tudatlanságot fellieb becsülljük az zsidó bölcsességnél” (17r).⁹ Ez azonban az éremnek csak az egyik oldala.

7 Pirnát Antal, *Gerendi János és Eössi András*, ItK, 1970, 683.

8 Dán Róbert, *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon*, Bp., 1987, 68.

9 Dudith András igen markánsan eltérő álláspontjáról lásd a Francesco Stancaróhoz 1571 szeptemberében írott levelét. Modern kiadásai: Dán Róbert, *Humanizmus, reformáció, antitrinita-*

A másik oldalon ott van, hogy a műből még nem vész ki teljesen a hit és a ratio viszonyára vonatkozó reflexió, ahogy ezt a kérdést láthatóan Sommer *Refutatio scripti Petri Caroli* című műve alapján újra és újra felteszi, s próbálja megválaszolni. Választ keres például arra, igazuk van-e azoknak, akik azt mondják, hogy Istennél minden lehetséges. Ő ezt csak a „maga határában” ismeri el, mert „Istennek az ő mindenhatósága nem ellenkezik az ő maga tulajdonságával es természetivel. Az igazi hit pedig valami az tizta elmenek lehetetlen, reya nem hadgia, be sem fogadgia.” Illusztrációként természetesen a Szentháromságtan szerepel, s az az elég elcsépeelt megoldás, hogy a ráció helyes használatát megvonja a világi bölcsektől, és a „kicineknek es az olyanoknak [adja] kik ez világ előtt utalatosok és kik ez vilagtol tudatlanoknak itiltettenek, mikeppen mü” (22v), ám maga a reflektáltság mindenképpen figyelemre méltó.

Talán összefüggésbe hozható ennek jelensége azzal is, hogy bár értekezésünk szintén csak a Mózes által leírt törvénnyel foglalkozik, s nem veti fel ennek viszonyát a korábbi, esetleg íratlan változatokhoz, azaz nem tárgyalja a *religio naturalis* kérdését, ez esetben is megelégszik a hallgatással. Ismét csak emlékeztetek arra, hogy a szombatos traktátusok szerzői helyenként ilyen heves polémiát folytatnak a természeti vallásra vonatkozó elképzelésekkel – hogy a szombatos énekekről ne is szóljunk. Illusztrációként álljon itt az Árkosi János-kódex egy igen épületes megállapítása: „Egy ilyen nep neveztetett igazan Isten gyülekezetinek mindenkor. Ez kívül pedig minden nepek ördög fiainak és gyulekezetinek neveztettenek.” (8v) (Mivel az örök vallás kérdése egy később idézendő helyen egy említés erejéig mégiscsak előjön szövegünkben, zárójelben szükséges megjegyezni, hogy ez újabb tanulmányozást igényel. Ezt különösen indokoltá teszi, hogy Martin Seidel *Origo et fundamenta religionis christianae* című műve és Glirius egész életművének viszonya az újabb nemzetközi kutatások fényében alaposan újravizsgálendő.¹⁰)

Az értekezés egy további, igen jellemzőnek gondolt sajátosságának bemutatásakor célszerű kiindulnunk a szombatos énekek némelyikéből:

„Most attad nekünk az igaz uezert annak tudasara, Szent fiadnak, es apostoloknak az ő vallasoknak, Magyarazatnak, annak modgianak, igaz értelmere.”

„Vezer kel ahoz, sok munkalkodas, faratsagh, feő teöres, Es az istennek zent igejebeöl igaz magyaraztat, Kj altal ember minden jot, gonozt érthét es köüethet.”

---

rizmus és a héber nyelv Magyarországon, Bp., 1973, 214–228; Andreas Dudithius, *Epistulae*, ed. Lech Szczucki, Tibor Szepessy, II, 1568--1573, Bp., 1995, 285–318.

10 Winfried Schröder, *Ursprünge des Atheismus: Untersuchungen zur Metaphysik- und Religionskritik des 17. und 18. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1998, 397–403 (Questiones: Themen und Gestalten der Philosophie, 11).

„Ha egy paraszt njeleu meg tanolhattuk Az zent nielunek ertelmet, igaz haznat, Wduességünknek az eő igaz utat, Igaz uezer es magiarazo atal.”¹¹

Igaz vezérről olvashatunk ezekben az Eőssi Andrásnak tulajdonított tanító énekekben, s lényegében ezzel a szemlélettel íródtak meg a prózai értekezések is. Ezek némelyikében alkalmanként szó van ugyan arról, hogy más bölcsek is léteznek, ezek a szövegek megemlítik az „igaz bölcseknek az ő írásokat”, ám *Glerius Mattiason* kívül senkit nem neveznek meg, mivel az ő vallása és tetszése szerint alakították ki teológiájukat. Így aztán különösen érdekes, hogy az általunk tárgyalt mostani értekezésben a legjellemzőbb formula a következő: „Eszekre bőségesen megh feleltek az mi doctorink: David Ferenc, Palleologus Jakab, Somerus Janos, Theodosius Schimbergius.” Természetesen elő-előjönnek ezek a doktorok külön-külön is, s a leggyakrabban talán a mindig Theodosius Schimbergiusként emlegetett Glirius szerepel, de többnyire mégis együtt emlegetik őket, s nem kétséges, hogy amikor név nélkül beszél a „mi doktorinkról”, rájuk gondol. Aligha tévedek, ha igen nagy fontosságot tulajdonítok ennek az eljárásnak. A fenti idézetek fényében fontosnak kell tehát tartanunk egyfelől azt, hogy az értekezésben nem egy vezér, hanem több doktor szerepel, de azt is, hogy éppen ezek a négyek az egymás mellé helyezett szaktekintélyek. E kérdéskörre még visszatérünk, most csupán azt szögezzük le, hogy páratlanul izgalmas és nagyvonalú felkarolása ez a megelőző évtizedek erdélyi antitrinitarizmus nonadorantista hagyományának, s egyben persze sokat elárul szövegünk szerzőjének teológiai önmeghatározásáról is.

Ráadásul szövegünk esetenként túlmegy a doktorok nevének pusztá emlegetésén, s azt is feltárja, miben hasznosította az antitrinitárius nagyságok munkáit. Az alábbiakban a szerzőnk felállította sorrendben ezeket a megjegyzéseket veszem számba, ám elidőzni csak abban az esetben tudok, ha új vagy rejtélyes, megoldásra váró információt tartalmaz szövegünk.

Az istenfélőnek nevezett Dávid Ferenc rendre olyan tekintélyként szerepel, aki munkáiban cáfolta Krisztus istenségét, de azt is szépen megmutatta, miképpen kell helyesen elképzelni Krisztus közbenjáró szerepét. Felemlegeti a lengyelekkel lefolytatott polémiáját is, s így egészen bizonyos, hogy a *Defensio Francisci Davidis* című kiadványban közölt szövegeket olvasta.¹²

Itt persze a chioszi Jakabtól is talált szöveget, ám az ő esetében már információkat kapunk *kéziratok* használatáról is. Így azt olvashatjuk egy helyütt, hogy „az Krisztusról olvasd meg az Palaeologus írását, kinek titulusa az Christusról”. Bizonyára a *De Christi cognomine* című Palaeologus-írásról van szó, amely a To-

11 *RMKT: XVII. század*, V, 165, 195, 205.

12 Az 1580-as évek elején Krakkóban két kiadásban is megjelent mű hasonmás kiadása: *Bibliotheca Unitariorum*, I, Bp., 1983.

roczkai-kódexben maradt ránk.¹³ Tekintettel arra, hogy – mint látni fogjuk – szerzőnk minden valószínűség szerint latinul vagy németül olvasott művek címét is magyarra fordított változatban adja, arra nem mernék gondolni, hogy e rendkívül bonyolult értekezés magyar fordításának olvasására biztatná olvasóit. Azt már korábban is láthattuk, hogy értekezésünk a tizenkét napi könyv emlegetésével kezdődik, ami természetesen nem más, mint a *Catechesis Christiana dierum duodecim*, amelynek szövegét ugyancsak a Toroczkai-kódexből ismerjük.¹⁴ Zavarba ejtő azonban, hogy az értekezés egy másik helyén a következőket olvashatjuk: „Emlekeszem ez könyvek keszdetiben, hofi Palleologus irt egi köniét kit eöt napi kiönek nevez, meghmutattia ott historice mikor ez vilagi bölyczek Alexandriaban egi Alexander new´ pw´spök fö leven köszöttök kinek elleneben vete magat egi Marcion ki azt forgatta az mit Bucerus Marthon, hofi az Christus fusaga nem természet szerint valo istensegh...” (23v)

Bizonyára téved valamelyik helyen, gondolhatnánk, s ezért beszél egyszer ötnapi, máskor tizenkét napi könyvről. Nem biztos azonban, hogy ilyen egyszerű a megoldás, hiszen a *Catechesis Christiana* egyáltalán nem szól Alexander és Marcion vitájáról, s mi több, egyetlen Palaeologus-munkában sem akadtam nyomára ennek az epizódnak, tehát mégiscsak el kell fogadnunk, hogy a görög eretnek egy ötnapi beszélgetéseket tartalmazó művet is írt. Most már csak azt kellene eldöntenünk, hogy a Kolozsvárott 1638 májusában lefoglalt nyomtatványok és kéziratok listáján szereplő *Jacobus Palaeologus*, *Catechisis collocutorum*, *Petrus*, *Paulus*, *Samuel*¹⁵ melyikkel lehet azonos. Esetleg még tovább gazdagíthatnánk a Palaeologus-életművet, ha a tartalomról semmit el nem áruló alábbi megjegyzésből is egy eddig ismeretlen opusra következtetnénk: „Palleologus Jakab írt mas könyvetis az háromságosok ellen, ugian Caroly Peter ellen, mint szinte Somerus Janos...” (7r) A görög eretnek *Refutatio scripti Petri Caroli* című művét a Lisznyai-kódex őrizte meg, a másikat pedig, a mohóságot elkerülendő, talán az ötnapi könyvvel azonosíthatnánk.

Sommertől a már említett, nyomtatásban is megjelent munkákra hivatkozik kéziratunk, ám jóval izgalmasabb a kép a legtöbbet idézett Glirius esetében. Itt a már többször előkerült, nyomtatásban is megjelent szövegek – a Sommer-féle *Refutatio scripti Petri Caroli* előszava, a *Tractatus aliquot* előszava – mellett a szerző további szövegeket is felhasznál. A leggyakrabban egy cím nélkülinek látszó művet idéz, amelynek a kezdetét adja meg: „Mas könbenis bövön irt ezen

13 A kódex leírása: *The Manuscripts of the Unitarian...*, No. 1669. Az értekezés modern kiadása Juliusz Domański és Lech Szczucki gondozásában: Archiwum Historii, Filozofii i Myoei Spoczej, 9 (1973), 265–288.

14 Szövege Rüena Dostálová gondozásában jelent meg Varsóban 1971-ben a Biblioteka Piszary Reformacyjnych című sorozat 8. köteteként.

15 *Erdélyi országgyűlési emlékek*, szerk. Szilágyi Sándor, Bp., 1884, 165.

dologról mely könyvet im igi kezdi el. Sz. iras kw'w'1 Isten felől es az ő akarattia felől nem kel szolni, otth azért bösegesen tanulhacz az irasnak igaz magiaraszatiarol es annak minden modgiarol.” (5r–v) Ez a mű mindig így kerül elő, s egészen egyértelmű, hogy a *Mattanjah*ról van szó, hiszen a rövid tartalmi kivonat után a 33 pont között elsőként valóban ott olvasható a német nyelvű nyomtatványban: „I. Az isteni – írott és íratlan – törvényen kívül semmit nem állíthatunk vagy mondhatunk sem az Istenről, sem pedig az ő irántunk való akarataról – hiszen a nevezett törvény önmagában elégséges a boldogsághoz, s egymagában szükséges a tanuláshoz, és ennél fogva örökkévaló forrása is önmaga tanításának.”¹⁶ Szerzőnk tehát sohasem az eredeti címét adja meg, s mivel másfelől Dán Róbertnek sikerült kimutatnia, hogy az Árkosi János-kódex prózai szövegeiből tekintélyes részt adnak ki a *Mattanjah* egy-egy egységének fordításai, talán joggal gondolhatunk itt arra, hogy a nyilvánvalóan kéziratos magyar fordításból is merített.

A heidelbergi eretnek egy másik művéről értesítenek bennünket az alábbi részletek: „Hamissan mondgiatok azért hogi Istennek Isten fia vagion mint az mw' doctorunk Theodosius könyveben kit Esayas 53dik reszeben irt megh mutatodik ellene mondhatatlan bizonsagokkal” (10r); „Lasd az iras igaz magiaraszattianak igaz modgiarol Thedosius doctor könyben, mely könyvet igi kezd el, Szent Iras kw'1 Isten fellől es az ő akarattia felől nem kel szolnj, de lasd vgian az ő könyveben, kiről oda felis emlekezem kit irt Isa. 53 reszből...” (13r–v) Ezek szerint tehát Glirius írt egy magyarázatot Ezsaiás 53. fejezetéről. Ez a munka azonban elveszett, bár a németországi eretnek egyéb művei és a *Pécsi disputá*ban szereplő (Gliriusra egyébként nem hivatkozó) részletek alapján tartalma könnyen megállapítható: nyilvánvalóan arról érkezett, hogy a bibliai szövegben szereplő nyomorúságos ember a fogságba vetett zsidókkal azonos, s csak a hasonlatosság miatt applikálták később Krisztusra. Megjegyzendő még, hogy a nemrégén Kecskemétről előkerült unitárius kódex tartalmaz egy erről a fejezetről írott s ilyen értelmű magyarázatot.¹⁷

Míg az eddigi esetekben csupán mára elveszett művek címeit őrizte meg kéziratumk, az alábbiiban már egy műrészlet fennmaradását is regisztrálhatjuk: „De vegiw'k el Janos első reszet kiből tw' legh fellieb erősítitek az Christusnak eoröktől fogva valo istensegeth, kit igi magiaraz az my doctorunk Theodosius etc.” – olvassuk egy helyütt, s ezt követően mintegy négy oldalon keresztül valóban bő kivonatot kapunk Gliriusnak a János evangélium prológiusához írott magyarázatából, amelyet azzal zár, hogy a szöveg „tüb magiaraszat keresd az mi doctorunk Theodosiusban”. (8r–12v) Azt, hogy a *Mattanjah*ban Glirius meg-

16 Dán, *Matthias Vehe-Glirius*, 292; magyar változat: Matthias Vehe-Glirius, *Istenismeret és más írások*, ford. Ruttner Tamás, Bp., 1984, 39 (Prométheusz Könyvek).

17 Balázs Mihály, *A szekér és az ökör: Adalék a baranyai antitrinitarizmus történetéhez = Pécs a török korban*, Pécs, 1999, 267 (Tanulmányok Pécs Történetéből, 7).

ígérte egy ilyen munka megírását, természetesen már regisztrálta a szakirodalom, s Dán ezt kapcsolatba hozta az Árkosi János-kódex néhány megjegyzésével is.¹⁸ Nagyobb szövegrészlet azonban csak most válik ismertté ebből az értekezésből, amely egyébként lényeges ponton eltér még az eddig ismert nonadorantista magyarázatoktól is. Ennek bemutatására itt nincs lehetőség, de nem is tudnám megtenni, mivel a szöveg a zsidó nyelvben jártas értelmezőt kíván: legtöbb mondanója ugyanis az, hogy a prólogus szóhasználata és mondat szerkezetei egyaránt abból vezethetők le, hogy János „sidó mód szerint” szólt.

További két mű emlékének felidézésével fejezzük be ezt a szemlét. Az egyik a már korábban idézett szöveg hely folytatásában található: „Palleologus Jakab irt mas könyvetis az haromsagosok ellen, vgian Caroly Peter ellen mint szinte Somerus Janos, Theodosius doctoris meghmutattia az könyben kit utmutatas könynek nevez kit Calvinus ellen irt hogi emberi tartalmani az haromsagh Isten, valameni mondasokbol tw’ azt erosititek hogi Isten volna az Christus böven meghfeleltek ellenetek ezek a bölycz emberek David Ferenczel egietemben.” (7r) Itt tehát egy kifejezetten Kálvin ellenében írott műről lenne szó, amelyről azonban semmit sem tudunk. Ugyanez áll az alábbi idézetben elrejtett munkára is: „Az mi nez az Christusnak születesere, olvasd meg Theodosius Shimbergiusnak irasat, kit erről irt etc.” (20r)

Mindezekon túlmutat, s ugyanakkor a hosszú századforduló antitrinitarizmus-teológiájának eddig figyelmen kívül hagyott sokrétűségébe enged bepillantást az alábbi idézet: „De erről bövön irtak az mi Attiankfiaj egi magiar köniben, kit az apostolok ideie vtan tamadot innatorok (!) ellen irtak, ennek vegheben egi Chatechisisben lathacz rolla, kiben az eörök vallasrol szepten tanit, ugian ezen Theodosius szepten irt errolis melliet az Sommerus könyve mellett talalz, kiben ő az keresztsegh felöl irt.” (23v.)

Azt javaslom, tekintsünk most el az egyéb információktól, s koncentráljunk csupán arra, hogy az itt leírtak szerint 1588 táján Erdélyben létezett olyan antitrinitárius káté, amelyről egy olyan szerző, akinek mindennapi olvasmányai Dávid Ferenc, Palaeologus, Sommer és Glirius munkái voltak, lelkes támogatással tudott szólni, s használatára biztatta olvasóit. Úgy vélem, hogy egy ilyen, a káté műfaját is elfoglalni tudó hagyomány kimutathatósága meglepetés, s nehezen illeszthető be abba a képbe, amely a 16–17. század fordulójának antitrinitarizmusáról kialakult. Jól tudjuk, hogy milyen jelentékeny tudósok életműve árnyalta ezt a képet akár csak az utóbbi évtizedekben is, s bizonyos, hogy munkálkodásuk újabb és újabb színfoltokkal gazdagította. Így például igen sokat megtudtunk a radikális vallásfilozófiai útkeresés különféle módozatairól, illetőleg másfelől a

18 Dán, *Az erdélyi szombatosok...*, 59.

szombatosság igen gazdag termést produkáló írásbeliségéről.¹⁹ Az institucionalizált vallásoktatás és a szélesebb körben hatni akaró hitterjesztés olyan műfaja azonban, mint a *káté*, ezek ellenében az unitarizmus dogmatikusnak tekintett, a vallási útkeresésnek megálljt parancsoló, „hivatalos” változata számára látszott fenntartva lenni, annak az áramlatnak tehát, amelynek jelképes figurájává vált a mostani iratunkban is hevesen támadott Hunyadi Demeter.²⁰

A szakirodalomban a legállhatatosabban Keserű Bálint figyelmeztetett arra, hogy ez a kép elfogadhatatlanul leegyszerűsítő. Szólt erről már kandidátusi értekezésében, de különösen fontos, hogy egy új adatokban és megfontolásokban gazdag német nyelvű tanulmányban a nemzetközi tudományosság számára is követhetően mutatta be, hogy dogmatikailag milyen sokszínű volt a 17. század első évtizedeinek unitárius írásbelisége.²¹ Keserű Bálint ösztönzésére – jóval szűkebb területen vizsgálódva – magam két, 1632-ben Kolozsvárott megjelent magyar nyelvű káté összehasonlítására vállalkoztam.²² Megállapíthattam, hogy az egyik kicsit durván fogalmazva lényegében szociniánus szemléletű, vagyis az antitrinitarizmusnak olyan változatát fogalmazza meg, amely Erdély egyre inkább reformátussá váló egyházi és politikai vezetői számára az unitarizmus egyedül elfogadható formájához nagyon közel állt, a másik pedig egészen egyértelműen nonadorantista.²³ Ez utóbbi szerzője Toroczkai Máté volt, tehát az 1616-ban elhunyt püspök halála után másfél évtizeddel látta meg a napvilágot. Időben még messzebbre visszatekintővé teszi ugyanakkor ezt a kátékiadást az, hogy a kísérszövegei között ott találjuk Bükfalvi Imrének (Emericus N. Bükfalvinus) az olvasóhoz címzett latin epigrammáját, amely a chioszi Jakab, azaz Palaeologus dicsőségét zengi. A magyar kutatók előtt ez persze jól ismert, s bár részletes elemzés még nem készült, Pirnát Antal nyomán az is bekerült a különböző összefoglalásokba, hogy Toroczkai kátéja Palaeologus műveit kivonatolja. A káté szövegét tanulmányozva azonban rájöttem arra, hogy ennél valamivel többről van szó. Toroczkai ugyanis nem csupán Palaeologus tanait fejt ki kátéhez méltóan igen

19 Az erdélyi hivatalnok arisztokrácia drámai bukását jelentő 1594-es esztendőig a legárnyaltabb összefoglalás: Pirnát Antal, *Arisztotelianusok és antitrinitáriusok: Gerendi János és a kolozsvári iskola*, Helikon, 17(1971), 363–392.

20 Róla hamarosan megjelenik Pózár Annamária teljességre törekvő biobibliográfiai összeállítása a *Bibliotheca Dissidentium* 21. kötetében.

21 Keserű Bálint, *Die ungarische unitarische Literatur nach György Enyedi (Über ideengeschichtlich relevante Werke aus der Zeit 1597–1636) = György Enyedi and Central European Unitarianism in the 16–17th Centuries*, ed. Mihály Balázs, Gizella Keserű, Bp., 2000, 107–124 (Studia Humanitatis, 11).

22 Az összehasonlítás alábbiakban közölt eredményei megjelentek németül a hetvenéves Zbiegniew Ogonowskit köszöntő tanulmánykötetben Varsóban: Mihály Balázs, *Zwei unitarische Katechismen in Klausenburg 1632*, Archiwum Historii Filozofii i Myoei Spocznzej, 38(1993), 139–152.

23 Leírásuk: RMNy 1542, 1544.

didaktikusan, az úrvacsora geneziséét és lényegét ugyanis teljesen Glirius szellemében írja le oly módon, hogy egész bekezdéseket vesz át a *Mattanjaból*. Magyarán szólva Palaeologus (s vele együtt persze Sommer és Dávid Ferenc) e kátéban éppúgy együtt szerepel Gliriusszal, mint értekezésünkben. Azt persze nem merjük mondani, hogy az értekezésünkben imént említett káté azonos lenne Toroczkaiéval, de azt igen, hogy azonos szemléletű lehetett, s ugyanabban a körben fogalmazódott meg.

A ma kézbe vehető másolatot elkészítő személyén keresztül talán valamelyest arról is képet alkothatunk, hogy milyen szerepet játszhatott ez a kör az unitárius egyház életében. A dolgozatunk elején említett Réthi Jánosról csak töredékadatokkal rendelkezünk, ám a Kénosi–Uzoni-féle egyháztörténetből néhány nagyon fontos mozzanatról értesülünk.²⁴ A legfontosabbnak azt tartom, hogy kétségkívül megállapítható: Réthi a székelyföldi szombatos központokon *kívül* élte le életét, semmi jel sem mutat arra, hogy kapcsolatban lett volna Eössi András környezetével, ugyanakkor az 1610-es években az unitárius egyház vezető személyiségei közé tartozott. Az egyháztörténet azt közli róla, hogy 1607 és 1615 között Abrudbányán volt lelkész, s 1615 júliusában került a Torda melletti Kövendre, de a szomszédos Bágyonban is őrizték egy darabig prédikációi emlékét. Kénosi tud egy vagyoni peréről az anyósa ellenében ugyancsak az 1615-ös esztendőből, de arról is, hogy 1617-ben bekövetkezett halála után Radecius püspök, továbbá Göcs Pál, Szentmártoni Bálint és Lisznyai Kálmán nézték át javait. De az talán még ennél is jelentékenyebb információ, hogy ő volt az 1616. november 6-án Székelykeresztúron tartott egyetemes zsinat jegyzője. Mivel ezt a tisztséget mindig a konzisztórium valamelyik tagja töltötte be, Kénosi ebből arra következtetett, hogy ő lehetett ebben az időben az aranyos-tordai egyházkör esperese. Kénosi azt is tudja még róla, hogy írt egy kommentárt a János-evangélium prólogusához.

Réthi János tehát valószínűleg utóda volt Toroczkai Máténak az aranyos-tordai esperességben, s az egészen bizonyos, hogy ez utóbbi püspöksége idején vezető szerepet töltött be egyházában. Ennek ellenére nem vagyok biztos abban, hogy helyesen jártunk el, amikor a most tárgyalt iratot nem anonimként vettük fel a kolozsvári unitárius kollégium kéziratárának angol nyelvű katalógusába, hanem szögletes zárójellel és persze kérdőjellel, de Toroczkai Máténak tulajdonítottuk. A csábítás ugyanis nagyon nagy, hiszen az utolsó lap margójára egy későbbi, de 17. századi kéz ráírta, hogy *Toroczka*. Ebben nem vagyok biztos, abban azonban igen, hogy a szövegnek további, a *Pécsi disputa* mellett Karádi Pál és mások írásait is hasznosító tanulmányozása módosítani fogja a Dávid Ferenc halála utáni évtizedek unitarizmusáról kialakult képet.

---

24 Kénosi Tözsér János, Uzoni Fosztó István, *Unitario ecclesiastica historia Transylvaniae*, közreadja: Káldos János, Balázs Mihály bevezetőjével. Bp., 2002, 972, 989 (Bibliotheca Unitariorum, IV/2).

KRUPPA TAMÁS

EGY UNITÁRIUS ÉNEK TANULSÁGAI

SZŐLŐSY ISTVÁN HISTÓRIÁS ÉNEKE 1635-BŐL

Szölősi István éneke 1635-ben jelent meg Kolozsváron. Az ének többé-kevésbé hűen követi Jacobinus János 1595-ben Kolozsváron kiadott *Brevis enarratio* című, tehát latin nyelvű, a havasalföldi hadjáratról beszámoló Nyugat-Európában is meglehetősen elterjedt művét. Azt is tudjuk, hogy a két fordítás nem függ közvetlenül egymástól, Szölősi ugyanis szabadabban bánik anyagával, egyetlen jelentősebb részletet hagy csak ki, viszont több helyen is hozzátold. A *Régi Magyar Költők Tára* sem a szerzőről, sem arról a személyről – Hári Mihályról – nem tud semmit. Mindössze ennyi, amit a két forrásról megtudhatunk, és amit a szakirodalom meg tudott állapítani.¹

Újabbán előkerült adatok alapján azonban kísérletet tehetünk a szerző és patrónusa azonosítására. Az Országos Levéltár Acta Ecclesiastica anyagában fennmaradt egy Szölősi István nevű kolozsmonostori perceptor levele, aki a kolozsvári bírácoknak feleségével és annak rokonaival való viszáljáról számol be, ebben jelölve meg a tisztségről való lemondásának fő okát.² A levélíró arra is utal, hogy lemondásában közrejátszik előrehaladott kora, több kollégájának haláláról szólva ugyanis megjegyzi, hogy neki sincs sok hátra, és éppen ezért az általa őrzött konventi pecsétet is átadja.³ A *Rövid historia* ars dedicatoriájának szerzője munkájában szintén említi életkorát, amikor az 1595-ös eseményekről szólva megjegyzi, hogy azokat már felnőtt fejjel érte meg. Ebből arra következtet az RMKT, hogy a kiadás évében, 1635-ben már koros ember lehetett. Van tehát egy nevünk, amely megegyezik az ének szerzőjével, ráadásul egyezik a hely, Erdély, illetve Kolozsvár, ráadásul a levél megírásának időpontja, 1622. november 25. viszonylag közel esik a kiadás 1635-ös időpontjához. Foglalkozása alapján az is feltételezhető, hogy a kolozsvári perceptor litterátus ember, személye tehát szintén szóba jöhet versszerzőként. A levélből kiderül, hogy Szölősi protestáns: kolozsvári ekklezsiáról beszél, illetve egy margináliában arról, hogy lemondásának ügyében levelet írt a püspöknek is.⁴ Felekezeti hovatartozása szerint vagy

1 RMKT XVII/1, 519–520.

2 MOL, Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, E150 Acta Ecclesiastica Irregularata 30.t 233. sz.

3 „...az convent pecheietit az sacristiaival egi?t ma kegielmeteknek kezeben ayanlom megh eó felsege provedeal felölle.” 425r.

4 „Ezen dologhrol az mit irtam p?speók urameknak azt sem titkoltam hanem pariaiat k?ltem kegyelmeteknek.” 425r.

kálvinista, vagy, és ez utóbbi a valószínűbb, unitárius lehet. Ennyi derül ki tehát a levélből, amely alapján feltételezhetjük ugyan a levélíró és az énekszerző személyének azonosságát, egyértelműen bizonyítani azonban csak további adatok segítségével tudjuk.

Az 1620-as években az unitárius felekezet igen erős Kolozsváron, amelyet az itt működő kollégium is bizonyít.⁵ A kollégium Közép-Kelet Európa legjelentősebb ilyen jellegű intézménye, amellyel kapcsolatban a szerencsének is köszönhetően az általunk tárgyalt időszakból egy adatokban rendkívül gazdag forráscsoport, a kollégium fasciculusai is ránk maradtak. Ez tulajdonképpen egy olyan napló, amelybe a mindenkori iskolafőnök az iskolát illető számadásszerű feljegyzéseit vezette be. Így természetesen azt is, ha a kollégium pénzügyi vagy természetbeli adományt kapott. Az adományozók közt több Szőlősi nevű személyt is találunk, köztük egy Szőlősi István nevűt 1626-ból.⁶ Gondolatmenetünket felekezeti hovatarozásáról alátámasztani látszanak azok az adatok, amelyek Hári Mihály személyével kapcsolatban kerültek elő. Az ő neve ugyanis szintén szerepel a kolozsvári unitárius kollégium fasciculusaiban. Olyan emberként kerül eléink, mint aki huzamosabb időn keresztül támogatja a kollégiumot éppen abban az időszakban, amikor Szőlősi neve is megjelenik, vagyis 1626, 1628, 1629 és 1638-ban. 1641-ben már nem él, csak relictája vagyis özvegye.⁷ Szőlősihez hasonlóan ő is hivatalt visel, mert nevét megtaláljuk a kolozsvári százak tanácsa képviselői között 1623-ban.⁸

A fentebbi adatok fényében bizonyosra vehetjük, hogy az énekszerző és a levélíró kolozsvári perceptor egy és ugyanazon személy. Ezt erősítik a Hári Mihállyal kapcsolatos adatok is, hisz elképzelhetetlen, hogy egyszerre két Szőlősi és két Hári éljen egy időben és egy helyen. Ha elfogadjuk, hogy a két név azonos az énekszerzővel, illetve támogatójával, felmerül az az izgalmas kérdés, vajon mi lehet az oka annak, hogy antitrinitárius szerző népszerűsíti a katolikus Báthory Zsigmondot? Szőlősi a következőképpen indokolja az ének szerzését:

„Ha kik gyönyörködnek régi Chronikákba
Hiszem, hogy ujjaknak nyilván értésében
Serénybek mely hadak lesznek idejekben

...

5 Gál... *A kolozsvári...*

6 A Szőlősi családról vö. *Fasciculus rerum scholasticarum collegii claudiopolitani unitariorum, I. 1626–1648*. Prep. Edit Dományházi. Szeged, 1997. 63, 67, 68, 70, 74, 75, 153, 177. Istvánról: 63. (A továbbiakban: *Fasciculus*). A fasciculusokra Dományházi Edit hívta fel figyelmet, amit ezúton is hálásan köszönök.

7 *Fasciculus...* 65, 73, 78, 113, 149.

8 Binder Pál: *Közös múltunk*. Bukarest, 1982. 302.

Ezt nem illik senkinek meg utálni,
 Nem sok dolog könyü által olvasni,
 Maradékink itt megh tudgyák tanolni,
 Mint kell Hazánk határit óltalmazni.

...

Hogy ne mehessen feledékenségben,
 Iámboroknál légyen emlekezetben.”⁹

Históriás éneknek e két célból történő szerzése nyilvánvaló közhely, nem is jutunk közelebb a mű születésére vonatkozó kérdésünk megválaszolásához. Anyanyit talán mégis elárul Szőlősi, hogy a vers megszületését bizonyos hadi események indokolták, éppen ezért vette elő a havasalföldi hadjárat történetét. Még azt is megkockáztathatjuk, hogy valamilyen törökkel szembeni fegyveres konfliktus áll a háttérben, máskülönbem nem Báthory Zsigmond török elleni győztes hadjáratára esett volna a választása. Az RMKT feltevése szerint létezett egy korábbi, ránk nem maradt kiadás, amit a 181. versszak bizonyít, ahol azt mondja a szerző, hogy a hadjárat után „néhány üdövel” szedte írásba művét. A „néhány üdő” kifejezésbe véleményünk szerint elég tág időhatárok férnek bele, az *authoris dedicatio* viszont a fentebbi feltételezés ellenkezőjéről győz meg:

„Minapi írásom tölled el titkolni
 Nem akartam, sőt ma ki nyilatkoztatni
 Ieles lött harczoknak meg olvasásába
 ...
 Aadtam azért néked igaz szeretetből
 Kit Magyar ighiben szedtem Deák nyelvből”

A „minap” a „néhány üdövel” szemben nem utalhat évtizedekkel ezelőtti eseményre, ha pedig mégis abból indulunk ki, amit az RMKT feltételez, akkor arra kell gondolnunk, hogy ez a munka 1598-ban, ill. előtte, vagy 1601-ben, Zsigmond visszatérésekor született. Erre viszont semmilyen bizonyítékunk nincs, és azt is nehéz elhinni, hogy amíg Zsigmond hatalmon volt, addig különös hangsúlyt kellett volna fektetni arra, hogy az utókor ne felejtse el a néhány vagy akár egy évvel korábban kivívott nagy diadalt. A ránk maradt többi ez idő tájt keletkezett ének erről nem is beszél. 1598 után viszont nem valószínű, hogy egy unitárius szerző példaként akarta volna beállítani az Erdélyre oly nagy pusztulást hozó fejedelmi uralmat. Ilyet még a Báthory Zsigmondban a végsőig reménykedő Baranyai Decsi János sem tett. Az tehát, hogy azt az időt már felnőtt fejjel érte meg a szerző, előrehaladott életkorán kívül semmi mást nem bizonyít. A dedica-

⁹ RMKT XVII/I, 58.

toria véleményünk szerint inkább azt sugallja, hogy Szőlősi nem sokkal az 1635-ös kiadást megelőzően szerezte énekét. Munkájának tehát nem a tizenöt éves háború eseményeihez, hanem I. Rákóczy György korához van köze.

Mivel az ének semmilyen konkrét fogódzót nem nyújt a keletkezés idejével kapcsolatban, kénytelenek vagyunk az 1635-ös év erdélyi eseményeihez fordulni. 1635-ben születik az első olyan törvény a szombatosok ellen, amely – jóllehet ekkor még csupán a Bethlen által hozott törvényeket erősítik meg – az első lépés a szombatos felekezet megfélemlítéséhez, illetve megsemmisítéséhez. Ennek nyilvánvalóan pénzügyi – szinte nincs olyan év, hogy ne nótáztatna valakit Rákóczi – és politikai okai voltak. 1633-ban fogják perbe a másik potenciális trónkövetelőt, Zólyomi Dávidot.¹⁰ Ugyanebben az időben léptetik fel a portán hívei a fejedelemmel szemben a szombatos Székely Mózeset.¹¹ Zólyomi Dávidot sikerül ugyan Fogarasba záratni és élete végéig tömlöcben tartani, Székely Mózeset azonban nem, és azt sem sikerül Rákóczynak portai követei révén elérni, hogy szállítsák Ázsiába. Székely Mózes esete szépen mutatta meg azt, hogy a porta Rákóczy sakkban tartására bátorította Konstantinápolyban, de igazán komolyan nem gondol arra, hogy föl is használja.

A Székely Mózes ügygel párhuzamosan éleződik ki ellentéte Bethlen Istvánal. Itt most nem részletezendő okok miatt a szakítás 1636 januárjában következik be, de már az előző év végén kitapintható a feszültség a két fél között. Székely Mózesről eltérően, Bethlen neve nagyon is jól cseng a porta urainak fülében, és már az 1635-ös évben megfordulnak Bethlen megbízottai Budán, ahová éppen akkor kerül a fejedelemmel szemben ellenséges érzelmeket tápláló Naszupaszáde, aki figyelmen kívül hagyva Konstantinápolynak a status quot megtartani igyekvő magatartását, kész katonai támogatást is nyújtani Bethlennek.¹² Természetes, hogy ebben az eseményekben rendkívül gazdag 1635-ös évben fölerősödnek az aggodalmak egy esetleges török háborúval kapcsolatban, ami be is következik 1636-ban. Az ellentéteknek egy Szalonta melletti csetepaté vet csupán véget.

Az 1630-as évek elején történeteknek voltak azonban belpolitikai vonatkozásai is. Éppen az 1635-ös év az, amikor Székely Mózes ügye – hála portai támogatóinak – újra reflektorfénybe kerül Bethlen Istvánéval együtt. Tudjuk, hogy a kálvinizmus hagyományos formáját államvallássá tenni szándékozó Rákóczy a Lengyelországban megjelent szociniánus szellemű unitárius könyvek megcáfolására először Alstedet, majd Bisterfeldet¹³ kérte fel 1636-ban, a zsidózókkal való leszámolás keretében. Következő áldozata a szombatoság szülője, az unitárius

10 EOE, X, 177–178, 184–188, 193–196, 200, 205–206.

11 EOE, X, 180, 188, 193, 197, 199, 200, 212–216, 218, 219.

12 *Erdély története I–III.* Szerk. Makkai László, Szász Zoltán. Bp. 1987. I. 701–702.

13 Szilágyi Sándor: *II. Rákóczy György.* Bp. 1893. 310–316.

egyház lett volna, amely éppen ezért kétségbeesetten próbálta magát tisztázni a szombatosság vádjá alól.

Ezekben a rendkívül mozgalmas években gyakran idéződött fel Báthory Zsigmond példája, és hogy a fejedelem jól megtanulta az exemplumot, azt Bercsenyi Imrével, a császári küldöttel 1634-ben folytatott tárgyalásai mutatják. A török ugyanis lengyelországi hadjáratához katonákat kért Rákóczytól, aki ezért roppant kínos helyzetbe került. Mikor a követ Erdély álláspontját kérdezte a fejedelemtől, az Báthory Zsigmond példáját idézte fel, és azt felelte, hogy ha a török nem tágít, akkor kénytelen lesz, még ha csak jelképes nagyságú kontingenst is, Konstantinápoly rendelkezésére bocsátani.¹⁴

A *Historia* nagyon nehéz dolgra vállalkozott: annak az erdélyi fejedelemnek az emlékét idézte fel, akit enyhén szólva nem lehetett ariánus-barát politikával meggyanúsítani. Annak az erdélyi fejedelemnek a hadjáratát állította exemplumként, aki Erdély másfél évszázados történelmében egyetlenként vezetett győztes hadjáratot az országon kívül a török ellen, ráadásul éppen akkor, amikor utódja mindenáron arra törekedett, hogy a törökkel való konfliktust elkerülje. Annak az erdélyi fejedelemnek a példáját idézte fel, aki országát éppen a török elleni harc által sodorta pusztulásba. Szőlősi műve ezzel a talányos és többértelmű példázattal buzdít a harcra. Azt nem tudjuk, hogyan fogadta a fejedelem Szőlősi gesztusát, néhány évvel később azonban elkezdődött a szombatos felekezettel való leszámolás, amely tovább szűkítette az unitárius gyülekezet mozgásterét is.

Függelék

1622. november 25. Kolozsvár¹⁵

Szőlősi István kolozsvári tanács

MKA E 150 Acta Eccl. Irreg. 30t. 233. sz. Eredeti

Eltemigh ualo szolgalatomban. Illy szomorú es keözönsegesen keserues állapotunkbanis az en el tauozot felessegem es annak nemely tanáchiosi ez oraigh eóregbittuen bumat mas bossu allasnal iobnak iteluen, Istenteól, az ecclesia es politiability eór allokto (kiknek kezekbeól szokta az Isten az vettkeben megh nem feddet, el veszet lelkeket kiuanni) várnóm fwggenem. Azert ennie sok ideigh sokat twrtem teóróttem szenuettem, es az reconciliatioba, az vrnak ili nagi haragianak ostoranak ideien, omnem mouendo lapidem faradoztam, sokszori remensegh adasokba defraudaltattam. Ez idó alat sok atiamfiaual egiwt kedues collegaim el halanak raitam aszer, nem lehetek keszwlettel szeórnién lóueóldóz nem varakodik

¹⁴ EOE IX, 202.

¹⁵ A szöveget betűhű átirásban közöljük, a központosítást a mai helyesírási szabályok szerint alkalmaztuk.

a halál. Maid belenkis akad a nylaba; kiert kenszeritem a keóniórgóssemmel kegyelmeteket auagi redealtassa, auagi szolgáltatasson teóruent; mert hogi ili keózel szemem lattara ennÿ sok ideigh eó chiak az ili keózel szemem lattara ennÿ sok ideigh eó chiak az legeniek keózót a houa teóbbenis iarnak, eÿel nappal Istennek bosszusagara;¹⁶ az en gialazatomra gieótrelnemre heuerien az giasz szine alat azoknak tragarsagokat halgassa. Hwti melle ne ieóÿon, lehetetlen touab szenued(nem)¹⁷ valamint iarok, de hogi ezt tauoztassam, ha hamar sem tórueni se a reconciliatio nem leszen; iob tauul lennem az vam propositumom, mindene-met ide hagiuan, az conuent pechietit az sacristiaual egiewt ma kegielmeteknek kezeben aÿanlom megh eo felsege prouedeal feleolle. A perceptorsagot másra bizom, bizoni nekem semmihez keduem ninchi, ha mi keues napom megh hat-ra vagion, chiendesb helien kiuanam vegezódni. Hogi penig senki ne vellie ez vilaghi mulando ion kapasomat, en megh izentem az aszonnak, soha nekem az eó attiafiatol marat chiak egi penzet se aggia, akar houa tegie. Hogi en az eletem iobbitasara, meniere Isten ilÿ giarlo edennek erót ád, az szeretettel bekeuel ualo lakásra kesz uoltam. Im ez oda kwldeót signaturabolis, kit regen az en szerelmes iambor igaz io hirrel emlekezetel ki mult collegamnak ha fogot uolna, irtam volt. Eszebe veheti kegyelmetek. Megh mostis eleotte az ut, ha addigh siet, meddigh a halál vagi egieb akadali ér bennwnket. Kegyelmeteknek uram aggion orat, uagi a teoruenire, uagi az en el buchiuzasomra megh szolgálom. Tarchia megh Isten io egessegebe kegyelmeteket

Kegyelmetek szegeni
El busult szolgálja
Zeóleósi Istuan

P.S. Ezen dologhrol az mit irtam pwspeok urameknak azt sem titkoltam hanem pariaiat kwltem kegyelmeteknek

CÍMZÉS: Ad manus amplissimorum virorum dominorum primarii et regii iudicum colosuariensium

Más kézzel: Ex resolutione amplissimi senatus. Emlekezünk rea, hogÿ kegyelmed feleségével eoswe haborodwan es ugian seiunctioban léuén, intettük wala kegyelmedet, hogÿ kegyelmed feleségeuel in gratiam reuidealna. Im ertiük mostanis az kegyelmed kiwansagat és az bekességhre inclinalt elméjét. Mi azert abban ellent nem tartunk (az aszonnak es attiafiainak kedueket kereswén) ha re-deal, es megh bekelhetik kegyelmed vgyanassal.

Anno 1622 die 24 novembris

16 Marginália: itt director vrainnakis volna mogiok a vigiazasba

17 Tollban maradt

OLOSZ KATALIN

FOLKLÓRGYŰJTŐ DIÁKOK A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS KOLLÉGIUMBAN A 19. SZÁZAD VÉGÉN ÉS A 20. SZÁZAD ELEJÉN

A magyar népköltészeti gyűjtések története bőségesen szolgáltat példát arra, hogy a népi kultúra szellemi javainak tekintélyes hányada közös erőfeszítések árán, társadalmi gyűjtés útján vált ismertté. Elég, ha a 19. század első nagy reprezentatív népköltési gyűjteményeire hivatkozunk: a *Népdalok és mondák* három kötetére (1846–1848), a *Vadrózsákra* (1863), vagy a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetére (1872), melyeket egytől egyig gyűjtési felhívások nyomán begyűlt népköltészeti anyagból szerkesztett összesítő kiadvánnyá Erdélyi János, Kriza János, illetve Gyulai Pál és Arany László.

Folklórgyűjtésünk történetében az sem ritka, hogy diákok vállalkoztak – önszántukból vagy egy-egy tanár buzdítására – népköltészeti adatok összehordására. Példákat ez esetben is a gyűjtések korai időszakától kezdve folyamatosan idézhetünk, jószerével napjainkig. Idézhetjük a nagyenyedi diákok Gáspár János által szervezett gyűjtőmozgalmát a 19. század negyvenes éveiből¹, Erdélyi János magyar népmesekiadványát 1855-ből, melynek anyagát ugyancsak diákok gyűjtötték², vagy a sárospataki joghallgató, Pap Gyula palóc népköltési gyűjteményét³. Hivatkozhatunk a kolozsvári református kollégium diákjainak példájára, akiket Gyulai Pál ösztönzött népdalgyűjtésre rövid kolozsvári tanárkodása idején (1858–1862). És idézhetjük Szabó Sámuel tanítványainak példáját a 19. század hatvanas és nyolcvanas éveiből, akik a marosvásárhelyi, illetve a kolozsvári református kollégium diákjaiként tekintélyes mennyiségű népköltészeti anyagot hordtak össze.⁴

A folklórtudomány a 20. század folyamán is igényt tartott a diákgyűjtők közreműködésére: a tudományos igényű gyűjtések mellett, azokkal párhuzamosan folklórgyűjtő diákok, kisebb-nagyobb iskolások gyűjteményei tették lehetővé a magyar népköltészet minél alaposabb, regionális megismerését. Hivatkozhatunk itt Szendrey Zsigmond nagyszalontai tanítványainak hatalmas gyűjtemé-

1 Gáspár János és diáktársainak gyűjtése elkallódott, ma csak a gyűjtőmunka tényéről van tudomásunk. Vö. Vita Zsigmond: *Gyermekirodalmunk bölcsőjénél*. = Uő.: *Tudománnyal és cselekedettel*. Tanulmányok. Bukarest, 1968. 265.

2 Erdélyi János, *Magyar népmesék*. Pest, 1855.

3 Pap Gyula, *Palóc népköltemények*. Sárospatak, 1865.

4 Szabó Sámuel gyűjteményének megjelentetése folyamatban van.

nyére⁵, a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium diákjainak előbb Konsza Samu, majd Albert Ernő által irányított gyűjtőmunkájára, s e gyűjtőmunka eredményeire⁶, vagy akár a romániai ifjúsági és más lapok (*Pionír, Napsugár, Kis-pajtás, Jóbarát, Dolgozó Nő, Fáklya*) által meghirdetett gyűjtési pályázatok sikerére, melyek keretében 1958–1972 között általános iskolás tanulók a tárgyi világ számos darabjának összegyűjtése mellett népmesék, közmondások, kiszámolók, bölcsődalok, gyermekmondókák százait-ezreit hordták össze.⁷ E pályázatok egyikének eredményéből született meg a *Fehér Virág és Fehér Virágszál* című, magyardécei népmeséket tartalmazó kötet⁸, illetve a *Bihari gyermekmondókák* teljes gyűjteménye.⁹

Azt hiszem, a futó áttekintésből is kiderül, hogy a népköltészet 19. századi gyűjtőinek sorában javarészt protestáns iskolák diáksága szerepel, egész pontosan csaknem kivétel nélkül a református kollégiumokban tanuló diákok jeleskedtek a népköltészet gyűjtésében. Feltűnő viszont az unitárius iskolák diákjainak távolmaradása a folklórgyűjtő mozgalmaktól. Vagy legalábbis így látszik ma a tudománytörténet oldaláról nézve: egyetlen, unitárius diákok által összegyűjtött népköltészeti kiadványra sem hivatkozhatunk. Ez annál is inkább meglepő, mivel a székely népköltészet első nagy gyűjteményét, a *Vadrózsákat* Kriza János tudvalevőleg unitárius lelkészek és tanárok hathatós közreműködésével valósította meg. Kriza és munkatársai azonban nem használták ki a kollégiumi diákságban rejlő lehetőségeket, s ilyenfajta magatartásuk – úgy tűnik - hosszú időre meghatározta az unitárius iskolák tanulóinak viszonyulását a népköltészeti gyűjtőmun-

-
- 5 Szendrey Zsigmond a Folklore Fellows Magyar Osztályának felhívására szervezte az 1910-es évek elején a szalontai diákok gyűjtőmozgalmát. Ennek a gyűjtőtevékenységnek az eredményéből született meg a Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV. köteteként a *Nagyszalontai gyűjtés*. Budapest, 1924. – A gyűjtés kiadatlan kéziratai a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában találhatóak Budapesten. – L. még: *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése*. Szerkesztette Szalay Olga, Rudasné Bajcsay Márta. Magyar Népköltési Gyűjtemény, Új folyam XV. kötet. Budapest, 2001.
  - 6 Konsza Samu, *Háromszéki magyar népköltészet*. Szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József. Marosvásárhely, 1957; Albert Ernő, *Háromszéki népballadák*. Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye. Faragó József bevezetőjével és jegyzeteivel. Bukarest, 1973.
  - 7 A romániai magyar folklórgyűjtési pályázatokról l. bővebben: Szabó Zsolt, *Irányított néprajzi gyűjtőversenyek általános iskolás tanulókkal*. = *Népismereti Dolgozatok* 1976. Szerkesztette Dr. Kós Károly. Bukarest, 1976. 73-84.; Uő: *Romániai magyar ifjúsági néprajzi pályázatok*. Ethnographia, LXXXVII. (1976), 268-271.
  - 8 *Fehér Virág és Fehér Virágszál*. Magyardécei népmesék. Mesélte Balla János. Gyűjtötte Balla Tamás. Szerkesztette és az utószót írta Faragó József. Bukarest, 1970. A gyűjtemény a *Pionír* 1967. május 20-i számában meghirdetett mesegyűjtő pályázat nyomán készült el.
  - 9 A nagyváradi *Fáklya* 1976. március 6-7-i (XXXI. évf. 54 -55.) számában gyermekmondókák gyűjtésére meghirdetett pályázatának eredményéből tette közzé Faragó József és Fábián Imre. Bukarest, 1982.

kához. Erre enged következtetni a kolozsvári unitárius főgimnázium példája is: néhány véletlenszerű esettől eltekintve jószerevével csak a 19. század utolsó évtizedében indult meg a rendszeres folklórgyűjtő munka az unitáriusok legnagyobb és legjelentősebb tanintézetében. Akkor viszont szerteágazó, több síkon folyó intenzív munka bontakozott ki az iskola falai között, s a lendület a 20. század első két évtizedében sem lanyhult. Erről a munkáról szeretnék a továbbiakban számot adni, annál is inkább, mivel eredményeit nem ismeri, nem tartja számon a néprajztudomány. És természetesen szólnék arról is, hogy mi okból maradt mind a mai napig ismeretlenségben ez a tevékenység.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a diákok bevonása a népköltészeti gyűjtőmunkába mindenkor attól függött, hogy volt-e a tanári karban olyan személyiség, aki maga is érdeklődéssel fordult a néphagyományok felé, illetve volt-e olyan tanára az iskolának, aki amellett, hogy felhívta a diákok figyelmét a népköltészeti gyűjtés lehetőségére és fontosságára, szervezte és irányította is ezt a munkát, s az iskolai vezetőség engedélyével és támogatásával olyan szervezeti keretet tudott biztosítani a gyűjtőmunkának, mely ösztönzőleg hathatott a diákok ilyen irányú tevékenységére. A szervezett keretet többnyire az iskolai önképzőkörök biztosították, illetve a különböző pályázatok, de nem ritka az olyan eset sem, hogy egy-egy tanár személyes példája és kitartó buzdításai folytán, pályázatok nélkül is eredményes gyűjtőmunka bontakozott ki egyik-másik iskolában.

Mindezek a feltételek a kolozsvári unitárius főgimnáziumban a 19. század utolsó évtizedére jöttek össze, mindenekelőtt azért, hogy az 1891–1892-es tanévtől rendes tanári kinevezést kapott e tanintézetbe az a Kanyaró Ferenc, aki 1883-tól köztanítóként, majd a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem magyar nyelv és irodalom szakának elvégzése után 1886-tól helyettes tanárként tevékenykedett egykori iskolájában, s akinek régi magyar irodalom- és unitárius egyháztörténet iránti érdeklődését hamarosan a népköltészeti kutatások iránti szenvedélyes elkötelezettsége egészítette ki.

Nincsenek ismereteink arról, hogy a fiatal, kezdő tanár miként mozgósította, miként vonta be a gyűjtőmunkába tanítványait, azt azonban tudjuk, hogy noha kezdetben az iskola Ifjúsági Olvasó- és Önképző Egyletének védnöki tisztét is ellátta, a népköltészet gyűjtését/gyűjtetését nem az önképzőkör keretei között szervezte meg. Azt is tudjuk, hogy pályadíjakat sem tűzött ki, csupán személyes példáján és ügyszereteten múltott, hogy tanítványai közül sokan mellé szegődtek a népköltészeti gyűjtőmunkában, s az iskolai szünidők alatt tájékozódni próbáltak szülőfalujuk folklórájáról. Igen valószínűnek látszik, hogy maga Kanyaró Ferenc is tanítványaival csaknem egy időben fedezte fel a maga számára a népköltészetet. A Szinnyei-féle *Magyar írók élete és munkái* 1897-ben megjelenő ötödik kötete számára megfogalmazott életrajzában - egyes szám harmadik személyben ugyan -, de maga vall arról, hogy „1892-ben egy székelyföldi útja után rendszeresen kezdte gyűjteni tanítványai segélyével népies költészetünk múlt és jelen

századi termékeit, mely gyűjteményt, néhány érdekes kuruckölteményen kívül, mintegy 100 tréfás dal és gúnyének e század elejéről és 200-nál több népballada tesz nagybecsűvé.”¹⁰

Mint az idézett sorokból is kiviláglik, Kanyaró érdeklődése szinte kizárólagosan a verses költői hagyományokra korlátozódott, s azon belül is leginkább a népballada vonzotta. Egyéni érdeklődésének megfelelően diákjainak figyelmét is a népdalok, népballadák gyűjtésére irányította, s ennek következtében a népi prózai epika darabjai csak véletlenszerűen bukkannak fel a Kanyaró-tanítványok gyűjtéseiben.

Személyes érdeklődésének lenyomatát más vonatkozásban is felfedezhetjük a diákjai által összehordott költészeti anyagban: a régi magyar irodalom iránt elkötelezett Kanyaró arca éppen úgy megmutatkozik benne, mint a kollégiumi könyvtárosé. Kanyaró Ferenc ugyanis nemcsak a korabeli élő népköltészet hagyományaira volt kíváncsi: tanítványait arra buzdította, hogy gyűjtsék be a családjukban, falujukban fellelhető régi kéziratos énekeskönyveket, kallódó régi nyomtatványokat is, melyeket aztán a kollégium könyvtárában helyezett el, pontosan megjelölve, hogy melyik diák jóvoltából kerültek a könyvtári állományba a régebbi és újabb énekeskönyvek, köszöntőversek, virrasztóénekek vagy kisebb-nagyobb népköltési gyűjtemények.¹¹ Ennek a széles spektrumú gyűjtőmunkának – néhány régi magyar kéziratos énekeskönyv¹² felfedezésén túl – megvolt az a rendkívül fontos hozadéka, hogy Kanyaró tanítványai számos, a 19. század folyamán magánhasználatra készült kéziratos énekeskönyvet, versgyűjteményt mentettek meg a pusztulástól vagy az elkallódástól. Ezek a kéziratos énekeskönyvek – ha kizárólag csak a népköltészeti vonatkozásokra figyelünk – viszonylag kevés folklóranyagot tartalmaznak. Ha viszont úgy tekintünk rájuk, mint az abszolutizmus és dualizmus korának közköltészetét felölelő adattárra, felbecsülhetetlen ér-

10 Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*. V. Budapest, 1897. 942. hasáb – A szócikk Kanyaró Ferenc által készített fogalmazványa megtalálható az Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában (Kolozsvár), Kanyaró-hagyaték (rendezetlen anyag), 14. csomó (ideiglenes számozás).

11 Az 1892/93-as iskolai év Értesítőjében a főiskolai könyvtár gyarapodásáról ezt olvashatjuk: a könyvtár szíves adományozói közül „különösen kiemelendők a VIII. osztályú tanulók, kiknek buzgóságából e tanévben egy igen becessé válható népdalgyűjtés alapját vetettük meg. Közülük Simon József könyvtárunkat több nevezetes irodalomtörténeti emlékekkel is gazdagította”. (*A kolozsvári Unitárius Főiskola Értesítője az 1892/93. tanévről*. 34.) [A továbbiakban: *Értesítő*]

12 Ezeket ismertette Kanyaró Ferenc alábbi közleményeiben: *Virágénekek a XVII. és XVIII. századból*. Erdélyi Múzeum, IX. évf. 1892. 9. sz. 546-557; *Régi magyar virágénekek*. Erdélyi Múzeum, X. évf. 1893. 2. sz. 69-101; *Tréfás versek és gúnyénekek a régi magyar népies költészetből*. Erdélyi Múzeum, XX. évf. 1903. 9. sz. 494-516.; *Virágénekek a múlt századból*. Kézirat Sebestyén Gyula hagyatékában. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, Budapest. Jelzete: EA 3638.

téket képviselnek, annál is inkább, mivel elsődleges forrásai, például, az önkényuralmi korszak politikai-történeti közköltészetének.

A nyári szünidők idején Kanyaró maga is gyűjtőútra indult.¹³ Több alkalommal megfordult Udvarhely- és Háromszék olyan unitáriusok-lakta falvaiban, melyekben régi iskolatársai vagy barátai szolgáltak lelkészként, s akiket igyekezett megnyerni a gyűjtőmunka számára. A századforduló utáni években elhatalmasodó betegsége azonban megakadályozta abban, hogy újabb gyűjtőutakra vállalkozzék, s hamarosan tanári munkájától is megfosztotta súlyosbodó betegsége. Az 1905–1906-os tanévet betegszabadságon, a következő ideiglenes nyugállományban töltötte, majd az 1907-1908-as tanévtől véglegesen nyugdíjazták.

Az a bő másfél évtizednyi idő alatt, míg Kanyaró Ferenc az iskola rendes tanára volt, s míg – feltehetően – évről évre megújította buzdító felhívását a népköltészeti gyűjtés érdekében, tanítványainak hosszú sora kapcsolódott be az önként vállalt gyűjtőmunkába. E munka reális eredményét ma még igen nehéz felbecsülnünk, tekintettel arra, hogy a kollektív gyűjtemény darabjai több könyvtár kéziratárában, illetve Kanyaró Ferenc hagyatékában az Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában szétszórva lappanganak. Legértékesebb – kétségkívül – az a balladagyűjtemény, mely már 1897-ben kétszázat meghaladó darabot számlált, s amelyet Kanyarónak minden igyekezete és erőfeszítése ellenére sem sikerült napvilágra segítenie.¹⁴

Azt hihetnők, hogy Kanyaró Ferenc távoztával a népköltészeti gyűjtés lekerült napirendről a kolozsvári Unitárius Főgimnáziumban. Hiszen Kanyaró nem alakított ki általánosan elfogadott intézményes kereteket a gyűjtőmunka szervezésére és irányítására, s főleg azért, mert nem akadt még egy olyan, a folklórgyűjtés ügyének elkötelezett tanára az iskolának, mint Kanyaró Ferenc.

A megkezdett és eredményes munka folytatásáról azonban az iskola nem mondott le. A 20. század első éveiben, csaknem egy időben Kanyaró Ferenc ideiglenes majd végleges nyugdíjazásával, kétféle kezdeményezés is lábra kapott a kolozsvári Unitárius Főgimnáziumban a néphagyományok gyűjtésének és megismerésének érdekében. Az egyik az önképzőkörök tevékenységéhez kapcsolódik, a másik pedig az iskola előljáróságának támogatásával született.

---

13 Költségeinek fedezésére az iskola vezetőségétől is kaphatott anyagi támogatást. Erre enged következtetni Kanyaró Ferencnek az a folyamodványa, melyben 200 forint kiutalását kéri az iskola előljáróságától 1899. évi nyári székelyföldi tanulmányútja költségeinek fedezésére. Kézirat az Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában (Kolozsvár), Kanyaró-hagyaték, rendezetlen anyag, 35. csomó (ideiglenes számozás).

14 Gyűjteménye hányatott sorsáról l. bővebben Olosz Katalin, *Kanyaró Ferenc és az erdélyi magyar népballadakutatás*. = *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9*. Szerkesztette Keszeg Vilmos. Kolozsvár, 2001. 121-134; *Uaz* = *Uő*, *Viz mentére elindultam*. Tudománytörténeti, népismereti írások. Marosvásárhely, 2003. 31-45

Az önképzőkörrel kapcsolatban szándékosan használtam a többes számot. Az Ifjúsági Olvasó- és Önképző Egyletet, mely a 19. század folyamán közös fóruma volt a teológiai diákságnak és a főgimnázium felsőbb osztályos tanulóinak, az 1896–1897-es tanévben kettéosztották: ettől az iskolai évtől a papnövendékek (akiknek különben addig is volt külön önképzőköre) és a főgimnázium VI–VIII. osztályosai számára külön-külön önképzőkört szerveztek, az olvasóegylet viszont továbbra is osztatlan maradt. A századforduló éveitől tehát külön utakon járt a papnövendékek és a gimnáziumi tanulók önképzőköre. A papnövendékeké nyilván csak esetlegesen érintett néprajzi-népköltészeti témákat, a gimnáziumi tanulókéban viszont fokozatosan felerősödött a népköltészet iránti érdeklődés.

A teológiai hallgatók önképzőkörében néprajzi-népköltészeti téma taglalására kizárólagosan az értekező prózára kiírt pályázatok kapcsán került sor. Eleinte, a 19. század utolsó évtizedében meghirdetett pályázatok témaválasztása alig-alig követelt egyéni gyűjtő- és kutatómunkát: a korábbi népköltészeti gyűjteményekből leszűrhető tanulságok vázolását várták el a pályázóktól. (*A magyar nép dal-költészetéről, A népköltészet nélkülözhetetlen alap a műköltészetben* stb.) A 20. század elején aztán szigorítottak a feltételeken: a meghirdetett pályatételek önálló kutatást, helyszíni tájékozódást igényeltek, s olyan témák kidolgozását várták el a teológushallgatóktól, melyekkel leendő hivatásuk gyakorlása során szükségszerűen szembesülniük kellett. Így érthető, hogy két alkalommal is pályadíjat tűztek ki a temetkezési népszokások bemutatására: az 1906–1907-es tanévben a *Székely temetkezési szokások, tekintettel a verses búcsúztatókra és sírfeliratokra* címen,¹⁵ 1912–1913-ban pedig *Temetési szokások a székelyeknél* címmel hirdettek pályázatot.¹⁶ Ez utóbbi pályatétel elvárásait így vázolta az önképzőkör vezetője: „A pályatétel célja kutatásra, megfigyelésre és gyűjtésre buzdítani a teológusokat. Vidékenként és helységenként vannak bizonyos sajátos fölfogások és szokások Különbőség van a kisgyermek halála és az ifjú halála hatásában. Úgyszintén az eljárásban is. A harangozás, virrasztás, a sírok fölírásai – megfigyelendők és részletesen leírandók. Az estéli éneklés, a siratás, a siratók szólama és jajszavai mind jellemzők lehetnek. A lelkész és az énekvezér szerepe, vagyis mit kívánnak ezektől a funkcionáriusoktól? Búcsúztatók, sirató énekek, stb. Összehasonlítást kell tenni a mostani és régebbi gyakorlat között, stb. stb.”¹⁷ Az 1914–1915-ös iskolai évre *A székely nép élete* címmel ismét olyan témát tűztek ki, melynek feltételül szabták, hogy „a pályázók lehetőleg az életet vizsgálva önálló munkát adjanak” a székely nép gondolkodásáról, hitéről, szokásairól, beszédéről. Vizsgálják meg

15 Nyertese a homoródszentmártoni születésű Györfi István II. éves papnövendék volt.

16 Az 50 korona pályadíjat a szentábrahámi születésű Báró József II. éves papnövendék nyerte el.

17 *Értesítő* az 1911-1912. iskolai évről, 70.

ugyanakkor azt is, hogy „az iskolázás jótékony vagy kártékony hatást gyakorol-e” a népelet előbb felsorolt kategóriáira.¹⁸

Meg kell jegyeznünk, hogy a kiírt pályatételek kidolgozására nem tolongtak túlságosan a teológushallgatók, de mindenik témának került bűvárlója, s még hozzá olyan bűvárlója, aki – a bírálók megítélése szerint - megérdemelten nyerte el a nem csekély összegű (50 korona) pályadíjat.

A főgimnázium önképzőkörének tevékenysége némiképp eltér a teológiai hallgatókétól. Néprajzi/népköltészeti témájú értekező prózára itt is hirdettek pályázatot, de ezek mellett a Pálfi Márton által irányított önképzőköri tevékenységben fontos helyet kapott az 1907–1908-as tanévtől évről évre meghirdetett mesegyűjtő pályázat.

Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy az évenként újra meghirdetett mesegyűjtő pályázat iránti érdeklődés igen változó volt. A kezdeti felbuzdulást, amikor is az első alkalommal kiírt pályatételre három gyűjtemény érkezett,¹⁹ s mind a hármat jutalmazásra érdemesnek ítélte a bíráló bizottság, nem követte ugyanilyen lelkes részvételi szándék: 1908-1909-ben a meghirdetett népmesegyűjtő pályázatra nem érkezett gyűjtemény, a következő két évben (1909–1910 és 1910–1911) egy, illetve két pályamunkáról ad számot az iskolai értesítő²⁰, majd több évi kihagyás után 1916–1917-ben és 1917–1918-ban jelentkezett egy, illetve két diák népmeséket és népdalokat vegyesen tartalmazó gyűjteménnyel.²¹

A népmesegyűjtő pályázat iránti lanyhuló érdeklődést hamar felismerte az önképzőkör vezetősége is, ezzel magyarázható, hogy a kiírt pályatételre elfogadtak népdalgyűjteményt is, és mesegyűjtemények hiányában azokat díjazták.²²

A folklórgyűjtés mellett az ifjúsági önképzőkör, mely 1901-ben a „Kriza önképzőkör” nevet vette fel, több alkalommal tűzött ki pályadíjat néprajzi/népköltészeti témájú értekezésre is. Ezek között találunk olyant, amely nem követelt meg különösebb egyéni kutatást és terepismeretet,²³ (*A magyar népdal jellemző*

18 *Értesítő* az 1913-1914. iskolai évről, 49 ; A díjnyertes dolgozatot Máté Lajos II. éves teológiai hallgató készítette.

19 A három gyűjtemény: Gálfi Mózes (VII. o.), *Népmesék Mészaköről*; Bartha Miklós (VII.o.); *Népmesegyűjtés Torockóról*, Pál Miklós (VII. o.) népmesegyűjtése , h.n.

20 1909/10-ben Nagy Ferenc, VIII. o. tanuló népmesegyűjteménye; 1910/11-ben Bárány József VIII. o. tanuló és Lakatos Imre VI. osztályos tanuló gyűjteménye. A gyűjtési helyüket nem ismerjük.

21 1916/17-ben Erdős László VI. o. tanuló, 1917/18-ban Bacsoni Géza és Erdős László, mindketten VII. osztályos diákok.

22 Így jutalmazták az 1911/12-es tanévben Lakatos Imre (VII.) és Nagy Simon (VI.) népdalgyűjteményét, 1912/13-ban Benke Márton (VIII.) és Adorjáni Gyuláét (VI.), illetve 1913/14-ben Pap Zsigmond (VIII.) és Hadnagy József (VIII.) népdalgyűjteményét.

23 *A magyar népdal jellemző sajátosságai*. 1897-98-as tanév, nyertese Kriza János VIII. o. tanuló.; *A székel humor Kriza népmeséiben*. – 1918/19-es tanév, nyertese Balázs Ferenc, VIII. osztályos tanuló

sajátosságai, A székely humor Kriza népmeséiben), és találunk olyant is, melynek kidolgozása önálló tájékozódást feltételezett, mint amilyen az 1907–1908-as tanévben meghirdetett *Kalotaszeg vagy Torockó népe* témájú pályatétel volt,²⁴ illetve az 1909–1910-es évre meghirdetett *Magyar játékok leírása és jelentősége* című pályázat.²⁵ Végezetül találunk olyan pályázati témakiírást is, melynek kidolgozására nem vállalkozott egyetlen diák sem – tegyük nyomban hozzá, hogy okkalgossal, hiszen az 1906–1907-es iskolai évben *A délkeleti felföld néprajzát* kellett volna bemutatniuk a pályázóknak, 1910–1911-ben pedig *A székely nép vallásosságáról* kellett volna értekezniük, azzal a megszorítással, hogy „rá kell mutatni a babonás ősi szokásokra is.”²⁶

Az önképzőkörök keretén belül meghirdetett pályázatok mellett az 1903–1904-es iskolai évtől a kolozsvári Unitárius Főgimnázium előljárósága külön is tűzött ki pályadíjakat népköltészeti gyűjtésekre.²⁷ S talán-talán nem is véletlenül került meghirdetésre ez a pályázat az említett tanévben. Kanyaró Ferenc akkoriban került betegállományba, s úgy látszik, az előljáróság ily módon kívánta a Kanyaró után maradt űrt kitölteni, s a folytonosságot biztosítani. Kanyaró elgondolásához, szelleméhez igazodott azáltal is, hogy a pályázat nyitott volt: az iskola bármelyik tanulója jelentkezhetett gyűjtéssel (az önképzőkörök zárt, csak a tagság számára kiírt pályázataival szemben), s valamennyi pályázót jutalmazták, természetesen teljesítményük függvényében. A jutalmakat abból a Kriza-alapból fedezte az iskola előljárósága, melyet a kollégiumi ifjúság hozott létre egy 1882 novemberében megrendezett Kriza-ünnepély jövedelméből, s amelyet több mint két évtizeden át kamatoztattak.

24 Kopp Elemér VIII. osztályos és Ligeti Ernő VII. osztályos tanuló pályázott, a díjat egyenlően megosztva kapták.

25 Két pályamunka érkezett, de egyik sem kapta meg a kiírt pályadíjat; az egyik viszont, a nyolcadikos Tóth István szorgalmi jutalmat kapott munkájáért.

26 *Értesítő* az 1910/11-ik iskolai évről, 118–119.

27 Az iskola előljárósága által meghirdetett pályatétel kiírása nem volt teljesen ismeretlen az iskola korábbi életében sem. Az 1889/90-es tanévben például Kőváry László 20 forintot tűzött ki „földrajzi és etnográfiai tanulmányokra”. Ennek a pályázatnak a nyertesei Demeter Dénes I. éves papnövendék, Máthé István és Deák Ferenc VII. osztályos tanulók és a nyolcadikos Kozma László voltak. (*Értesítő*, 1889/90. 38.) - Az 1890/91-es tanévre ugyancsak Kőváry László, az iskola felügyelő gondnoka a következő tételre hirdetett pályázatot: „Gyűjtessenek - lehetőleg a nép ajkáról vagy a forrás pontos megjelölésével – valamely erdélyi várhoz, épületromhoz vagy felőtltöbb helyhez kötött oly népregék, melyek Kőváry L. »Száz tört. regék« c. kiadott művében nincsenek meg. Pályadíj a munkák becséhez 2-5 frtig. Pályázhatnak úgy a papnevelő intézet, mint a gymnasium ifjai. Határidő 1891. febr. 15. déli 12 óra. Beadható az iskola igazgatóságához.” (*Értesítő*, 1889/90. 53.) – A pályázat eredményéről az 1890/91-es tanév *Értesítőjében* találunk híradást: „... az első vagy 5 frtos díjat elnyerte Demeter Dénes II. éves papnövendék, a másodikat vagy 3 frtos díjat Veres Gábor VI.o.t.” (40. lap)

A pályázati kiírás nem tartalmazott különösebb megszorításokat; annyit várt el az arra vállalkozó diáktól, hogy „mindent úgy, abban a dialektusban jegyezzen föl, ahogy hallotta”. „Minden pályamunka jutalomban fog részesülni - olvashatjuk a pályázati kiírásban –, ha valóban eredeti s eddigelé még ismeretlen népdalokat, esetleg népmeséket, népmondákat gyűjt össze.”²⁸

A pályázat meghirdetésének számottevő visszhangja támadt. Az 1916-1917-es tanév kivételével, mikor szünetelt a pályáztatás, egyetlen esztendőben sem fordult elő, hogy ne nyújtottak volna be legalább két gyűjteményt. De volt olyan esztendő is, hogy kilenc pályamunka érkezett, s ha összeadjuk az 1903–1904 és 1918–1919-es tanév közötti 16 esztendő termését, 72 darab népköltési gyűjtemény beérkezéséről adnak számot a kollégiumi értesítők.

Színvonalban, terjedelemben nyilván nagyon különbözőek lehettek ezek a gyűjtemények, erre következtethetünk a bíráló bizottság jelentéseiből, melyek hol azt hangsúlyozzák, hogy a beérkezett gyűjtemények mindenikét jutalmazták, de nem egyenlő mértékben, volt olyan, hogy a kítűzött pályadíj felét egyetlen gyűjtő kapta, s a másik felén a többi öt osztozott egyenlő mértékben; de olyan is volt, hogy a nyolc beérkezett gyűjteményt csak úgy tudta az elöljáróság méltóképpen jutalmazni, ha a díjat tetemesen megpótolva osztotta ki.

A mennyiségen túl fel kell figyelniünk a gyűjtési pályázat egy másik igen fontos hozadékára is. Mint már említettem, a pályázat nyitott volt, részt vehettek benne nemcsak az önképzőköri tagok (akik tudvalevőleg csak a három felső osztály diákjai lehettek), hanem az alsó osztályok tanulói is. És pályázhattak nemcsak a csupa jelessel büszkélkedő tanulók, de akár az osztályismétlő, bukdácsoló diákok is. Megítélésem szerint éppen ez utóbbi kategória szempontjából volt felbecsülhetetlenül nagy szerepe az újra és újra meghirdetett gyűjtési pályázatnak. Hiszen az a faluról, esetleg hátrányos szociális környezetből bekerült gyermek vagy ifjú, akinek a tananyag elsajátítása állandó gondot okozott, faluja népköltészeti hagyományainak gyűjtésével sikert arathatott. És annak a diáknak, aki szerényebb képességei vagy lustasága folytán önképzőköri babérokra nem pályázhatott, megadatott a lehetőség, hogy kiválják a többi közül, hogy sikerélményben legyen része. Végigböngészve a kollégiumi értesítőket meglátásomat a diákok osztályzata is alátámasztja: jeles tanulók mellett sok közepes vagy annál is gyengébb tanulmányi előmenetelű diákot találunk a 72 gyűjtemény megvalósítói között.

Úgy gondolom, hogy vázlatos ismertetésemből is markánsan kirajzolódnak annak a több évtizedes népköltészeti gyűjtőmunkának az arányai és eredményei, amely a kolozsvári unitárius kollégium diákságának körében bontakozott ki a 19. század végén és a 20. század elején. Népdalok, népballadák, népmesék sokasá-

---

28 *Értesítő* az 1903-904. iskolai évről, 167.

gát hordták össze a kollégium diákjai, részben arról a gyűjtőterületről, amelyet korábban Kriza János munkatársai fedeztek fel. De új területeket is hódítottak a néprajzi megismerés számára: Aranyosszék népköltészetével, a marosszéki unitáriusok folklórhagyományával tulajdonképpen a kolozsvári unitárius kollégium diákjai foglalkoztak először behatóbban és alaposabban.

A baj csak ott van, hogy mindazt a gazdag népköltészeti anyagot, melyet diáknemzedékek hosszú sora hordott össze, nem ismeri sem a szaktudomány, sem az olvasóközönség. Mert még mutatványnak is kevés, ami belőle nyomtatásban megjelent. Jószerével annyit ismerhetünk ma belőle, amennyit Kanyaró Ferenc közölt az *Egyetemes Philológiai Közönyben*, *Ethnographiában*, *Erdélyi Múzeumban*, illetve az *Unitárius Közönyben*.²⁹ Utaltam már arra, hogy Kanyaró Ferenc megkísérelte napvilágra segíteni balladagyűjteményét: nyomdára kész kéziratot küldött a Kisfaludy Társaságnak 1896 májusában. A kéziratot azonban a Kisfaludy Társaság elfektette, s végképp megfeledkezett róla. Kanyaró Ferenc halála után (1910) pedig senkinek sem jutott eszébe sem a balladagyűjtemény kiadása, sem pedig a népköltészet más műfajainak válogatott közzététele.

Az a benyomásunk, hogy a különböző gyűjtemények, értekezések kézíratainak megőrzésére is kevés gondot fordított az iskola későbbi előljárósága: annak ellenére, hogy az önképzőkör alapszabálya értelmében „a pályanyertes művek a kör tulajdonai, s a kollégiumi könyvtárban őrzött irattárba tételnek, a többieket a szerzők az elnöktől visszavehetik”³⁰, az egykori kollégiumi könyvtár mai örökösénél, a kolozsvári Akadémiai Könyvtár kézírattárának unitárius állományában szétszórta és elvéve található meg egy része a díjazott pályamunkáknak. A nem díjazottak megtalálása és azonosítása még nehezebb, hiszen a pályamunkákat név nélkül, jeligével nyújtották be a diákok, s ha történetesen nem jutalmazták az adott gyűjteményt, a jeligéket nem oldották fel. Mindezek következtében az a fura helyzet állott elő, hogy a kollégiumi értesítőkből évről évre pontosan nyomon követhetjük a pályatételeket és a díjazottak névsorát, de a kézírattárban egyáltalán nem biztos, hogy rá is találunk ezekre a gyűjteményekre vagy dolgozatokra. A kézírattár nyilvántartásában sok gyűjtemény név nélkül, csak a jeligéjével szerepel, más esetekben meg hiába keressük akár név, akár jeligéje után valamelyik gyűjteményt, mert az valamilyen oknál fogva elkallódott.

29 Kanyaró Ferenc fontosabb folklór-publikációi: *Karácsonyi misztérium Torockóról*. Egyetemes Philológiai Közöny, XIX. évf. 1895. 8. sz. 624-628; *A székely népköltészet legszebb virága*. Unitárius Közöny (Kolozsvár), XII. évf. 1899. 4. sz. 117-119; *Régi székely balladák*. Erdélyi Múzeum, XXIII. (Új folyam I.) 1906. 1. füzet, 49-52; *Székely balladák*. Ethnographia, XVII. (Új folyam II.) 1906. 4. sz. 232-242; *Régibb székely népballadák változatai*. Erdélyi Múzeum, XXVI. (Új folyam IV.) évf. 1909. 4. sz. 335-342;

30 *A kolozsvári Unitárius főgimnázium „Kriza önképzőkör”-ének alapszabályai*. Értesítő az 1913/14. iskolai évről, 126.

Még rosszabb a helyzet a Kriza-alapból jutalmazott pályamunkák esetében. Úgy tűnik, hogy az iskola előjárósága nem szabta feltételként a díjnyertes gyűjtemények könyvtári/kézirattári elhelyezését, s így azok, feltehetően a gyűjtők-nél maradva, az idők során elkallódtak. Eltűnésüket annál is inkább fájjalhatjuk, mert néhányukra minden bizonnyal kíváncsi lenne az irodalomtörténeti kutatás is. (Balázs Ferenc például egymást követő két évben, 1917–1918-ban és 1918–1919-ben, hetedikes, illetve nyolcadikos gimnazista korában nyerte el a fődíjat népköltési gyűjteményével, s 1918–1919-ben az önképzőkori pályatétel nyertese is ő volt *A székely humor Kriza népmeséiben* című értekezésével. Néhány évvel korábban (1907–1908-ban) pedig Ligeti Ernő nevével találkozunk az önképzőkori pályázat nyerteseinek sorában.)

Pillanatnyilag legjobban kutatható Kanyaró Ferenc gyűjtőinek anyaga, részben azért, mert maga Kanyaró gondoskodott arról, hogy a tanítványai által összehordott kéziratos gyűjtemények bekerüljenek a kollégiumi könyvtár állományába, részben pedig azért, mert végre hozzáférhetővé vált Kanyaró Ferenc hagyatéka az Unitárius Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában. A folklórszövegek kiválogatása, azonosítása azonban az ömlesztett állapotban lévő hagyatékból éppen csak hogy elkezdődött, következésképpen akár a Kanyaró-féle gyűjtemény, akár az önképzőkori gyűjtések vagy a Kriza-alapból meghirdetett pályázatra beérkezett gyűjtemények felkutatása, azonosítása és közzététele még várat magára.³¹

---

31 A Kriterion Könyvkiadó – egy szóbeli megállapodás értelmében – hajlandónak mutatkozik Kanyaró Ferenc balladagyűjteményének kiadására, illetve a mesegyűjtő-pályázat eddig megtalált darabjainak közzétételére. A kéziratok sajtó alá rendezésére e sorok írója vállalkozott.

Az alábbi kétrészes tanulmány központi alakja és „tárgya”, Dán Róbert húsz évvel ezelőtt halt meg. A mester kutatási eredményeit áttekintve könnyű belátni, hogy ennek a megemlékezésnek egy, a teológia diszciplinájával foglalkozó szakfolyóiratban a helye. E tekintetben a magyar paletta kissé szegényes. Kulturális és vallási folyóirataink inkább a modern héber irodalommal, a holocaust/soá-témával és a cionizmus kérdésével foglalkoznak.

Az olvasók közül vélhetőleg többen emlékeznek Dán Róbertre, a „heretikusra”, ha máshonnan nem, épp a Keresztény Magvető hasábjairól. Legutóbb 2001-ben jelent meg tanulmánya lapunkban – posztumusz –, amely Péchi Simon és Vehe-Glirius kapcsolatával foglalkozott. Dán megmutatta Erdély jelentőségét az európai művelődéstörténetben: a szombatos és unitárius mozgalmak ideológiai háttere és kelet-európai gyökerei kapcsán, a nemzetközi interakciókra figyelve. Ő tárta fel Péchi Simon eszmeiségét, amely Erdély szellemi fénykorát, eszmei áramlatait és annak változásait tükrözi. Miért is? Péchinél megfigyelhető: zsidó tradíció, posztbiblikus irodalom, görög–latin műveltség, fiatalkorában (Eössi András) szombatoság, később a 17. században – vélhetően politikai okokból – unitarianizmus, s ez mind Erdély szellemi élete is.

FRANK D. DÁNIEL

DÁN RÓBERT EMLÉKÉRE (I.)

„Emlékezzél a hajdani időkre” (MTörv 32,7)

2000 őszén ismerkedtem meg édesanyámnál Benedek Katalinnal, Dán Róbert (1936–1986) özvegyével. Beszélgettünk tudományról, művészetekről, irodalomról, és nagyon mély benyomást tettünk egymásra. Ennek eredményeképp megkért Dán Róbert hagyatékának feldolgozására, bibliográfiájának elkészítésére, félbemaradt kutatásainak feltérképezésére. A bibliográfiájának elkészítése kapcsán¹ merült fel bennem az ötlet monográfiájának újrajrására: bár jópáran értekeztek róla,² mégis rengeteg társadalomtörténeti adalékot kihagytak életútjának ismertetéséből, a tudományos vonatkozásokról nem is beszélve.

1 Erről a 168-óra c. hetilapban tudósítottam: XIII. évf., 19. szám, 2001 május 10., 51. old. (D. R. Obadja regényéről írott cikke után kutattam a Magyar Hírlap archívumában).

2 Komlószi Tibor: ItK. 1986. 3.sz.; Kókay György: Mkszle. 1986. 4.sz.; Raj Tamás: Új Élet. 1986. 8. sz.; Szabó György: Reformátusok Lapja. 1986. 11. sz. etc.

A kezdetek

Dán Róbert 1936. július 25-én született egy pesti ortodox-zsidó családban, ahol a Jákob³ nevet kapta. Apja egyike volt az első magyar közel-keleti diplomataknak, aki részt vett a náci háborús bűnösök perében. Az idősebb Dánon keresztül ránk maradt egy, a vészkorszaknak emléket állító feljegyzés-gyűjtemény, „auschwitzi jegyzőkönyv” néven. Ezt a fiatal Dán az 1990 előtti társadalmpolitikai környezet eredményeképp kénytelen volt Koppenhágába „menekíteni”. De miért pont Koppenhágába? – merül fel a kérdés. Mert oda kapott ösztöndíjat 1966–1967-ben, amikor is bibliográfiai-könyvtörténeti kutatásokat végzett a Királyi Könyvtárban. A kézirat Koppenhágában egy bizonyos Alf Isaksenhez került, aki foglalkozását tekintve papírgyáros volt. Majd tőle is továbbvándorolt, mostanáig vélelmezhetően a Det Kongelige könyvtárban pihent.⁴ Próbáltam anyagi támogatást szerezni az utazásra a kézirat hazahozatala céljából – elsősorban Kőbányai Jánostól –, de minden próbálkozásom érdektelenségbe és kudarcba torkollott.

Visszatérve Dán Róbertre: a családi háttér természetesen nagymértékben meghatározta a zsidósághoz fűződő viszonyát: sokkal inkább volt hagyományörző, mint vallásos. Nem volt a klasszikus értelemben kóser, számára a zsidóság kulturális-művelődéstörténeti értékeket jelentett. Generációja zsidó származású tagjainak attitűdjére nagymértékben rávetült a második világháború eseményeinek árnya. Ez megnyilvánul már az ifjú Dán baloldali elkötelezettségében, humanizmusában. Megmagyarázza jelenlétét a Szociáldemokrata Internacionálén, a modern héber irodalomhoz fűződő viszonyával együtt. Ezt egyik első munkája is tükrözi: az ateizmus és a valláskritika nemzetközi cikkbibliográfiája. Ami persze nem maradt hatás nélkül a Szemináriumban folytatott tanulmányaira⁵: oklevelét csak azzal a feltétellel bocsátották ki, hogy meg kellett ígérnie: sohasem fogja a rabbi hivatást gyakorolni.

Az ifjú Dán egy rövid ideig, 1956 őszén Kéthly Anna személyi titkára volt. Róbert együtt volt apjával és Kéthlyvel Bécsben a szociáldemokrata találkozón, 1956-ban, közvetlenül Kéthly disszidálása előtt. Két autóval indultak haza, de Kéthly az oroszok bejövételének hírére Győrnél visszafordult. S hogy mennyire is volt elkötelezett az ifjú Dán a szociáldemokrácia iránt? 1963-ban felvállalta, hogy Révész Antal legyen az esküvői tanúja. Itt kell megjegyezni, hogy Dán Róbert soha nem lépett be a pártba.

---

3 Dán Róbert a Jákob nevet csak akkor használta, amikor héberül publikált. Például: Jákob (Róbert) Dán, 'Résit ha-dáfusz ha-ivri be-Hungárijá' (A héber könyvnyomtatás kezdete Magyarországon), Jeruzsálem...

4 Hebraica and Judaica Dept. 8., DK-1219

5 Tanulmányait a Budapesti Rabbiképző Intézetben kezdte, azzal a céllal, hogy a későbbiekben ez belépőül szolgálhasson számára az egyetemre.

Egy embernek a világképe és az eszmerendszere számtalanszor módosulhat, változhat egy életút során, ezért ilyen fiatalkori mozzanatok alapján nem lehet még messzemenő konzekvenciákat levonni egy gondolkodó munkásságának megítélésében. Visszatérve a szemináriumi évekre, később – az oklevél megszerzése után – az ELTE bölcsészettudományi karán Dávid Antalnál tanult hebraisztikát. Tulajdonképpen párhuzamosan járt a két intézménybe.

Mester és tanítvány

Scheiber Sándorhoz fűződő mester–diák viszonya, későbbi tudományos kapcsolata és barátsága életét és szemléletét nagymértékben befolyásolta. Scheiber rendszeresen segítette a héber források azonosításában, útmutatást nyújtott neki a judaisztikai szakirodalomban, és biztosította neki könyvtára használatát: számtalanszor dolgoztak együtt. Scheiber gondolkodásmódja hatásának egyik megnyilvánulása Dán későbbi szemléletében, a magyar–zsidó gyökereknek, irodalomnak, művelődés- és nyomdatörténetnek tulajdonított kiemelkedő jelentőség. Scheibernél ez a 19. század pozitívista liberalizmusából ered, amelyet az Izraeli–Magyar Irodalomtudományi Társaság évkönyvei, és a Szeminárium kiadványai is híven tükröznek: ekkor még hittek az asszimilációban, a közös magyar–zsidó múltban és sorsban.⁶ Számukra nem volt összeférhetetlen a gondolat, hogy valaki egyszerre legyen igaz magyar hazafi és hithű zsidó. Így vált Dán Róbert a magyarországi héber források egyik jeles feltárójává. Dán azonban nem követte teljesen Scheiber pozitívizmusát, aki mindenből hatalmas tényhalmazokat nyert, és iszonyatos lexikális tudással rendelkezett. De megtanulta tőle, hogy mindenből, még a legapróbb részletekből is tényeket, információkat és összefüggéseket lehet nyerni – és ezt alkalmazta is.

Állomások

A következő fontos állomás Dán Róbert életében az ELTE középkori egyetemes történeti tanszéke volt (1971), és természetesen az Országos Széchényi Könyvtár (1960–1968). Végül az MTA Irodalomtudományi Intézet Klaniczay Tibor által vezetett reneszánsz kutatócsoportjában találta meg a helyét, területét, és itt kezdődött el munkásságának kiteljesedése, mindez 1970-től. Karrierjében az újabb fordulat a '80-as évek elejére esett, amikor kinevezték a Könyvtártudomá-

---

6 Dr. Bernstein Béla, 1848 és a magyar zsidók. Jókai Mór előszavával. Magyar-Zsidó Könyvtár. Szerk.: Patai József. Bp. 1906.; Vörösmarty Mihály, A zsidóügy. Pest. Máj. 13. 1848. In: Vörösmarty összes munkái. Teljes kiadás. Jegyzetek: Gyulai Pál. Hetedik kötet. Bp. Méhner Vilmos kiadása. 1885.

nyi Tanszék vezetőjévé. Dán az ELTE számos bizottságának tagjaként aktív szereplője volt a hazai tudományos-társadalmi nyilvánosságának.

Felmerül a kérdés, hogyan lehet valaki egyszerre könyvtáros, profi asztaliteniszező, arab nyelv- és irodalom-szakos előadótanár⁷, reneszánsz-kutató, publicista⁸, irodalomtörténész, vallásfilozófus, az irodalomtudományok kandidátusa, a történettudományok nagydoktora? Többek között úgy, hogy a korról, amelyet kutatott, minden érdekelte, ami életmódban, időben, és térben fellelhető volt; a legapróbb és legkülönfélébb részleteket is beleértve. Nem korlátozta magát egyetlen területre, egyetemes művelődéstörténeti jellegben akarta megragadni az összefüggéseket (cultural pattern). Rendkívüliségének igazi titka, hogy nemcsak kimagasló elméletiség, hanem a helyes tervezéssel párosuló cselekvés, a gyakorlati tudás képessége is megvolt benne.⁹

Nagy felfedezések

Dán nemcsak élő modern, hanem ismert és holt ókori nyelveket is beszélt; nem csupán elméleteket gyártott, hanem a gyakorlati megvalósításban is jeleskedett. Egy hollandiai tanulmányútján találta meg például az Utrechti Egyetem Könyvtárában – a hetvenes évek második felében – Matthias Vehe-Glirius elvesztettnek hitt főművét, a Mattanjah-ot. Persze nem ez volt az egyetlen felfedezése – gondoljunk Péchi Simonnak a Gen 5,14 – Ex 12-höz írt kommentárjára; Tótfalusi Kis Miklós grúz betűinek mintalapjára az első nyomtatott grúz ábécével, amelyet Amszterdamban talált meg, s amiért a Grúz Tudományos Akadémia ki is tüntette,¹⁰ vagy a Seidel-féle *Origo et fundamenta religionis christianae* lappangó kéziratára, amelyet a hamburgi Staatsbibliothekben sikerült felfedeznie 1984-ben. Mindig tudta, hová, melyik könyvtárba kell mennie ahhoz, hogy a kutatási

7 Sokak számára ez meglepő lehet, a 'jeles' minősítésű oklevelet 1969 október 31-én adták ki; az Áll. Vizsg. Biz. Elnöke Czeglédy Károly volt; az okl. száma: 1052/1969; arab nyelv és irodalom szakos előadó.

8 Rendszeresen publikált napilapokban (Magyar Hírlap, Népszabadság), valamint tudományos és általános folyóiratokban Magyarországon (Filológiai Közlöny, ItK, MKSzle, Századok; Világosság, Teológiai szemle, Élet és Tudomány, Élet és Irodalom, Jelenkor, Helikon.) és külföldön egyaránt (Kirjath Sepher; Journal of Jewish Studies, Studies on Bibliography and Booklore, Zeitschrift für die Geschichte der Juden...). Tagja volt az MKSzle könyv- és sajtótörténeti bizottságának; együtt szerkesztette Pirnát Antallal az Antitrinitarism in the second half of the 16th. Century-t. L.: Frank Dénes: Dán Róbert irodalmi munkássága (teljes bibliográfia). Bp. 2000. ELTE-Btk. Hebraisztika Tanszék Könyvtára.

9 Ez az arisztotelészi 'két fajta tudás': a létrehozás (poészisz) és a cselekvés (pratein) (Nik. etika. 1140a ,b. 1971) gadameri megközelítése; R. Bubner, H. Arendt, Heidegger, és Gadamer értelmezései fellelhetők Felkai Gábor Habermars monográfiájában (1993. 22-24.old.).

10 Guran Saradze: Tótfalusi Kis Miklós és a grúz tipográfia (oroszul). Tbiliszi. 1982.; továbbá D. R. a témában: Népszabadság, 1980 június 15.; valamint MKSzle, 1980. 4.szám. 396-98. old.

eredményét igazoló irodalmat megtalálja. Dánt leginkább az eretnek és antitrinitárius mozgalmak eredete és hatása érdekelte a 15–17. századi európai szellem-történetben. A szentháromság-tagadó vallásfilozófiai áramlat pedig egy nemzetközi megmozdulás eredménye volt – ebben áll munkásságának igazi jelentősége. Ő tárta fel ennek kelet-európai eredetét, kapcsolatait, ideológiai hátterét. Megvilágította Matthias Vehe-Glirius tevékenységét Európában, bemutatta Erasmus Johannis-recepcióját, John Dee-t és Conrad Victort (akinek volt feleségét Szenczi Molnár Albert vette nőül). Kutatásaival elsősorban azt próbálta megválaszolni, milyen módon került a radikális antitrinitarizmus ideológiája az erdélyi szombatoság körébe. Önmagát „heretikusnak” és eretnek-kutatónak tekintette, aki rajongott a reneszánsz gondolkodókért.

Dán Róbert nem volt ötven éves sem, amikor váratlanul meghalt. Ennek ellenére teljes oeuvre-t hagyott maga után. A következőkben irodalmi munkásságának főbb állomásait mutatjuk be, kronológiai sorrendű műelemzéseken keresztül. Az ismertetőkből nagymértékben építék Jan Schippers megemlékezésének¹¹ struktúrájára, amely nem sokkal Dán Róbert halála után jelent meg. Schippers az 1979-ben megrendezett siklósi nemzetközi konferenciától¹² kezdi el bemutatni Dán Róbert munkásságát, az ehhez kapcsolódó megismerkedésük eredményeképpen, s így sajnos a '79 előtti tevékenységét egyáltalán nem érinti (tanulmányai, családi háttere). Ismerteti főbb műveit, és helyesen ítéli meg jelentőségüket. Nem foglalkozik igazán Dán héber nyelvhez fűződő viszonyával és az ehhez kapcsolódó forrásaival, mint ahogy bibliográfiai-könyvtörténeti munkásságával sem. De ezért nem hibáztatható, mivel ezeknek a műveknek egy része csak magyarul jelent meg. (Így kénytelen lehetett a könyvek végén lévő angol nyelvű összefoglalókból – amelyeket egyébként Dán készített – dolgozni, valamint néhány angolul megjelent cikkből.) Természetesen beszámolok Dán félbemaradt kutatásainak állásáról és a tervekről is.

Szombatosok

Dán Róbert nagydoktori értékezésének témája, *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon*¹³ című monográfiája posztumusz jelent meg 1987-ben. Ez volt élete utolsó nagy tudományos „szerelme”.

11 Jan Schippers: In Memoriam. Unitarianism and Related Movements. Papers Read at the Colloquium on the Study of the 16th Cent. Radical Reformation. Amsterdam-Utrecht. 1986. 5-21. old.; valamint D. R.-nek a Könyvtártudományi-tanszéken végzett tevékenységéről Szabó Sándor rövid nekrológja: Könyvtári Figyelő. 1986/4. 351-352. l.; továbbá: Róbert Hecron (Santa Barbara): Róbert Dán. Newsletter. The Association of Libraries of Judaica and Hebraica in Europe. 1986. Number 12.

12 Antitrinitarizmus a 16. század második felében.

13 Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon. Akad. Bp. 1987.

A csoportra „rágasztatott” *szombatos* jelző abban a tanításban gyökeredzik, amely szerint a szombat megtartásának parancsa a dekalógus része, így nem vonatkozhat rá a Jézustól kapott „törvény alóli szabadság”. Az ehhez hasonló rituálék átvételekor a szombatosok valójában nem a zsidó vallás felé fordultak, hanem csak „igazabb” keresztények szerettek volna lenni. A szombatos ideológia tulajdonképpen egy közbülső állomás a szentháromság-tagadó kereszténység és a rabbinikus judaizmus között: a reformáció utolsó hulláma. Ez a teológiai teória a 16. század végén Európa több pontján is megjelent, mint például Abraham Farisólnál, már a 15. században, Olaszországban.¹⁴ Erdélyben más volt a helyzet: itt inkább Vehe-Glirius heidelbergi prédikátor tevékenysége volt meghatározó 1578–1579 körül, akit Dávid Ferenc hívott Erdélybe. Nem Glirius volt az egyetlen, aki megfordult itt: gondoljunk Palaeologusra, Neuserre, Seidelre, akiknek hatása Dávid Ferenc eszméinek változásaiban is megfigyelhető (például a nonadorantizmus elvének terjesztése). Ennek háttéréül szolgált Erdély szerencsés politikai önállósága a 16. század második felében, ami keretet teremtett a szellemi szabadságnak. Amikor a szentháromságtagadó irányzat hangsúlyos erdélyi specifikummá vált, Európa szabadgondolkodói is Erdélybe áramlottak.

A szombatos megmozdulás mély nyomot hagyott a történelmen, az irodalmon és a kultúrán a székelyek körében. Az Ószövetségben hirdetett társadalmi egyenlőséget saját koruk társadalmára vonatkoztatták: többek között ez is egy olyan pont, ahol a szombatos és a radikális unitárius koncepció érintkezik. Rengeteg irodalmi és polemikus írás – körülbelül száz szombatos kódex – maradt fenn a 16–17. századból.¹⁵

Egy karriertörténet. A Péchi Simon-toposz

Péchi Simon, százada egyik legnagyobb hebraistája, egy szücsmester fia volt. A hébert és a törököt gyermekként tanulta, konstantinápolyi tartózkodása alatt. Itt alapozta meg rabbinikus irodalmi ismereteit, valamint diplomáciai kapcsolatait. Először Erdélyben lépett színre 1594-ben Eössy István oldalán, s hamarosan hatalmas politikai karriert futott be. 1601-ben már Báthori Zsigmond herceg titkára, majd Bethlen Gábor kancellárja, és így Erdély második embere lett.

Péchi irodalmi munkásságából kitűnik széleskörű műveltsége: ugyanúgy hivatkozik klasszikus görög–latin auctorokra, mint amilyen otthonosan a reformáció vezetőinek egy-egy tételével foglalkozik, a posztbiblikus zsidó irodalomról

14 David. B. Ruderman: The world of a Renaissance Jew. The life and thought of Abraham ben Mordecai Farissol. Hebrew Union College Press. Cincinnati. 1981. A könyvről D. R. írta az ismertetőt az ItK-ban. 1982-ben a 4. számban (509-511. old.).

15 Dán Róbert, A szombatos kódexirodalomhoz. ItK. 1972. 2.szám. 194-197. old.; Thury Zsigmond, A szombatos kódexek bibliográfiája. Mezőtúr. 1912. no. 25, 26. RMKT. V. 594. old.

nem is beszélve. Péchi magyar Talmud-fordításai a 16. századi európai bibliatudomány párhuzam nélküli alkotásai, művelődéstörténetileg kimagasló értékkel bírnak. Péchi merített a rabbinikus irodalomból, használta Salamon Jichaki „Rasit”, Abraham ibn Ezrát, Jakob ben Aserát. Dán Róbert Péchi Psalteriumából kimutatta, hogy munkájának egy 1514–1517 között Velencében kiadott Biblia Rabbinica Magnának az első sorozata volt az alapja. Péchi gyakran forgatta Beresit Rabba 6. századi midrás-gyűjteményét, amelyet Szalonikiben adtak ki 1593–1594-ben. Bibliái kommentárjaiban több helyen nyúl allegorikus magyarázathoz, például Genézis-kommentárjában megjelenik Philo¹⁶ és Josephus¹⁷ is. A műveiben szót kapott Arisztotelész, Homérosz, Vergilius, Ulpianus és sok más görög–római klasszikus. Az Újszövetség koncepcióját – mint a humanisták és a reformátorok – elsősorban Erasmus *Novum Instrumentuma* alapján vizsgálta.

Seidel, az első deista

Az 1621-es év fordulópontot hozott Péchi Simon életében: mind politikai karrierjében, mind irodalmi munkásságában. Bethlen Gábor politikai kettősjáték vádjával letartóztatta, ennek következtében három és fél évet különböző börtönökben töltött, közben teológiai tanulmányokat folytatott. A börtönök alatt ismerkedett meg Martin Seidel deista Dekalógusával, neosztoikus morális doktrínáival (az 1600-as évektől a neosztoikus filozófia Erdélyben nagy népszerűségnek örvendett). Több kézirat maradt fenn Dán Róbert hagyatékában, amelyek „az első deista”¹⁸ Seidel alakjával és művével foglalkoznak. Sajnos feldolgozásukat Dán már nem érthette meg.

Martin Seidel egyike a 16. századvégi európai eszmetörténet ama „árnyainak”, akik léteéről bár kétségkívül tudunk, jobbára csak kérdőjelek maradtak utánuk. Apja, Johannis orvos volt, 1556-ban halt meg Wittenbergben; valamint volt

16 Philón (i.e. 13 k. – i. sz. 50 k., Alexandria). Püthagorizált Platónt, ill. a sztoicizmust próbálta a judaizmussal összhangba hozni; allegorikus kommentárt írt a 'görög Tórához' (Goldziher. 81'. 1037.1.). F. H. Colson, Philo, kétnyelvű kritikai ógörög–angol. Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts, 1935, 6., ill. 7. köt. A hagyatékban lévő példányban kis kartonpapirokkal, néhol ceruza-aláhúzással be vannak jelölve a Péchire vonatkozó részek.

17 Josephus Flavius: Apión ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról. Ed. És ford. Hahn István. Helikon. Prométheusz könyvek 5. Gyula. 1984., ua. mint a 64-es lábjegyzet esetében...

18 A deisták ugyan Isten létezését elfogadták, mint a világ első okát, de a társadalmi életet irányító, és abba beavatkozó Isten képét elvetik. Ilyen szempontból nem is igazán az ő léte, hite, hanem tanításának értéke mint ethikai maxima a fontos. És mennyiben ő az első? L: Burns, R. M.: The Great Debate on Miracles. From Joseph Glanwill to David Hume. Leinsburg–London–Toronto. 1981.; Mühlehardt, Karl: Deismus, Pantheismus und natürlicher Deismus. Berlin. 1910.

egy öccse, Jacob, és egy Georgis nevű unokaöccse¹⁹ is. Seidel 1564. május 3-i feljegyzés szerint III. Frigyes ösztöndíjasa volt Heidelbergben (Toephe, G., *Die Matr. Des Univers. Heidelberg.* II. 1886. 33.). 1567 júliusában a rektor, Bock azal vádolta, hogy „van egy pont a tanításban, amiből nem enged” (Kir. Roth. Prof. 1567. 15a.). Berthold Redlich már ezidőtájt állította, hogy „megfertőződött” az arianizmustól, és tagadja a szentháromságot. 1568. október 6-án rektori határozat született Redlich ellen. Elbocsátották, de további négy évig még Heidelbergben marad. 1570-ben Seidel még mindig a hatodik osztály tanítója volt a tanítók kollegiumában. Július 13-án őt is megkérdezik a problémáról (arianizmus).²⁰ Jelen volt 1572. december 23-án Sylvanus kivégzésénél. Útlevelet kért Strassburgba, de aztán Heilbronnba szökött. 1573. április 6-án levelet küldött a rektorhoz (Th. Erost[us]hoz), hogy nem tér vissza. Kéziratát, *Az arianizmus apológiáját* elküldte az egyetem vezetőségének és az egyháztanácsnak.

Martin Seidelről a szakirodalom főleg három forrásból tudósít. Az egyik egy 1656-ban kiadott levélváltás: bár négy levélről van szó, valójában csak három maradt meg. Ezekben – tartalmilag összefoglalva – Seidel azt írja le, hogy Jézus, meggyőződése szerint, nem a próféták által hirdetett Messiás, a dekalógust pedig örök ősi törvénynek deklarálja. Tanítói állása kapcsán a köszönetnyilvánításkor a következőképpen nyilatkozott: „Nem értek veletek egyet a Messiás-tanban, de kívánom (hogy) minden keresztény csatlakozzon hozzátok és ezzel elszakadjon a bálványimádástól; amitől én is szeretném eltéríteni őket, bár a ti nézeteitektől eltérő dolgokból indulok ki.”²¹ A másik fontos forrás, amely különösen a Péchi-kutatók érdeklődésére tarthat számot, J. Vogel levele Péchinek, 1621. július 22-én.²²

Origo et Fundamenta Religionis Christianae

Dán Róbert fedezte fel Seidel munkáját, az *Origo et Fundamenta Religionis Christianaet*. Az Origóban Seidel először a keresztény tanok eredetének és elterjedésének magyarázatával foglalkozik, majd ennek cáfolatával. Ezután a művet saját doktrinája bemutatásának szenteli. A megtalált példányon (Origo 1) felül a szerző neve szerepel, a könyv címe és a másoló Wolf megjegyzései; majd a harmadik oldalon – rövid előszó után – kezdődik a főszöveg (Origo 55–235). Seidel Újszövetség-felfogása egy világot irányító, az intellektuális eredőkből mozgatott emberi akaratot feltételez. Igaz ősi és tökéletes tanítás Istenről és az ő akaratáról: „Ami a világban van: a természet és a világmindenség rendje és szabályos moz-

19 Scriptorum publice propositorum a... studiorum Album Academiae Wittenbergensis etc. II. 1834.54. 150. l.

20 Hautz: Geschichte des Pedagogiums etc. 11. l.

21 J. Martini: De tribus Elohim III. Wittenberg. 1613. Részlet.

22 Természetesen Graetz is említi Seidlt Geschichtjében: IX. 435-436. l.

gása feltételezi, hogy egységes akarat hozta létre és tartja mozgásban. Lényege önönmaga fenntartása és, hogy a legfejlettebb teremtmény, az ember ura legyen ennek a teremtett világnak. Az ember pedig az Istenért van teremtve. Mindez abból következik, hogy csak egyedül az ember képes értelemmel áttekinteni az egészet. Feladatunk tehát az ész (isteni adomány) segítségével tudni, mi és milyen az Isten, mi az akarata, és hogy hogyan kövessük ezt az akaratot”.

Seidel szakított a kereszténységgel, de annak etikájával nem.²³ Vallásosságának alapja a tiszta monoteizmus és az erkölcs tiszteletben tartása, ami rokon J. Bodin Torolbájának nézeteivel.²⁴ De a természetet és a társadalmi életet irányító, abba beavatkozó Istent elveti: tulajdonképpen csak a világ első okának ismeri el, a róla szóló tanítást, az akaratot mint kategorikus imperatívusz (föltétlen parancsot) értelmezi. Hogy Kant szavait kölcsönözzük: az erkölcsiségnek nincs szüksége egy az ember fölött álló másik lény eszméjére ahhoz, hogy az ember felismerje morális kötelességét.²⁵ Seidel hatásvizsgálatának szempontjából talán a legfontosabb érintkezési pont Hermann S. Reimorus, aki 41 éven át volt Hamburgban filozófiaprofesszor. Körülbelül húsz esztendeig ott volt a kéziratokkal – és Wolffal – együtt Hamburgban. „Íróasztalának írt” dolgozatát Lessing adta ki 1774 és 1778 között.²⁶ Lessingre nagy hatást gyakorolt az antitrinitáriusok bölcsessége és szabadságszeretete, ez ihlette *A bölcs Náthán (Nathan der Weise)* megírására.

Péchi Simon eszmeisége és tudományos munkássága

Dán Róbert megvizsgálta az isteni morális természettörvény seideli megfogalmazásának jelenlétét a hazai szombatos forrásokban, külön figyelmet szentelve Seidel hatásának Péchi gondolkodásmódjában.²⁷ Péchi Simon *Az atyák mondásai* (Talmud. Tract. Avot.) szemelvény-fordításokat is a börtönben készítette; eb-

23 Z. Ogonowski: Socynianizm a Oswiecenie. Warszawa. 1966.

24 Elsősorban Bodin 'Heptaplomeres'-e. Toralba egy szereplő, akinek Bodin a szájába adja a szavakat. In book V., Toralba is seeking to prove his variety of natural religion to be the authentic vera religio. In: Paul Lawrence Rose: Bodin and the Great God of Nature. The moral and Religious Universe of a Judaiser. Librairie Droz. Genève. 1980. A hagyatékban lévő példány két bőrből kötött kópia.

25 Tatar György kiemelése, Biblia mint vallásfilozófia előadás-sorozat, ELTE-BtK, 2001.

26 Lessing ed.: Anonyme Fragmenten ous Wolfenbrüttel. Hamburg. 1774-8 között.; Lessing, Samtliche Werke in 20 Banden, 17-18 Band, mit Einleitung versehen von Hugo Göring, Stuttgart-Berlin.

27 Dán R., M. Seidel: Origo et fundamenta religionis christianae and Simon Péchi. Socinianism and its role in the culture of the 16 to 18 centuries. Warszawa-Lódz. 1983. 53-57.l.

ben Josef Jabec²⁸ héber kommentárját is felhasználta, magyarra (!) fordította, ami abban a korban egyedülálló volt a különböző országok nemzeti irodalmában.

Az atyák mondásai csak 1999-re vált hozzáférhetővé a széles olvasóközönység körében, s ennek közlése Koltai Kornélia érdeme.²⁹ Közzétette a Bét János által 1629-ben készített másolatot, valamint a Johaness Leusden-féle Avot-kiadást, amely Utrechtben jelent meg 1665-ben. Koltai a héber szöveget és a „Bét”-másolatot összehasonlította, és más Péchi-féle Avot-variánssal is összevetette. Elvégezte az anyag teljes nyelvészeti feldolgozását, s munkájában legnagyobb mértékben Dán Róbert kutatási eredményeire épített.

Bethlen Gábor 1624-ben Péchi Simont szabadon engedte, ő meg visszatért Szentersébetre, Eőssi István „vallásához”. Péchi zsolnárfordításokat is készített (zsolnárkomentárját 1629-ben fejezte be), saját skolasztikus kommentárral a középkori zsidó egzegézisből merítve: Dávid Kimchitől³⁰, a Rási-szövegekből, néhány midrás-gyűjteményből és a Talmudból. Lefordította a Sziddurt és a Mahzort is, ami a középkori zsidóság mindennapi és ünnepi imakönyve volt. A pijjut költészet is megragadta, 1629-től 1638-ig rengeteget fordított, például Jannajtól, Eleazer Kalirtól, Salamon ibn Gabrioltól³¹, Mose ibn Ezrától³², Benjamin ibn Abrahamtól, Josef ben Aviturtól. Így kiváló fordításai révén erdélyi követőit is megismertette a zsidó irodalommal. 1631-ben jelent meg új fordítása az atyák mondásaihoz, saját kommentárjával és a Josef Chajjunéval. Ez a szentersébeti szombatos iskolában olvashatóvá is vált követői körében. Fordított még Mose ben Jacob mé-Coucy-t, Jacob ben Asert, Josef Karót és még másokat.

28 József Rab Hasdai nagy csodálója, azt mondja róla hogy intellektusban felülmúlja korának filozófusait, még a keresztény és az iszlám filozófusokat is, az izraeli filozófusokkal együtt. Enc. J. 1085.1.

29 Koltai Kornélia: Péchi Simon kiadatlan rabbinikus írásai: Az atyák mondásai – Pirqé avot fordítása (1620/21). Hungaria Judaica 11. Osiris kiad. Bp. 1999.

30 Darom= 1971. $\leq\psi\lambda\Sigma\omega\rho\psi .\theta\omega\theta \beta\rho\eta \delta\sigma\omega\mu .\sigma\omega\rho\delta \leq\eta\rho\beta\theta \psi\delta\psi \lambda\omega .\leq\psi\lambda\eta\tau \lambda\omega \leq\lambda\Sigma\eta \Sigma\omega\rho\psi\pi\eta :0\#\#\delta\rho$ D. R. által használt kiadás.

31 Slomo ben Jehuda, Ibn Gabriol (Avencebron) Malaga 1020-Valencia 1070. Az újplatonizmus legjelentősebb arab nyelvű művelője a 11. században. Fialat éveit Saragosában töltötte. Írt filozófiai műveket, és verseket egyaránt: Az élet forrása (Mākōr ha-haiyim, benne újplatonikus emanációs tan), ami Scotus-ra is hatott (Goldz.81°. 1022.1.); töredékes Biblia-magyarzatok maradtak utána; néhány verse (Örömtől nem zeng, És balga szívvel, Merengés etc.) magyarul is olvasható. Patai József: Héber költők. Szemelvények az Új-Héber költészetből. Magyar Zsidó Könyvtár Kiadóváll. Bp. 13.1.; ill. Goldziher. 1981. 914.1., Bacher, 1892. 42-51.1.

32 Mózes ben Jákob Ibn Ezra 1070-ben Granadában született, 1139-ben halt meg; neoplatonikus.. Előkelő, az udvarhoz közel álló családban nevelkedett. Bölcsészeti és retorikai műveket is írt, valamint két költői munkát. Az egyik a Diván (= összegyűjtött versei), a másik a Tarsis (azonos szavakkal rímelő epigrammák). Magyarul olvasható például: Jehuda Halevinek; Isten; Hogy tűnik... etc., valamint a Tarsisból néhány rész (I-IV). In: Patai, ua 73. láb, 26.1. Továbbá meg kell említeni a Fűszerszámok kertjét. (Goldziher.1981. 915.1.; Bacher.1892. 86-89.1.)

Péchi a maga fordításai mentén az eredeti szövegrészt mindig saját kommentárjával hozta. Körülbelül kétezer oldal kézirat maradt fenn, ami tartalmaz még szemelvényeket Salamon ibn Gabritól, Elijáhu de Vidastól és más szerzőktől.

Péchi Simon széles körű irodalmi műveltsége, héber bibliaismerete, a középkori rabbinikus kommentárok, valamint a klasszikus (értsd: görög–római) irodalomban való jártassága nehéz feladat elé állítja az őt tanulmányozni kívánó kutatót. Dán Róbert pedig kiválóan megfelelve a kihívásnak részletesen feltárta Péchi világgépének elemeit és forrásait. Dán rávilágít Péchi Simon és szombatos mozgalma kulturális és művelődéstörténeti jelentőségére, amely kontinuitását 1944-ig megőrizte.

Tervek

Dán Róbert kutatási tervei között szerepelt Guilielmus Postellus Barentonius latin nyelvű könyvének feldolgozása a föníciai betűkről. Sajnálatos módon – hirtelen halála miatt – csak a fél szöveg nyersfordításának elvégzéséig jutott. Továbbá hosszú évek folyamatos kutatásaival készült egy monumentális vállalkozásra, amelynek címe: *A nyomtatott héber könyv története Magyarországon*. (Ez jelenleg már több mint tízezer tételt tartalmaz, városokra, ill. nyomdahelyekre lebontva. A projektek szépen haladnak, remélhetőleg hamarosan találunk kiadót az anyag megjelentetésére, hogy mindenki számára hozzáférhető legyen.)

Dán Róbert világgépe és tudományos módszertana. Pályaképek

Dán Róbert a gondolkodástörténet kutatásának módszerei közül az alábbi nézetet vallotta magának: a doktrínák önállóan fejlődnek, és egy korábbit mindig meghalad egy későbbi. Egy doktrína megjelenését számos szubjektív és objektív tényező befolyásolja. Mindig egyikből következik a másik; a doktrínák fejlődése vezeti a társadalom fejlődését. A gazdasági alap és felépítmény³³ között nincs „függőleges” összefüggés.³⁴

A fenti gondolatmeneten egyértelműen érezhető az ifjú-hegeliánus Szemere Samu³⁵ hatása, akinél a szemináriumban filozófiát tanult. Minden péntek este (a

33 Uberbau metafora, Marx, a gazdasági alap változásával az egész felépítmény lassabban-gyorsabban átalakul (Einleitung zur Kritik der politischen...). A felépítmény a kor eszmei társadalma, a vallás, az erkölcs és a művészetek etc. Dán szerette olvasni Lukács Györgyöt, ez a hagyatékban lévő kötetekből ki is derül.

34 Részlet Dán Róbert Művelődéstörténet c. előadás jegyzetéből, amit több európai egyetemen is előadott.

35 Benedek Katalin mesélte, hogy Dán Róbert mindenkivel vitakozott, sokszor még az 'öreg Scheibernek' is ellent mondott, az elveiért vitázott vele. Szemere Samu volt az egyetlen, akit annyira tisztelt, hogy nem mert vele vitakozni, még ha nem is értett vele mindig egyet.

templomi szertartás után) egy-másfél órát sétálgattak és beszélgettek a körúton, amíg Dán Róbert és felesége, Benedek Katalin a nagy filozófus Szemere Samut hazakísérte. A hegeli filozófia hatása nem meglepő, mivel a magyarországi hebraisták között nagy hagyománya volt ugyanúgy, mint az ezzel genetikus kapcsolatban álló tübingeni valláskritikai irányzatnak (újhegeliánus valláskritika). Ebből a szempontból Goldziher Ignác³⁶ talán sokkal döntőbb hatást gyakorolt Dánra, mint Szemere, aki személyes interakcióban volt és levelezett A. Geigerrel és Jahnnal – hogy csak két nevet említsünk példaként.³⁷ Dán eszmetörténeti meg-alapozottságát tekintve mindenképpen Goldziher immanens evolucionista művelődéstörténeti koncepcióját követi (a fiatal Goldziher *Kulturgeschichte*), ami a hegelianizmus és a belőle kinövő bibliakritikai irányzatok – és egyáltalában a klasszikus német filozófia – öröksége.³⁸

Külön említenem kell Hahn Istvánhoz fűződő viszonyát. Tudjuk, hogy Hahn nem kapta meg az őt illető elismerést a rabbi szemináriumban, ezért nem keltett feltűnést, amikor egy nap kisétált és nem tért vissza többé. A vallását világi karrierre cserélte, kora politikai rendszerének is megfelelően. Többé egy sort sem volt hajlandó leírni héberül. Benedek Katalinnak van a birtokában egy levél a Dán-hagyatékban, amelyet Hahn írt Dán Róbertnek közvetlenül a halála előtt, az egyik neki küldött Dán-kéziratra reagálva (*Disputatio nummorum*). Hahn a levelét egy gyönyörű talmudi idézettel kezdi, ami bizonyítja, hogy halála előtt – mint oly sokan – visszatért a „gyökereihez”, a zsidóságához.

A szombatos kutatás rövid története. Vázlatok

Most pillantsunk végig a szombatos kutatás történetén, hogy Dánt az őt megillető módon méltathassuk. Thury Zsigmond, Kanyaró Ferenc, Pokoly József, Kohn Sámuel voltak az úttörők. Dán Róbert Kohn Sámuel téziseit igazította ki³⁹, aki – óriási anyagismerete ellenére is – félremagyarázta a mozgalom történetét és ideológiai változásait. Mindamellet az ő könyve volt a legnépszerűbb irodalom az érdeklődő olvasóközönség körében. Majd Bacher Vilmos értekezett a témáról a *Jewish Quarterly Review*-ban.⁴⁰ A kutatástörténet ezen első korszaka-

36 Dán R. sokat olvasott Goldziher-től, a MKSzle-ben írt is ismertetőt 1978-ban (221-222. l.) Goldziher naplójáról (Tagebuch. Leiden. 1977). Valamint a nagy iszlámista-goldziher kutató Simon Róberthez is rendkívül jó kapcsolat fűzte.

37 Simon Róbert zseniális tanulmánya, Goldziher, Az iszlám...II. köt. etc. 853. l.

38 Simon Róbert, Goldziher, Az iszlám..., 856.l.

39 Kohn Sámuel: A szombatosok, történetük, dogmatikájuk és irodalmuk különös tekintettel Péchi Simon főkancellár életére és munkáira. Bp. 1889.

40 Bacher Vilmos szombatos témában: JQR. II: 465-492. l.

káról Pákozdy László Márton adta meg a bibliográfiai összegzést.⁴¹ Varjas Béla korai szombatos kéziratái (RMKT. XVII. sz. 5. köt.) is Dán Róbert új szintéziseit támasztották alá, miszerint az unitárius felfogás részletei és háttere nyugat-európai eredőjű. Kezdetben Dávid Ferencet tartották a szellemi áramlat genézisének – Biandrata hatásaként értelmezve azt. A kutatás elmélettörténetében az első fordulatot Pirnát Antal könyve hozta⁴², amellyel Johannes Sommer, Jacobus Palaeologus, Matthias Vehe-Glirius is megjelentek – mint lehetséges eszmei közvetítők – a színen. Dán Róbert magyarázata Vehe-Glirius „judaizáló” teóriáiban nyilvánul meg. Vehe-Glirius „judaizáló” teológiája az Ószövetség törvényeinek struktúrájára épül, követve Albónak az *'Iqqarimban* kifejtett gondolatait. Míg Pirnát Antal az 1583-ból való *Aliquot*-t a predestinációs dolgozattal együtt Sommernek tulajdonította, addig Dán Róbert egyértelműen bizonyította, hogy az Vehe-Glirius Erdélyben írt és Lengyelországban kiadott munkája.

Glirius, Albo, Maimonidész és az erdélyi antitrinitáriusok – avagy egy mozgalom filozófiatörténeti háttere

Dán Vehe-Glirius monográfiája (az összegyűjtött írásokkal együtt) 1982-ben jelent meg.⁴³ Dán megrajzolja benne Matthias és kora arcképét eszme- és ideológiatörténeti vonatkozásban. A könyv első része Vehe-Glirius életét és munkásságát mutatja be. 1570 és 1590 között Pfalzban, Erdélyben, Lengyelországban és Hollandiában egyaránt megfordult. Dán leírja a pfalzi antitrinitáriusok pörét, valamint beszámol Vehe-Glirius rabbinisztikai tanulmányairól Isaak Johannesnél Kölnben. Matthias is használta forrásként David Kimchit, akárcsak Péchi Simon: az Ószövetséget autentikusnak tartotta, s úgy gondolta, hogy az Újszövetség megértésében is segít a rabbinikus magyarázat, mivel a Talmudot és a Midrást tartotta a legmegfelelőbbnek a szövegek magyarázatára.

Matthias Vehe-Glirius fordította latinra Joseph Albo *'Iqqarim* című művét, és *Mattanjah* című munkája megírása során Albo *'Iqqarimban* kifejtett formuláit használta fel. A *Mattanjahot* Matthias Vehe-Glirius 1578-ban adta ki. Ebben ismerteti a zsidóságnak a Messiásra vonatkozó legfontosabb tudnivalóit. (A Messiás küldetése egy földi országra összpontosul, egy földi ország az uralma is. Itt kell megjegyeznem, hogy a Messiásban való hitet Albo nem vette be a zsidó hit pillérei közé. Például Vehe-Glirius a *Mattanjahban* (part. 2. 71. a.) predestináció-ellenes tant fejt ki, melyben Albóra támaszkodik.)

41 Pákozdy L. M.: Der siebenbürgische Sabbatismus. Stuttgart-Berlin. 1973. A könyvről D. R. írt ismertetőt az Itk-ban, 1977-ben (334-346. old.).

42 Pirnát Antal: Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570-er Jahren. Bp. 1976.

43 Dán Róbert: Matthias Vehe-Glirius: Life and Work of a Radical Antitrinitarian. With his Collected Writings. Akad. Bp.–Leiden. 1982.

„A valódi ismerethez és a helyes cselekvéshez nem lehetséges minden biztonnal az emberi ész oldaláról eljutni, s ez az, ami szükségessé teszi a törvények jelenlétét” – Albo szerint.⁴⁴ „A törvény működteti az összes [igazgatási] szabályt és szokás[jogo]t, ami szabályoz az emberek egy nagy csoportja között.”⁴⁵

Így a szokás és az életmód a törvény ismeretén alapszik. A szokásjog – más szóval hagyomány – döntő jelentőséggel bír Albónál. Többek között azért is bírálta a kiváló filozófus Maimonidészt (Majmuni, 1135–1204), mert kihagyta a hagyományt (kabbala) az alapelvei közül, pedig annak igazsága nélkül a kinyilatkoztatott tan el sem képzelhető⁴⁶ – írja. Itt a Rámbám tizenhárom alapelve céloz, melyek: Isten létezése; Isten egysége; Isten testetlensége; Isten elsősége az időben; Istent szabad csak szolgálunk; a prófétaság; Mózes prófétasága; a kinyilatkoztatás; a Tóra változatlansága; Isten mindentudása; jutalom és büntetés; Messiás; a holtak feltámadása. Majmuni ezt az arabul írt Sziráds-ban⁴⁷, a Szanhedrin traktátusának utolsó fejezetéhez írt kommentárjában fejtette ki.⁴⁸

Hagyomány

De kinek mit jelent a hagyomány? Albo a *kabbala* kifejezést használja a hagyományra, fogalmilag megkülönböztetve a szokásjogtól, ami a hagyománynak a részhalmaza nála. Ábrahám Ibn Dâud (1110–1180) azt írja a hagyományról: bölcsünknek, ’Zil’-nek (vagyis Rámbámnak) a beszédét úgy fogadják nálunk, mint a próféta szavait.⁴⁹ Nem véletlen, hogy Szervét is követte Rámbámot tizenhárom alapelvében (Newman 66; Friedmann 80).

44 Σωνεψη λκση δχμ /ωκν λω ωγσωψς ρςπε ψε ≤ψξβωσμη ≤ψςωμηω τωψτμηη τωωδη ωψηω skk. ford. ε θρπ.≤ψρθωη ρπσ. Felhasznált kiadás: Joseph Albo: Sefer ha-Iqqarim. Book of principles. I-IV. Ed: Isaac Husik. Philadelphia. 1946. (héber–angol kritikai); valamint a Scheiber-Dán kettős által is használt kiadás: Albo, Ikkarim, Pressburg, 1853. (Verlag: Josef Schlefinger). F.D.D. s.k.k.

45 ε ζ θρπ ≤ψςνεη /μ βρ [ωβθ λωλκτς ηγηνη ωε ηρςψη λκ λω λωπψ τδ ≤ς . F.D.D.s.k.k.

46 ...ηλβθη ηνμ ελ ημλ, Husik, Albo, Ikkarim, 59.l. F.D.D. skk. ford.

47 héb. Máor, Majmuni Misna kommentárja 1168-ból. In: Kecskeméti Á., A zsidó irodalom története. I. IMIT. Bp. 1908. 316-332. l.

48 Albo fel is sorolja a Rámbám 13 alapelvét, az Ikkarim első kötetének harmadik fejezetében, a második szakaszban: „és íme a Rámbám... ...≤ης ≤ψρθω γψψ ≤τω ε ≤ς λνζ ≤νβμρη ηνηω”, továbbá Husik, A History of Mediaeval Jewish Philosophy, New Y., 1916, 409.l.; Majmuni-szemelvények. Összeállította és ford.: Deutsh Gábor és Hahn István. Előszó: Löwinger Sámuel. ZsGBE. Bp. 1935. skk.

49 Bacher Vilmos: Középkori zsidó vallásbölcsezők szentírásmagyarázata Majmuni előtt. ORI-Értésítője (1891-92. Iskolaév). 1892. Bp. 124-142.l., Abraham ibn Dā’ūd (1110-1180 Toledo) ’Magasztos hite’ az arisztotelészi filozófia zsidó–arab irodalmának legrégebbi emléke, ami az

Alapelvek, törvények és gyökerek

De térjünk vissza az *Iqqarimra*: „vannak mindenhol érvényes természeti törvények, amelyek mindenkire, mindig, mindenhol érvényesek.”⁵⁰ Ennek interpretációjával (természetjogi gondolkodás) most nem kívánunk foglalkozni, mivel ezt Husik már megtette Hugo Grotius kapcsán.⁵¹ Továbbá vannak úgynevezett pozitív vagy tételes törvények, amelyek a politikai társadalmat szabályozzák, és a társadalmi életet javítják. És vannak isteni törvények, kinyilatkoztatás útján. Isten létezése alapelv, mert az Ő Tóráját sem képzelhetnénk el anélkül, hogy ne hinnénk benne – és ezért azt követve az isteni törvény alapelveit kell keresnünk (a priori).

Albo a törvényeket ugyanazon szisztéma szerint csoportosítja, mint Aquinói Tamás a *Summa Theologiae*jében: „lex divina”, „lex humana”, „lex naturalis”.⁵² A „lex aeterna-”t Albo nem használta fel. Az isteni törvény pedig három alapelvet tartalmaz⁵³, amelyek: Isten létének állítása (1. Isten egysége, 2. Isten testetlensége, 3. függetlensége időben, tökéletessége), a jutalom és a büntetés (az Ószövettségben a kondíciók a szabad akaraton alapulnak), valamint az isteni kijelentés valósága. Ez utóbbi: 1. Isten mindentudása, 2. Prófécia, 3. Isten ismerete (Vehe-Glirius: Istenismeret).

Természetesen a fent felsoroltak általános „pontok”, ettől akár még lehetnének keresztény vagy muszlim szempontok is (mint amilyen például a semmiből való teremtés). A zsidóság eltérése Mózes elsőségében nyilvánul meg (elsősége a próféták és mások között), valamint Mózes törvényének és annak örökkévalóságának hirdetésében. „Ha valaki hiszi a jutalom és a büntetés igazságát, de úgy képzei hogy csak a lélek részesül túlvilági jutalomban, s a test nem támad fel, az miért tagadja a Tóra isteni eredetét?” – vonja kérdőre Albo Maimonidészt.⁵⁴

---

akaratszabadság filozófiai nézeteit akarja a vallás tanaival teljesen összhangba hozni (a 139. zsolnárból arisztotelészi kategóriatan); de a platóni etikátant használja. Goldziher.1981. 918. l.

50 β .ζ θρπ .ωθμ λκβω /μζ λκβω ≤δδ λκβ ηωΣ εψη τψωβΞηω skk.

51 Husik: The Law of Nature, Hugo Grotius, and the Bible. In: Hebrew Union College Annual. Vol. 2. 388. l., and 392-393. l. átv. Husik.

52 Aquinói Tamás: Summa Theologiae. A teológia foglalatata. Ford: Takács J. Telosz. Bp. 1994.; ua: Blackfriars. London. 1964.

53 ...ηΣωλΣ ≤η τψηλεη τδλ ≤ψλλωκη ≤ψρθπη ψκ :ε.δ θρπ skk.

54 „Ha valaki hisz a jutalomban és a büntetésben, de azt tartja hogy csak a lélek egyedül támad fel az eljövendő világban, és tagadja hogy a test feltámad a halál után, az miért...” (Husik, Albo, 58.l.), első kötet, 3. fejezet, 11. szakasz. „...τωμη ρξε τωπωγλ ηψξτ /μδΣω ...Σνωπωω ρκΣβ /ψμεμη /κ ≤γω” skk.F.D.D.

a mester megállapított – folytatja, de a mester titulus nem dicséret Albo szájából, hanem Maimonidész gúnyolása. A mester biztosan azért választott tizenhárom alapelvet, mert a Tóra Istennek tizenhárom tulajdonságát említi⁵⁹ (és mert tizenhármas a száma a hermeneutikai szabálynak, amelyek által a Tóra magyarázva van⁶⁰), a szabad akaratot pedig azért hagyta ki, mert a tizenhármas szám már „betelt”.⁶¹ A polémia sarokköve – mint ahogy azt Albo is elismeri –, hogy a mester az alapelv szónak más magyarázatot ad. Albo definíciója szerint az alapelvek olyan hitelvek, amelyeket minden, Mózes tanát követő embernek hinnie kell.⁶²

Kulturális interakciók

S mennyiben gyakorolt ez a gondolkodásmód hatást Matthias Vehe-Glirusra? Idézzünk Matthiasnak a kolozsvári antitrinitárius iskola tanárai és diákjai előtt 1578-ban elhangzott bemutatkozó beszédéből⁶³: „Hogy az emberi üdv eredendő képessége és lehetősége csakis és kizárólag az emberbe van helyezve – itt azokról beszélek, akik Isten népét alkotják –, ezt kifejezetten tanúsítja Mózes, a következő szavakkal: »Íme, ma elédbe adtam az életet és a jót: a rosszat és a halált.«” Mindenestre az emberi szabad akaratot kifejező maxima alapgondolata talmudi gyökerű (Trakt. Berachot 33b, Trakt. Niddá 16b.)⁶⁴.

Visszatérve Matthias hatására, ez a teológiai alapon folyó exegézis egyfajta sajátos racionalizmust hordoz magában abban az értelemben, miszerint tisztán gondolati úton (helyes exegézissel) próbálnak ismerethez jutni – elfogadva az a

59 .εωη 'ωρβ Σωδθη λΣ ωπτωδμ γ'ψ ρπισμκ εωηΣ ψπλ ρπισμη ηζ λε /ωψκ λ'νζ βρηΣ βτκΣ ψμ ψτψερω (.ω .γ :θρπ .≤ψρθω). Isten 13 tulajdonsága: Ex: 34,6. skk.

60 /ηβ τωΣρδν ηρωτηΣ τωδμ γ'ψ δγκω Ez utalás r. Ismaél 13 szabályára, a baraitához kapcsolódóan a 'Szifra' elején (Husik, 60.1.). skk.

61 λ'νζ εωη βτκΣ ημ ψπλ ρθω εωη ηρψξβη τωνμλ λ'νζ βρη ξψνηΣ τωδη /μ ωλλη ≤ψρβδη ≤ψθωξρ ημκω .γ'ψμ ρτωψλ ρπισμη ηλτωψ ελΣ ψδκ skk.

62 Albo az első kötet harmadik fejezetének első szakaszát az 'ikkar' szó definíciójának szenteli...

63 M. V. Glirius: Istenismeret. Prometheus könyvek 3. Helikon Kiad. Békéscsaba. 1984. ford.: Ruttner Tamás, szerk, jegyz., utószó: Dán Róbert. 180. old.

64 Ábr, ibn Dáud szerint a szabad akarat bizonyítva van az észből, a szentírásból és a hagyományból egyaránt (ηλβθηω ,βωτκρω,λκΣη). Az alábbi helyeket hozza: Deut. 30,19; Ezék. 33,11; Jer. 23,21; uo. 19,5; Jes.30,1. Száadja Gáon (892-942) a szabad akarat alátámasztására: Deut. 30,19; Mal.1,9; Jes.30,1; Jerem.23,21; Ezék. 18,23 és 32; 33,11 etc. Sok helyet átvitt értelmű kifejezésmódból eredeztet, ezeket is nyolc csoportra osztja. Bachja ibn Pakúda (11.sz. 2. fele) már összekapcsolja a szabad akaratot a jutalommal és a büntetéssel, pontosan mint Albo. Pakúda hivatkozásai: Deut. 30,18; Mal.1,9; Jób 34,11; Példab. 19,3; pontosan mint Albonál. Forrás: Bacher Középkori zsidó vallásbölcs..1892. 124-142. l., 1-41.l., 52-74.l., /Az akarat szabadság fölötti hitvita a 7. században áterjedt a keleti kereszténység köreiből muszlim teológusok csoportjaira... (Goldziher 1981. 864. l.)/. skk.

priorit – a transzcendens világ természetéről a kinyilatkoztatások helyes értelmezésén keresztül. Annak interpretációját pedig a mindennapi életre vonatkoztatják, az általuk elfogadott vallási rituálék gyakorlásakor. A vallásos állításokat a hiten túl a természetfölötti dolgokban racionális, filológiai-grammatikai kritériumok szerint kell értelmezni, elsődleges forrásból. Dán Róbert bebizonyítja, hogy az erdélyi szentháromságtagadó – „judaizáló” – ideológia forrása a „zsidó doktor” tevékenységében keresendő. Itt érdemes megállni egy pillanatra, és végiggondolni, hogyan hatott a Rámbám Aquinói Tamásra⁶⁵, majd Aquinói Albóra⁶⁶, Albo Matthias Vehe-Gliriusra, ő pedig az erdélyi antitrinitáriusokra...

65 A Rámbám hatása Aquinóira, a görög filozófia európai kultúrkörbe kerülésében, különösen az arisztotelianus nézetek kapcsán nyilvánul meg, elsőként a skolasztikára. Görög eredetiben semmi sem maradt fenn, a 3-4. században (gréco-sāsánida) lefordították a filozófiai iratokat (+ szájhagyomány) szírre, majd később arabra (arab térhódítás 8-9. század, Omajjádák-kor, szír tudósok az abbászida kalifák szolgálatában). A vallási viták, párbeszéddek (például Halevi /1086-1145. Bacher. 1892. 96-123.l./ Kuzáríja, vagy Averroës vitája Albertus Magnus-szal és Aquinói Tamással az egységes szellemről, De unitate intellectus, monopszichizmus. Goldz.81'.900-901.l.) 'mindennaposak' voltak. Ilyen, és ehhez hasonló interakciók útján, az arab-zsidó filozófusok és a keresztény teológusok között, a középkorban, került a görög filozófia az európai kultúrába arabból visszafordítva. Ez különösen igaz Tamás és Mózes vonatkozásában. Studies on Maimonides and St. Thomas Aquinas. Bibliotheca Maimonidica. Texts, studies, and translations. Ktav Publishing House, INC. 1975.; Maróth Miklós: Arab filozófia. PPKE-BTK. Piliscsaba, 1997. Goldziher ugyanúgy a zsidóság és az arabok világtörténelmi közvetítő szerepét hangsúlyozza (853. l.), Maróth Miklós is nagymértékben épít rá. Goldziher: A középkori muszlim és zsidó filozófia (1909), a megjelent tanulmánykötetbe W. Wundt és W. Windelband is írt; Simon Róbert tanulmánya, In: Goldziher, Az iszlám kultúrája II. köt. Gondolat. Bp. 1981. 851. l. s.k.k.

66 Aquinói hatása Albóra azért is furcsa, mivel Albo a neoplatonikus Rab Hasdai (Chasdai Crescas, 1410) tanítványa volt, aki kifejezetten támadta az arisztotelianusokat, a Rámbámot, és ebből következően Aquinói nézeteit is. Ez Gazáli (1111) eszméinek utóhatása (arab arisztotelianusok: Averroësnek a cáfolata). (Goldziher 81'.921-22.l.). Ezt összefoglalva 'Or Adoinoj' című munkájában találhatjuk, ami kifejezetten Majmuni 'Tévelygők útmutatója', vagy 'Útmutatók tévelygése' ellen készült. Isten tudása és előrelátása nem terjed ki a világtörténet egyedire; a test nem támad fel; nincs utolsó ítélet. Albo jó tanítványként támadta ugyan a skolasztikát a tortosai zsinaton, és az Ikkarim című művében is átveszi Hasdai Crescas Rámbám kritikáját (l.: In Memoriam), mégis, a Tortosában hallottak nagy hatást gyakoroltak rá, egy-két dolog megtetszett neki, és ezeket az Ikkarimban rögzítette is. Például ezt tükrözi Aquinói Summájának hatása (10.l.), vagy a híres arisztotelészi mondások, mint „az ember társas lény” (Aronson fordításában, Albonál: 'se ha-adam medini bátevá'. Husik, 72. l.). Ez azért is furcsa, mert a 'Hasdai-iskola' követői keményen támadták a skolasztikusokat, és a skolasztikus istenérveket (az ontológiai istenérvek védelmezői: Canterbury Anselmus, Descartes), mint azt tette Spinoza is, felhasználva ehhez az öreg Crescas mester érveit (az Or Adoinoj hatása mégo nála: a kiterjesztés, szabadság, szükségyszerűség, szerelem fogalmai. Enc. J. Hasdai c.szó) Spinoza még a végtelenség-fogalmát is átvette tőle: a végtelenség fogalom csak az okság elvével fejezhető ki, és nem írható le konkrét számokkal (In: Politikai tanulmányok. Levelek. Téka. Kriterion. Bukarest. 79'. 273. l.). Kiderül, hogy Albo Arisztotelészt nem ismerte elsődleges forrásból: például az

A Glirius-kutatás összegzése

A Vehe-Glirius-kutatás kapcsán idézném Pákozdy L. Mártont (Fil. Közl. 1983. 1–3.): „A Glirius kérdés megoldása nehéz, mert ószövetségi-rabbinisztikai anyagtól hemzseg. Glirius elemzése mindenekelőtt hebraisztikai forrásokkal végezhető el, ezért a protestáns teológusok közül alig néhányan tudnának hozzászólni.” Majd így folytatja: „Dán Róbertről itt kell néhány szóban megemlítenem, hogy kutatása egész területén az eredeti források minden nyelvben ismerős. Héber és egyéb sémi filológiai, latin és görög ismereteit is tudja hasznosítani.”

Dán Róbert érdeme, hogy elvégezte a *Mattanjah* rabbinikus filológiai és exegetikai feldolgozását, a pfalzi-heidelbergi kör, valamint Dávid Ferenc perének ismertetését. Tulajdonképpen ő volt az első⁶⁷, aki figyelmet szentelt Albo jelentőségének az antitrinitárius megmozdulásban. Elénk tárja az unitárius felfogás részleteit és hátterét, az 1560-as évek közepétől, amikor is az új egyház feje Dávid Ferenc volt. Nem sokkal később az unitárius felfogás Erdély egyik vezető ideológiájává vált; majd a nyolcvanas években új ideológia jelent meg Erdélyben: a szombatosság.

Az MTA Judaisztika Kutatócsoport

Dán Róbert 1985-ben egy judaisztikai munkacsoport létrehozását kezdeményezte, Scheiber Sándor tervei alapján. Célja a Scheiber által végzett judaisztikai kutatások folytatása, és a hazai nagy értékű tudományos anyag eredményeinek publikálása (általános judaisztikai, magyar-zsidó történeti, művelődés és irodalomtörténeti, bibliográfiai kutatások) volt. Ehhez külföldi támogatást is szerzett, a new york-i székhelyű Memorial Foundation for Jewish Culture-től. Sajnos, hirtelen és fájdalmas halála miatt a megalakulást már nem érthette meg.

Kollegák, barátok

Dán Róbertet tudományos barátság fűzte Klaniczai Tiborhoz, Pákozdy László Mártonhoz, Keserű Bálinthoz, Tarnóc Mártonhoz, Benda Kálmánhoz,

---

Ikkarimot egy Arisztotelész idézettel kezdi, a két-fajta tudásról. Ugyanazt az értelmezést írja le a tizenötödik században, mint Gadamer. De a 'lélekről' szóló munkára hivatkozik /Ahogyan a nagy (!!!) filozófus írja, 'bszefer al ha-nefes'/, pedig ez a Nikhomakhoszi Etikában van. A vitán hallhatta, csak nem jegyezte meg a forrást pontosan. Ezen nem kell meglepődni, mivel Majmuni is tulajdonított olyan dolgokat Arisztotelésznek, ami nem is tőle származik (Goldziher.1981. 919. l.) Albo is jó Cresdes-tanítvány volt, de ami a vita során az ellenféltől megtetszett neki, azt beépítette a Hasdaitól tanult rendszerbe, és így vált az utolsó nagy rendszeralkotóvá (neoplat.-ariszt.). L.: Enc. J. Albo, Hasdai, Spinoza címszavait: 535-537; 1080-1086...etc.

67 Scheiber Sándor: „Dán is the first to draw attention to Albo's important role in the antitrinitarian movement..” (Reviews, Glirius, Journal of Jewish Studies, 201-204.l.) Schippers kiem.

Vermes Gézához (Oxford), Varjas Bélához, Jan van Goudoverhez (Amstelveen), Lech Szcuckihoz (Varsó), Jan Schippershez, Kovács Sándorhoz, Raj Tamáshoz, Simon Róberthez, Székely Györgyhöz, Scheiber Sándorhoz és Schweitzer Józsefhez, akit Dán Róbert hozott fel Pécsről, hogy megpróbálja betölteni vele a Scheiber Sándor halálával keletkezett űrt. A fenti névsor természetesen a teljesség igénye nélkül készült.

Epilógus

Az antitrinitárius szellemi áramlat viharoként söpört végig a 16. századi Európában, áthatva a gondolkodásmódot, életmódot és művelődéstörténetet. Ez a vihar Kelet-Európát sem hagyta érintetlenül, aminek megvilágítása Dán Róbert érdeme. Megtalálta a posztbiblikus zsidó irodalom helyét az egyetemes művelődéstörténetben, kimutatva annak hatását, különös hangsúlyt fektetve ezen ideológiatörténeti megmozdulás nemzetközi csatlakozáspontjaira. Továbbá részt vett a magyar-zsidó kultúra közös gyökereinek kutatásában – a könyvnyomtatáson, nyomdatörténeten, és kéziratokon keresztül. Dán Róbert filozófiatörténeti jelentősége goldziheri szemléletében gyökeredzik. Egy kor filozófiája nemcsak a katedratudósok által filozófusnak tartott gondolkodók (pl. Erasmus) munkássága, hanem ugyanakkor egyik vagy másik filozófusnak (például Seidel), értelmiségi csoportnak (például a heidelbergi kör) vagy a néptömegek egyik vagy másik nagyobb tömbjének (unitarianizmus, szombatosság) filozófiája. Egy kor filozófiája mindezeknek a felsorolt elemeknek a kombinációja, amelyek egy meghatározott irány felé kulminálnak. A kulminációs pont pedig a kollektív cselekvés normájává, azaz konkrét és teljes (integrális) történelemmé lesz.⁶⁸

Dán Róbert művelődéstörténeti szemléletének a lényege, hogy minden tézist az adott kor emberének szemével, tudásanyagával, körülményei közé helyezve kell vizsgálni ahhoz, hogy értve lehessen feldolgozni. Dán Róbert egyedisége, hogy kis töredékekből képes volt felépíteni egy széles tudományos valóságot. „Kicsinyesen” aprólékos, gondos kutató volt, de nagy ívű gondolkodó.

---

68 Simon Róbert, Goldziher.1981. 860. l.

MOLDOVÁN SZEREDAI NOÉMI

EGYHÁZ, TÁRSADALOM, KOMMUNIKÁCIÓ

Az egyház a szekularizált világban alapvető problémákkal küzd, számos égető kérdésre keres választ. Súlyos kérdéseket vet fel – és olykor nem jut megnyugtató válaszokhoz – az egyház kommunikációhoz való viszonya, annak rendszeres vizsgálata, hogyan tudja legyőzni az egyház a kommunikációs zavarokat, miképpen (nem) tud érthető módon kommunikálni a társadalommal, az állammal, elidegenedett egyháztagjaival – és önmagával. Miközben láthatólag napi problémákra keresi a megoldást – hogyan tudja fenntartani épületeit, templomait, gyülekezeteit?, mi lesz, ha egyszerre megszűnik állami normatív finanszírozása?, mi lesz, ha a külföldi testvérgyülekezetek „ráunnak”? – ritkábban foglalkoztatja ez a kérdés: mi lesz, ha egy ponton túl nem tud szót érteni a rábizott emberekkel?

Pedig az egyház léte (!) – beleértve anyagi lehetőségeit – attól is függ, mennyire képes a rábizott evangélium üzenetét, s ezen belül a sajátos erényeket (megértést, figyelmet, szociális érzékenységet, reményt, bizalmat, toleranciát stb.) *közölni* a társadalommal, környező világával.

Pedig az egyháznak érzékeny szeizmográfként kell(ene) reagálnia az idők jeleire, észre kellene vennie a hagyományaiban való megújulás egyre szélesebb igényét, és – nem utolsósorban – meg kell szólítania az egyháztól eltávolodottakat vagy a teljesen passzívakat is. Az üzenet el kell hogy érjen azokhoz, akik a társadalom elsődleges véleményformálói és értékek megfogalmazói. Emellett azonban valamelyest változnia kellene az egyházunk véleményformáló arculatának, „összetételének”, jellegének is. Van, aki egyházunkat ma úgy jellemzi, hogy a benne tevékenykedők nagy része falusi, alacsonyan képzett és nő. De miközben egyetlen falusi, alacsonyan képzett és nő hívünket sem szabad elveszítünk, a városiakok, az értelmiségiek és férfiak egyházává is kell alakítanunk közösségeinket. S még kiegészítjük azzal, hogy gyermek-egyházzá és társadalmi elit-egyházzá is. Ez utóbbi nyomán az egyház és a civil társadalom közti bizalom is erősödne.

Az egyháznak segítenie kell a társadalmat, hiszen a kereszténység nem uralkodást, politikai harcot, hanem szolgálatot és emberi minőségre-törekvést jelent.

Az alábbi dolgozatban a kommunikáció kívánalmaira fektettük a hangsúlyt, s ezen belül is az egyház híveihez, a már eltávolodottakhoz és a társadalomhoz intézett vagy intézhető „üzeneteire”. Különös figyelmet szentelünk ezen belül a jelenlegi helyzet elemzésének, és rámutatunk azokra a területekre, ahol pozitív irányban változtathatunk.

Kommunikáció a Bibliában

Ószövetség

Bár a kommunikációval mint szakkifejezéssel természetesen nem találkozunk a Biblia lapjain, már az Ószövetségnek is megvan a maga gazdag tartalmú kifejezése a beszédre. A héber *dabar* szó egyszerre jelent dolgot, esetet, szót, beszédet. Ez a tágas jelentéskör nem a lexikális szegénységből fakad, hanem egy olyan szemléletből, amelynek keretében nem szakad szét, nem válik külön a szó és a cselekedet, a beszéd és a valóság.

Már az Ószövetségben jelentkezik az az alapvető kommunikációs remény, hogy az informálást recepció, majd visszajelzés követi. Ézsaiás klasszikus próféciáját talán így is lehet értelmezni: „az én ígém nem tér vissza üresen...”.

Az Isten és ember közötti „függőleges”, illetve a személyközi „vízszintes” kommunikáció zavara, illetőleg ennek helyreállítása a Biblia egyik központi kérdése.

A kommunikáció története valóban Ádámnál és Évánál kezdődik. A teremtéstörténetet úgy is lehet értelmezni, hogy egyféle kommunikációs zavarból fakad. „Csakugyan ezt mondta az Isten?” – hangzik az első hamis információ, „rémhír”, amire az ember végül is „vevő” lett. Káin és Ábel tragédiájában a „vertikális” kommunikációs zavar átcsapott „vízszintes” konfliktusba. S mindez egy szimbolikus történetben, a Babel-epizódban tetőzött mint kommunikációs káosz. Isten tette meg az első lépést a kommunikációs kapcsolat helyreállítására, amikor megszólította, elhívta Ábrahámot, és ígéretet tett annak eljövételére, akiben majd teljesen helyreállhat a kommunikáció mind „függőleges”, mind pedig „vízszintes” dimenziójában.

Újszövetség

Szokatlan, de találó Boross Géza református professzor definíciója, amely szerint „Jézus Krisztus egész lényé kommunikáció”. Igazán tőle tanulhatjuk meg a kommunikáció alapvető játékszabályait. Olyan, modell értékű beszélgetésekre gondolunk, mint a samáriai asszonnyal folytatott dialógus vagy az emmausi tanítványok lelkigondozása a Lukács-evangélium tanúsága szerint.

A harmadik évezred elején is bátran mondjuk, hogy a názáreti Mester a kommunikációnak is mestere.

Az Apostolok Cselekedeteinek 2. részében olvashatjuk a csodálatos történetet az első pünkösdről. Isten ezzel a csodával „egyenlítette ki” a Babel óta tartó kommunikációs zavart. A pünkösdi csoda igazi ajándéka, hogy a Szentlélek nem csak kommunikálni segít, de kommuniót, közösséget is teremt.

Pál apostoltól sokat tanulhatunk a kommunikáció problematikájának területén is. Rögtön a Római levél elején kifejti, hogy az ember képtelen a kommunikációra. „Nincs, aki megértse, nincs, aki keresse az Istent...” (Róm 3,11) Pál

leveleinek színes gyűjteménye figyelmeztet, hogy pünkösöd után is valós veszély a kommunikációs zavar, a véletlen vagy tudatos félrehallás, félreértés.

A kommunikáció néhány teológiai aspektusa

A kommunikációs folyamat összetevői

A kommunikáció információk továbbadása és befogadása bizonyos jelrendszerben. A számos kommunikációs modell egyike szerint a folyamatban a következő tényezők játszanak szerepet: az adó (információt „bocsát ki”), a vevő (információt „fogad be”), a közeg (csatorna, amelyen keresztül az információ terjed), a kódolás (az információ átalakítása jellé, konvencionális jelrendszeren belül), dekódolás (a jelek visszaalakítása információvá).

A kommunikáció egy kontextuson belüli olyan társadalmi folyamat, amelyben jeleket hoznak és visznek át, észlelnek és kezelnek. Olyan jelegységek közlekednek tehát a csatornák révén, amelyekből jelentés dekódolható.

Az egyház a kommunikáció talaján nőtt fel, s azon áll ma is. A kommunikáció a teológia szempontjából az embert az Istennel és a másik emberrel összekötő komplex kapcsolati rendszerként értelmezhető.

Teológiai antropológiai aspektus

Nyilvánvaló megállapítás, hogy a homo sapiens egyben homo socius is, közösségi lény. A teológiai antropológia mindehhez hozzáteszi még, hogy az ember olyan teremtmény, akit Alkotója vertikális és horizontális kommunikációra formált egyszersmind. Jézusnak a betűkbe (vagyis *kódkba*, nem pedig jelentésekbe!) kapaszkodó írás- és törvénytudókkal voltak a legélesebb konfliktusai. Velük szemben még az ő kommunikációs képessége is elégtelennek bizonyult. A kommunikációs válság okát Jézus így írja le a János evangélium szerint: „Ti azért kutatjátok az Írásokat, mert azt gondoljátok, hogy azokban van az örök életetek: pedig azok rólam tesznek bizonyosságot, és mégsem akartok hozzám jönni, hogy életetek legyen.” (Jn 5,39–40) Nagyon fontos üzenet ez. Jézus arra figyelmeztet, hogy *személyes* közösséget akar az övéivel. A kommunikáció tehát – szélesebb értelemben – több, mint információk áramoltatása akár papirusztekercsen, akár interneten keresztül.

Ekkleziológiai aspektus

Az egyház tevékenységének alapja az evangélium kommunikálása szimbolikusan, verbálisan és praktikusán. Egyház ott van, ahol az evangéliumot hirdetik és az úrvacsorát kiszolgáltadják. Mindkét alapvető funkciónak egyértelmű és vitathatatlan a kommunikációs tartalma. „Módszerében” az egyházas élet verbális és nonverbális kommunikáció ötvözetére épül.

Liturgiai aspektus

Valós veszély, hogy istentiszteleteinket agyonbeszéljük, agyonprédikáljuk. A tanítás, az intellektuális tartalom mellett nem szorulhatna háttérbe a gazdag spirituális kincs, amit a liturgia beépíthetne: az egyházi zene, az ének, a felolvasások. A keresztény istentisztelet – legalábbis protestáns értelmezés szerint – antropológiai szempontból szimbolikus kommunikáció.

Ma gyülekezeti tagjaink nagy része úgy érzi, hogy nem sok köze van a liturgiához. Mindez istentiszteleti életünk elszürküléséhez vezethet, és végső soron erősíti alapvető „vertikális” és „horizontális” kommunikációs zavarunkat. Pedig a közösségi imádkozás, az Istennel való „gyülekezeti” kommunikáció a liturgia által válhat leginkább interaktív, kölcsönössé.

Diakóniai aspektus

A nonverbális kommunikációnak nagy szerepe van a diakóniai szolgálatban. A diakóniában nagy lehetőség nyílik a hiteles szavak mellett annak a nonverbális kommunikációnak is, amit egy-egy gesztus, mozdulat, egy-egy érintés, simogatás mindennél ékesszólóbban tud kifejezni. Ezt metakommunikációnak szokták nevezni.

Missziológiai aspektus

Jézus tudatosan egy speciális kommunikációs szolgálatra küldte ki tanítványait. Ennek tartalma az evangélium hirdetése. Célja a tanítvánnyá tétel. Nem magunkhoz, hanem a Mesterhez kell tehát hozzásegítenünk az embereket – s általa Istenhez. Nem kell különösképpen bizonygatnunk, hogy az egyház a rászorulóok segítése által hatékonyabb missziót végez, mint mégoly gyönyörű prédikációkkal. Az egyház és a benne szolgálók és élők nem önmagukért vannak. Nem kis dolog, ha legalább egymást megértjük, de nem ez a végcél. Az egyház nem vallásos érdeklődésű emberek önképzőköre, hanem Jézus és Isten tanúinak életközössége.

A kommunikáció elméleti, teológiai kérdései az egész egyház létét egzisztenciálisan érintő gyakorlati kérdésekké válnak. A missziót nem csak a kicsi, aktív szekták és nagy, gazdag egyházak engedhetik meg maguknak. A misszió az egyház alaptevékenységei közé tartozik, akár megvalljuk, akár másodvonalba akarjuk visszaszorítani. De csak a kommunikációképes egyháznak van esélye a misszióra. Ezért válik a kommunikáció minden felelős, küldetéstudatban élő ember és közösség mindennapos, gyakorlati kérdésévé.

Kommunikációs zavarok és szűrők

A kommunikáció „activity”-modellje

Az „Amerikából jöttem, mesterségem címere” szerepjáték élethűen képezi le a személyközi kommunikációt.

A szerepjáték persze kölcsönös. Jellege szerint annak ellenére is kooperatív, hogy két vagy több személy „versenyez” egymással. Az egyik résztvevő kitalál egy foglalkozást, majd néma mini-dráma formában megpróbálja eljátszani azt a többieknek. A játék célja az, hogy valamelyik játékos kitalálja az eljátszott foglalkozást.

A ma már itthon is népszerű „activity” társasjátékban foglalkozások helyett absztrakt tárgyakat, fogalmakat találtathatunk ki. Tegyük fel, hogy valaki a „Segíts magadon, az Isten is megsegít” kifejezést akarja kitaláltatni. Lehet, hogy az eljátszó felfogása Istenről egészen más, mint a többieké, de nem is ez a lényeg. A feladat, hogy olyan képzeletbeli képeket idézzon elő a többiekben, ami arra készíti őket, hogy kitalálják ezt a bizonyos kifejezést. Az *Isten* szót el lehet játszani úgy, hogy imára kulcsolja a kezét. A *segít* szót el lehet játszani a mosogatás vagy egy „durdefekt” megidézésével. Ha kérőn az emberekre nézünk, kihúzhatjuk belőlük a megfelelő választ; ez az a pont, ahol valamelyik játékos esetleg bekiabálja: „Segíts magadon, az Isten is megsegít”. Teljes a siker.

Akárcsak a szerepjáték, az interperszonális kommunikáció is kölcsönös, megszakítás nélküli folyamat, amelynek során beszélgetőpartnerünkkel verbális és nonverbális üzeneteket váltunk annak érdekében, hogy mindkettőnk elméjében megváltoztassunk bizonyos képzeteket. Akkor kezdődik el a kommunikáció, ha képzeleteink átfedik egymást, és eredményessége az átfedés mértékével arányosan növekszik. Még ha képzeleteink azonosak is, a kommunikáció mindaddig részleges marad, amíg ezeket különböző módon értelmezzük. A „segíts magadon, s az Isten is megsegít” kifejezés jelenthet pusztán üres ígéretet az egyik ember számára, míg egy másik a kemény munkára ösztönző isteni útmutatásként értelmezheti.

Kommunikációs szűrő

Kommunikációs szűrővel mindenki rendelkezik. Csak a *kívánt* tartalmat engedjük tudatunk mélyebb rétegeibe eljutni.

Az egyes filterek a következők: világnézet, kultúra (idetartozik a személyes értékrendünk, elképzelésünk az életről); tudás, tapasztalat (minden, amit igaznak hiszünk); hit, hozzáállás (érzéseink azzal kapcsolatban, amit hiszünk); személyiség (minden más, ami egyedi).

Meg kell próbálni megérteni, mi, milyen a másik ember szűrője. Eszerint kell változtatnunk kommunikációs stratégiánkat, hogy elérjük a kívánt hatást. Mert valamilyen módon lehetséges keresztültörni a szűrőn. A kulcs: az üzenet *személyre szóló* bemutatása. A szűrők között jól ismert típusok tételezhetők. Példaként:

– szelektív expresszió: *kitérés az üzenet elől*. Vannak, akik nem akarják, hogy meggyőzzük őket. Működésbe hozzák a szűrőt, még mielőtt lehetőségünk lenne beszélni velük. Mit tehetünk? Ne szolgáltatassunk olyan információt, amire bezárulnak – vagyis: le kell mondanunk kommunikációnk tartalmi céljáról.

– szelektív figyelem: *az üzenet kikapcsolása*. Sok ember nem akar változtatni az életén, mert elégedett vele. Működésbe hozza a szűrőt vagy elkalandozik a figyelme. Mit tehetünk? Azokra koncentráljunk, akik legalább semlegesek, de még jobb, ha olyanokra összpontosítunk, akik keresnek valamit, irányadásra várnak.

– szelektív megértés: *az üzenet félreértése*. Az emberek a saját értékrendjük, és hitrendszerük alapján értenek meg és fognak fel dolgokat. Vannak, akikben könnyen kialakulhat egyféle hamis elképzelés az evangéliumról is. Mit tehetünk? Egyszerűen és világosan fejezzük ki magunkat, ne használjunk szakzsargont, rétegnyelvet, bonyolult kifejezéseket.

– szelektív el-, illetve befogadás: *az üzenet ellenére nincs változás*. Ha meg is értik az üzenetet, még mindig előttük áll a döntés: megváltoztatják-e hitüket, értékrendjüket, viselkedésüket. Többféle oka is lehet, ha a *nem* mellett döntenek: a forrást nem tartják hitelesnek, vagy túl erős bennük a már meglévő hit és értékrend. Mit tehetünk? Engedjük át a terepet egy tapasztaltabb lelkésznek vagy szakértőnek.

Egyház a szekularizált társadalomban

Szekularizált társadalom

Az egyház nem ugyanazt jelenti a teológusok és a köznapi ember fogalomrendszerében, s nem egészen ugyanazt a „belül levők” és a „kívülállók” számára. Társadalomtudományi és politikai összefüggésben az egyház evilági, társadalmi, szervezeti valóság. Ez az, amit a teológusok „látható egyháznak” neveznek. Egy közvélemény-kutatás szerint az egyház „egyszerre hívó közösség és a tisztviselők, papok, püspökök szervezett együttese.”¹

Káténk szerint: „Az unitárius anyaszentegyház azoknak a híveknek a lelki közössége, akik Jézus tanításának és példájának követésével Isten országa építésén munkálkodnak.”

Nemcsak a társadalom, de a vallás gyökeres átalakulásának is tanúi vagyunk. Hovatovább tényként kell számot vetnünk a nagy vallások intézményi jellegének fokozatos leépülésével.

A szekularizáció mint jelenség elsődlegesen a vallásszociológia területéhez tartozik. Filozófiai nézőpontból a szekularizáció a modernitás szinonimája. A „szekularizáció” – első megközelítésben – azt a jelenséget írja le, amelynek értelmében az ember és a világi intézmények – minden vallási vonatkozástól elszakadva – fokozatosan önállósulnak. Az emberi élet jelentős színterei fokozatosan kikerülnek az egyház intézményeinek ellenőrzése alól: az ész, a tudomány, a politika

1 Tomka Miklós, *Egyház és „civil társadalom”*. In: Vigilia 1998/5, 45. o.

hatáskörébe tartoznak. A *szekularizáció* szó elsődleges jelentésétől tehát eljutunk a *laicizálódáshoz*, ami az egyház befolyása alól való felszabadulás másodlagos vonatkozását – a világ, a társadalom és az ember deszakralizálódását – jelenti.

A szekularizáció a vallás visszaszorulása a modernitás korában. A hagyományos társadalom átalakulása, amely az individuuum előtérbe kerülését és az erkölcsi tudat növekvő autonómiáját hozta magával, szükségképpen azzal a következménnyel jár, hogy a kereszténység, amely megpróbál alkalmazkodni a társadalmi változásokhoz, bizonyos értelemben maga is szekularizálódik.

A szekularizáció néhány évtizede teológiai fogalommá vált. A szekularizáció már nem pusztán a modernitás következménye, hanem annak a deszakralizációs és dedivinizációs folyamatnak a végső és természetes eredménye is, amelyet a bibliai hit indít el. A szekularizáció így nemcsak egy elkerülhetetlen rosszat jelent, hanem *esélyt* is. De a szekularizációs teológiák teológiai alapon kívánták igazolni azt, hogy az egyház a társadalomban egyre marginálisabb helyzetbe kerül, fokozatosan elveszti politikai és kulturális befolyását, s a keresztény intézmények elsorvadnak. Ezek az elméletek természetesen kiváltották a felszabadítás-teológiák képviselőinek bírálatát, akik azt vetették a szekularizáció teológusainak szemére, hogy teljesen tehetetlenek a társadalom struktúráival szemben. Ennek hatására ma már másképpen ítéljük meg a 21. század-eleji ember szekularizációját és vallástalanságát, mint a szekularizációs teológusok.

Az egyház intézményes válsága és a gyakorló vallásosság folyamatos csökkenése nem feltétlenül a társadalom vallástalanságát bizonyítja. A szekularizáció nem szükségképpen a vallás „felszámolásának” szinonimája. Ez abból is látszik, hogy minél öntörvényűbbek a modern társadalmak, minél inkább megszabadultak minden külső befolyástól, annál inkább alávetik magukat a szükségletek kielégítése és a sokszorosítás logikájának, s annál inkább megfogyan bennük valami másság iránti vágy. Az ideológiák válságának egyik esélye az, hogy társadalmaink jövője egyre inkább az emberek önkéntes felelősségvállalásától (pl. egyesületi-alapítványi szerveződésektől), és nem kizárólag az államtól függ. Egy olyan világban, amelyben minden kizárólag a gondolkodás jegyében zajlik, a vallás az értelemközvetítés szerepét töltheti be a társadalomban.

A vallás a szekularizált társadalomban bizonyos szempontból „visszatérni” látszik. Négy különböző megnyilvánulási formát különböztethetünk meg: 1. A szektákat, amelyek tagjaikat gyakran a városi lakosság középrétegéből toborozzák. Sikerük talán annak az egyre fokozódó bizonytalanságnak köszönhető, amely a modern társadalmak bonyolultsága és a hagyományos értékek összeomlása láttán lesz úrrá a kor emberén, s annak a tudatnak, hogy kész válaszokat kínálnak az ember felmerülő problémáira. 2. A keresztény egyházakon belül a vallási megújulás különböző formái érzékelhetők és értékelhetők. Ez jelentkezik a neofundamentalizmus formájában (az Egyesült Államok protestáns egyházainak bizonyos áramlataiban), és felléphet karizmatikus mozgalomként (a katolikus

egyház berkeiben). Idesorolható az az áhítat és némileg túlzott csodálat, amellyel sok európai és észak-amerikai fordul a keleti nagy vallások felé (ide csatlakoztatható a különféle okkultizmusok, a posztmodern gnoszticizmus vagy a New Age kelet-orientáltsága). 3. A kereszténységben és az iszlámban egyaránt felüti a fejét az integrizmus is. Az integrizmus jelenségére általában jellemző a Szentíráshoz és a hagyományokhoz való szigorú ragaszkodás, a modern – pluralista és toleráns – társadalom elutasítása, és a hagyományos üzenet túlságosan liberális újraértelmezésétől való félelem. 4. De visszanyerte hitelét a vallás a politikai és társadalmi felszabadítás közvetett eszközeként is. Gondoljunk itt minden elnyomott iránti szolidaritásra vagy a vallási szerepvállalás fontosságára a kelet-európai kommunizmus megváltoztatásában.

Miközben valóban tudomásul kell vennünk a keresztény egyházak társadalmi befolyásának csökkenését, optimizmussal kell beszélnünk a vallásos hit jövőjéről. A felvilágosodás óta a szekularizáció éppen a hitnek ártott a legtöbbet, a hitet ugyanis alapvetően meghatározta, hogy a rációval szemben egy másfajta „tekintélyt” ismert el. Korunk embere – a tudomány területén elért csodálatos eredményei ellenére – sokkal inkább tudatában van a modern racionalitás korlátainak, s egy olyan alternatív racionalitásra törekszik, amely számolni tud az „emberi megismerés” teljességével – beleértve annak vallási összetevőjét is.

A 20. század az „Isten halott” nietzschei kijelentés alapján a tudomány bővületében élt. Mára már mind jelentősebb sikereket ér el a spiritualításban, az emberfelettiben való hit. A szervezett vallásra sokan nemet mondanak ugyan, de a spiritualitás, a lelkiség értékét feltétlenül elismerik.

A hit és az értelem „klasszikus” szembeállításán túl arra is gondolhatunk, hogy a nagy vallások – elsősorban a monoteista vallások – egyik legígéretesebb feladatát a hit új lehetőségének feltárása jelenti: az isteni üzenet követelményeinek egyeztetése az emberi tapasztalatokból fakadó törekvésekkel. Az ész új rendszerének, „kommunikációs észjárásnak” a rendeltetése éppen az volna, hogy elősegítse egy nyitott és folytonos fejlődésben levő társadalom létrejöttét, amelyet a demokratikus harc és egy sokszor eldönthetetlen igazság keresése jellemez.

Hogyan jelenik meg az egyház képe a ma emberének kulturális mintázatában? A mai ember világgképét az a természetes tény jellemzi, hogy az egyház mindenki számára jelent valamit. A vallásszociológus Tomka Miklós tanulmányában² reprezentatív minta segítségével keresett erre vonatkozó elképzeléseket. Több táblázatban foglalja össze a beérkezett válaszokat. Az emberek véleménye szerint az egyházak közösségeket alkotnak, egy megújulni képes és ma is fontos közösséget. Ha egymás mellé állítjuk egyfelől az egyház közösség-természetét, másfelől a papi-szervezeti jellegét hangsúlyozók válaszait, látható, hogy a vá-

---

2 Tomka, i. m. 49. o.

laszadóknak csak elenyésző kisebbsége értelmezi az egyházat kizárólag papok és tisztségviselők szervezeteként, döntő többségük (90%) az egyházban a *vallásos emberek* közösségét látja, azoknak a fele pedig, akik ezt így gondolják, meghatározónak érzi a szervezetet *is*.

A legtöbb ember szerint az egyházak illetékesek az erkölcsi, kulturális és a szociális kérdésekben, de csak az emberek harmada véli úgy, hogy a politikában is szerepet kellene vállalniuk.

A keresztény egyház/vallás intézmény-jellegének leépülése

A szekularizált társadalommal szembesülő egyház számára a kérdés az, hogyan tudja kezelni a modernitáshoz való viszonyát. Némi egyszerűsítéssel azt mondhatnók, hogy két nagy viszonyulási mód lehetséges: újkonzervatív és liberális.

Megfigyelhető, hogy a vallás bizonyos mértékig alkalmazkodik az uralkodó erkölcsi és kulturális liberalizmushoz. A keresztények, a hívők összekapcsolják a modernitás és a vallás kínálta előnyöket. A modernitástól átveszik az egyéni tudat sérthetetlenségét, a boldogsághoz való jogot, az egyéni és a társadalmi erkölcs problémáinak megközelítését. De ragaszkodnak a vallás értékeihez is, a bensőségességhez, a transzcendenciához és a túlvilág igenléséhez. Ezen belül szeretik a hívők is felcímkezni, kölcsönösen „haladónak” vagy „konzervatívnak” nevezni egymást. Egyházunkon belül talán azt mondhatjuk: az előbbieket azzal vádolják, hogy túl nagy hatást tulajdonítanak a nyugati unitarizmus módszereinek és eszméinek. Az utóbbiaknak azt róják fel, hogy nem értik az új kor nyelvezetét. De nem ez az igazi kérdés az egyházban, hanem az, miként lesz képes az egyház kezelni a vallás intézmény jellegének leépülését egy olyan korban, amelyet egyszerre jellemez a szekularizáció és egyfajta új vallási igény.

Minden elemző azt figyelte meg, hogy a hívő ember énje, a személyiségelv került előtérbe. Ez megfigyelhető mindenféle vallásos mozgalomban. A modern vallásosság jellegzetes vonása a személyes tapasztalat elsődlegessége, következőképpen a karizmatikus személyek felé való odafordulás is.

A vallás individualizálódásának folyamata megállíthatatlanul zajlik. Ez a tény határozza meg az egész kisegyház-mozgalom erejét és a megtérések erejét egyaránt. A megtérő érzése szerint egy kisegyház emberközelibb, áthatóbb. A szenttel tömegesen kapcsolatba lépő emberek mozgalma az individualitás erejét mutatja – amit egymással bizonyoságtételek révén megosztanak, ezzel erősítve a maguk és mások hitét –, a felszabadultság érzése az egyéni keresztül a Szentlélek által hat, ami közösségi felszabadultság-érzést, közösséget és bizonyoságot eredményez.

Hogyan őrizzük meg és adjuk át az üzenetet annak az embernek, akinek már nincs szüksége az egyház intézményére, aki egyedül szeretné megtalálni üdvözülését, boldogságát?

Érthető nyelvezet

A latin *communico*, *communicare* ige jelentése: közössé tesz, valakit valamiben részesít. A kommunikáció személyes képesség a meghallásra és a nyitottság alapján megvalósuló közlés, amely a közlő és a közlést befogadó személy közösségét eredményezi. Ezt a kommunikatív közösséget *communió*nak nevezzük.

„A megértett lét – nyelv” – mondja Gadamer.³ Az ember és az Isten, az ember és ember, az egyén és közösség kommuniója és kommunikációja egyetemes érvényű nyelvi aktus. A nyelvi megértés, amelyről Gadamer beszél, valójában kinyílás és csodálkozás, csodálat és dicséret. A valódi kommunikációban mindig benne van a metanyelvi, a posztverbális, a hallgatás, a némaság is.

Most elsősorban a beszélt nyelvről szeretnék szólni. Feltevődik az kérdés: miért nem beszél az egyház olyan nyelven, amelyet mindenki megért?

E mögött a kérdés mögött nagy igazság és felismerés (is) áll. Ha az egyház nem beszél az azoknak az embereknek a nyelvét, akikhez szólni kíván, ha nem tudja magát kifejezni e kultúrában s e világ gondolkodási sémái között, akkor nem tudja teljesíteni feladatát, az örömmüzenet átadását, a hitre-vezetést. Hogyan lehet emberközeli, bátorító szavakkal beszélni hitünkről, hivatásunkról és szolgálatunkról?

Az Istenről való beszéd problémája több szinten is felmerül. Először is az Istenről és az Isten országáról szóló beszédhez hiányoznak a szavak. Másodsor: nagyon sok szavunk elveszítette szépségét, letűnt időkhöz, rég elfelejtett gondolkodási rendszerekhez tartozik. Hitünk nyelvezete bürokratikus vagy érthetetlen lett. S ezzel üressé és értelmetlenné váltak a szavak. Sok teológus vágya – nevezetesen a felszabadítás-teológiában –, hogy kortársaik tapasztalata alapján fedezzenek fel olyan közvetítési lehetőségeket, amelyek segítik a teológiai fogalmak és ideák újragondolását.

De milyen szavakat kell használni, hogy a konkrét életbe „foglaljuk” az Istennel való találkozást? Hogyan mondjuk el hitünket, üzenetünket anélkül, hogy az lenne az érzésünk, ismételtetünk valamit – de nem értjük? Dietrich Bonhoeffer jól sejtette, amikor azt remélte, hogy eljön majd egy kreatív és mindent felforgató új nyelvezet. Ennek révén képesek leszünk Istenről beszélni egy olyan világban is, amely nem létezhet ugyan Isten nélkül, de amely nem vallja Isten szükségét.⁴ Bonhoeffer bizakodó volt: létezik a hitnek az a nyelve, amelyet elismernek, az igazságosság és igazság nyelve, amely a világban közel van mindenkire.

A használható nyelvezetet megtalálhatjuk a zsoltárokbán, amelyeknek keménysége néha meglepő, és amelyet sokszor nehéz kimondani. Megtaláljuk Jézus paraboláiban és példázataiban, amelyek nagyon is érthetőek a ma embere

3 Idézi: Balassa Péter: *Szabadság, kommunikáció, katolicitás*. In: Pannonhalmi Szemle. 1994/2. 67. o.

4 Bonhoeffer, Dietrich, *Ellenállás és behódolás. Levelek és jegyzetek a fogságból*. Genf 1967.

sámára. Megtaláljuk a Jézus életére való emlékezésben, aki az emberi feszültségekre és a mindennapi ember gondjaira adott választ kétezer évvel ezelőtt, de ma is.

A becsületes, Istenhez és a világhoz hű nyelvezet kritikus is. Különös és néha sokkoló szavakban fogalmazódik meg, amelyeket nem értünk meg rögtön. Természetesen úgy kell beszélnünk, hogy meg lehessen minket érteni, de ugyanakkor vigyázni kell arra is, hogy mély meggyőződésünket, Istent és önmagunkat ne „áldozzuk fel” az egyszerűség oltárán. Ez a kritikus nyelv azért is jelenik meg a világgal vállalt szolidaritásként, mert elkötelezett. Védi a kirekesztetteket és a szenvedőket. A szegényekkel való szolidaritás vonatkozik a bűnösökre is. A „keresztény nyelv” ismerős és kritikus is, tehát szolidáris. De hogy ki lehessen tartani e „veszélyes” nyelv mellett, szükségünk van egy másik dimenzióra, egy másik támaszra, Istenre.

A keresztény kommunikáció a keresztény hittel szembesíti az embereket. Az egyház által eddig használt tradicionális kommunikációs formák a belső váltságok okaiként is felfoghatók. A kereszténység jelképrendszere több ezer éves, s ez a keresztény kommunikációt „elvonntá, közvetetté és valószerűtlenné teszi. Ezért a keresztény egyház története úgy is tekinthető, mint meg nem szűnő küzdelem az üzenet érvényes kódolásáért”.⁵

Vannak, akik ezzel szemben azzal érvelnek, hogy minden szakterületnek megvan a maga szakzsargonja. Akit tehát érdekel a kereszténység üzenete, tanulja meg szép, kegyes nyelvét. Ez az érvelés talán jogosnak tűnhet, de az egyház már nem engedheti meg magának ezt az elvárást. Nem kell szégyellni a tanulást. Márpedig kommunikálni is tanulni kell, nem csak prédikálni, el kell sajátítani az egészséges reklámpsziológiát is. A „jó bornak” is kell a cégér, így a keresztény üzenetnek is kell a megfelelő „reklám”.

A „keresztény” kommunikáció

Az utóbbi években egyre több pozitív állásfoglalás hangzott el egyházi körökben a kommunikáció fontosságáról. Fokozatosan erősödik az a nézet, amely szerint az egyház jövője attól függ, mennyire képes, mennyire szánja rá magát kommunikációképesre fejlesztésére. G. Bormann felismerését Boross Géza professzor közvetíti: „Az egyház problémája ma egészen egyszerűen a kommunikáció problémája.”⁶ Szükséges tehát olyan átfogó „terápiát” kidolgozni, amely minőségi változást hozhat.

5 Boross Géza, *A keresztény kommunikáció és információ mai értelmezése*. In: *Theológiai Szemle*. 1973/3. 140. o.

6 Uo. 141. o.

Az egyháznak ebben a törekvésében nélkülözhetetlen a szekuláris kommunikációkutatások eredményeinek megismerése, beépítése, használata.

A teológia és a kommunikációelmélet, az egyház és a kommunikációgyakorlat viszonya minden esetben komplex, dialogikus és egymással összefüggő. Kommunikációs aktus a keresztyény bizonyágtétel, a misszió, az istentisztelet, a hitoktatás, a diakónia. De nem csak szavaink és tetteink kommunikálnak. Kommunikációt hordoz magában az egyházi struktúra, az egyházhoz kötődő művészetek, az egyházi szerepvállalások is. Sőt az is egyfajta kommunikáció, ha az egyház bizonyos esetekben néma marad. Ez utóbbinak oka lehet a belső megfontolás, de lehet a külső kényszer is.

A „keresztyény” kommunikáció sajátossága

Az üzenet hordozói nem dönthetnek abban a kérdésben, hogy megtartsák (elhallgassák), vagy továbbadják az üzenetet. Nem ők az irányítói a kommunikációs folyamatnak, hiszen kiválasztottságuk éppen az üzenet hordozására, továbbvitelére irányul.

Az isteni üzenet univerzális.

Az isteni üzenet kommunikálása nyomán létrejövő egyház nem önmagáért, hanem a világban és a világért való munkálkodásért létezik.

A „keresztyény” kommunikációban – más kommunikációs formáktól eltérően – az üzenet célbaérkezésénél nem az emberi faktor a meghatározó, hanem Isten. A keresztyény kommunikációnak nem a meggyőzés, a rábeszélés, a tagtoborzás a célja, hanem a Jézushoz vezetés. Itt történik csak igazi életváltozás, minden más közegben csak ideiglenes, vagy rossz irányba terelő hatás érheti az embert. Míg az interperszonális kommunikáció megelégszik két résztvevővel, a keresztyény kommunikációban három szereplővel kell számolni. A láthatatlan harmadik is ott van, sőt – közvetve – ő irányítja a kommunikációt. Ez a Szentlélek. Nélküle nincs keresztyény kommunikáció, nélküle érthetetlen és befogadhatatlan minden jel, kód és információ, ami az evangélium elfogadtatását segíti.

A kommunikáció feladat és küldetés

Kommunikációról van szó a Jn 20,21-ben: „Ahogyan engem elküldött az Atya, én is elküldelek titeket.” Jézus elküld minket, hogy képviseljük őt, és hogy az ő elvei, módszerei szerint éljünk és kommunikáljunk. A nagy missziós parancs nem csupán az apostoloknak szól, jóllehet ők voltak az első megbízottak (ApCsel 1,2). Ez a küldetés az egész egyháznak és minden egyénnek szól (Róm 1,5). Az egyház tanítása tartalmazza a misszióra való felhatalmazást. Bibliai értelemben azonban úgy tartjuk meg Isten élő üzenetét, ha továbbadjuk azt. A keresztyény kommunikációs folyamat központi eleme a szavak használata, de önmagában az, hogy valaki hall néhány szót, mondatot, nem garantálja, hogy ugyanúgy is érti azokat, ahogy a beszélő. A szavak önmagukban nem csodaszerek, hasonlóak egy

teherautóhoz, amelyet mi töltünk meg tartalommal. Ha valaki azt mondja, hogy hisz Istenben, az nem jelenti szükségképpen azt, hogy úgy hisz benne, mint a világegyetem teremtőjében, vagy úgy, ahogy mi hiszünk. Jelenthet valamiféle kozmikus erőbe vagy akár önmagába vetett hitet. A buddhisták sok ugyanolyan szót és kifejezést használnak, mint a keresztények, de teljesen eltérő tartalommal. A moszlimok közelebb vannak a keresztény felfogáshoz, de ők is más jelentést kapcsolnak ugyanahhoz a szóhoz.

A gyülekezet lelkészének – a rádiós bemondókhöz hasonlóan – figyelnie kell a szóhasználatra, figyelembe véve, hogy a gyülekezet, a hallgatóság milyen aszociációkat kapcsol a szavaihoz. Ki kell választania azokat a szavakat, amelyek a helyes jelentést fogják kialakítani, különben a sikeres kommunikáció vágyálom lesz csupán. Az egyház és a modern ember közötti kommunikációs szakadék akadályozhatja Isten megismerését.

Kommunikációs módszereink

Isten a kommunikációs céljait szeretet által érte el. Ő igazán szeret minket, és megmutatta, hogyha mi is igazán akarunk szeretni, akkor elsődlegesen mások szükségleteit kell figyelembe vennünk, nem számolva azzal, mibe kerül ez nekünk. Más szavakkal: Isten hallgató-orientáltan kommunikál. Ez a megközelítés a befogadó nagyfokú tiszteletét kívánja, továbbá azt, hogy bízunk bennük úgy, mint olyan emberekben, akiket Isten a maga képmására teremtett.

„Menjete el szerte az egész világba, hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek.” (Mk 16,15b) Jézus számára ez nem csupán monológ-prédikációt jelentett, hanem beilleszkedést azoknak az embereknek az életébe, akikkel kommunikált. Ez a hozzáállás az emberek és a kulturális környezetük iránti nyitottságot követeli meg, és arra készíti minket, hogy monológ helyett párbeszédet folytassunk. Meg kell fontolnunk: elegendő időt szántunk-e annak vizsgálatára, milyen hatással van az üzenet arra a hallgatóságra, amelynek kommunikáltunk?

A kommunikáció hatásai

Jézus sem pusztán „a dialógus kedvéért” folytatott párbeszédet környezetével. Hozzá hasonlóan nekünk is a „többiek” szemének felnyitására kellene törekednünk. Felnyitni a szemüket, hogy megértsék Isten országát, lelki életükben és viselkedésükben változások következzenek be.

A keresztény kommunikáció hatásainak mérése során gyakran szembesülünk lelki és teológiai akadályokkal. Van olyan csoport, amely elutasítja a hatékonysággal kapcsolatos kérdések szükségességét. Szerintük elég a Szentlélekben bízni. Mások szerint a kutatás és az értékelés elengedhetetlen feltétele a szolgáltatásnak. A kommunikáció hatásait nem lehet garantálni. A hatásokat nem elég egy kommunikációs esemény után mérni; mérni kell hosszú távon is a kognitív fejlődések, érzelmi változások, viselkedésbeli lépések hatásait is. A kutatási módsze-

rek azonban túlságosan korlátozottak ahhoz, hogy a spirituális hatásokról teljes képet kapjunk, hiszen „ő (Isten) ismeri a szívnek titkait.” (Zsolt 44,22). Mégis csak ezekből tudunk következtetni a szolgálat hatékonyságára.

A hatékony „keresztény” kommunikációt legalább három nézőpont szerint kell definiálni: Isten, a kommunikátor és a befogadó szemszögéből.

Isten a hatékonyságot az *örökkévalóság szempontjából* fogja szemlélni. Isten célja a teljes békesség, és Isten országa megvalósítása. Ezeket harmonikus kapcsolatok segítségével akarja realizálni. Isten sokkal inkább a hűséggel és az engedelmességgel foglalkozik, mint csupán evangelizálásunk eredményével.

A keresztény kommunikátor szemszögéből a hatékonyság a jézusi megbízásra adott válasz fényében vizsgálandó: „Menjetek el tehát, tegyetek tanítványnyá minden népeket.” A küldetés komplex, és Isten sokféle lelki ajándékkal látta el követőit, hogy véghezvigyék ezt az összetett megbízást. Ebből pedig az következik, hogy senki sem vehet részt mindegyik dimenzióban. Valaki ültet, mások öntöznek, megint mások aratni fognak (1Kor 3,5–9). Arra szól az elhívás, hogy életünkkel és tetteinkkel tanúbizonyságot tegyünk, illetőleg, hogy szóban megvalljuk hitünket.

A keresztény kommunikáció hatékonyságát a befogadó a szükségleteinek megfelelően fogja megítélni. Megtapasztalja-e az új élet örömét és teljességét Istennel és más emberekkel való kapcsolatában? Isteni beavatkozás által ez megtörténhet. A kérdés az, minket is fel tud-e használni ehhez a beavatkozáshoz?

Élő közösség létrehozása

Az egyház megújulásának alapja az egyéni és közösségi megújulás. Olyan út ez, amelyen minden hívő embernek egyedül, személyesen és önként el kell indulnia.

Az ezredfordulón az egyház és ezen belül a világi hívők is új helyzetbe kerültek. A városokon, de sok helyen falvakon is a hagyományos társadalomnak és a lelkészségnek a keretei is megváltoztak. Az egyháznak ebben az új helyzetben új misszióra van szüksége – de ennek megfelelően a világiak szerepe és feladata is át kell hogy értelmeződjék az egyházban és a társadalomban.

Az élő közösség az egyház megújulásának a feltétele. Ennek az élő közösségnek három ismertetőjegyét és feladatát emeljük ki: egyfelől az életszentségre való törekvést, ami felelősséget jelent a másik emberért, az emberiségért, a körülöttünk levő világért, környezetért; másfelől az Istennel való élő kapcsolat ápolását az imán keresztül és a szeretet által; harmadrészt pedig annak szükségességét, hogy ne csak segítő csoportok legyenek, hanem olyanok is, amelyek a testvéri szeretetben is egyek, amelyeknek tagjai figyelmesek a másik emberre, részt vesznek a közös örömeiben, szenvedéseikben, gondoskodnak a közösség szükségleteiről, vagy éppen csak meghallgatják, ha arra van szükség.

A gyülekezet, az egyházközség legtöbbször nem annyira élő közösség, mint azt hívei vagy lelkészei szeretnék. Az egyházközségek csak nagyon töredékesen felelnek meg ideáljainknak. Másfelől azonban a templom, a nősövétségi alkalom, a bibliaóra hetente összehoz embereket, akik egyébként nem kerülnének össze. A gyülekezet közös ünnepei közösségteremtő és -erősítő alkalmak, a rendszeres találkozások légkörében hamarabb megfogalmazódik az egymásért való felelősség, mint egyébként, s nyomában megkezdődik egymás kölcsönös megsegítése. Ha ez nem is olyan mértékű, mint amennyire lehetséges volna, mégis valóság.

Ma az egyes hívő embert, a keresztyén szellemű családot és az egyházi közösséget közömbösség vagy lenézés veszi körül. A hívő ember házon kívül, olyan társaságban, ahol ez nem szokás, gyakran szégyell láthatóan imádkozni. Ez a helyzet pedig próbára teszi az embert, s különösen fontos, hogy a „szégyellősök” ez irányban a közösségen belül segítséget kapjanak. Egymagában a lelkész mint a közösség vezetője nem tud sokat tenni, munkatársakra van szüksége, olyan emberekre, akik a közösségért készek valami többletet felvállalni. A lelkészek egyik legégetőbb problémája ezeknek a munkatársaknak a megtalálása, kinevelése. Márpedig az ilyen munkatársak hatékony segítséget nyújthatnak annak felismertetésében, hogy olyan tudatot és felelősségérzetet kell kifejleszteni a közösségben, amely a kommunista évtizedek alatt jórészt kiveszett, vagy amely meg sem fogan az individualizálódást szorgalmazó társadalomban.

Az élő közösség szerint szolgáló közösség kell hogy legyen, s ezen azt értjük, hogy az egyház tagjai törődnek egymással. A rászorulók segítséget kapnak a többiektől. A karitatív gondolkodás az egyik leghatékonyabb közösségformáló tényező, ennek a szervezéséhez is rátermett emberekre van szükség.

Az egyház szociális tevékenysége által sokkal hitelt érdemlőbben szembe-sül a szekularizált társadalom az egyház értékeivel és felelősségérzetével, mint a liturgia láttán. Ebből a szempontból nézve a dolgokat az egyház feladata a partnerség kiépítése a helyi és megyei önkormányzatokkal, de akár a kormánnyal is, a civil és az önkormányzati szférával.

A vallásnak és egyház tevékenységének hírértéke van. Ez a hírérték ma különösen nagy, hiszen ezeket a témákat ma szabadon lehet tárgyalni.

Az egyház sokszor van kitéve a vallási/egyházi ügyekben nem mindig kel-lőképp tájékozott vagy jóindulatú újságírók megkeresésének, tendenciózus ér-telmezéseinek. Az egyház másfelől nem mindig tudja megfelelő reklámmal és olyan formában felmutatni pozitívumait, hogy az figyelemfelkeltő legyen. Pedig az egyháznak szólnia kell – a templomfalakon kívül is hallható és érthető módon – az emberek mindennapi gondjairól, a magány problémáiról, a családban levő erőszakról, a kormány hátrányos döntéseiről.

Milyen változásokat követel meg a „kommunikációs társadalom” az egyházban?

A jelenlegi helyzet

A rohamléptekben fejlődő kommunikációtechnika korának felvirradtával az egyház elvesztette az ismeretközlés, közvélemény-alkotás több évszázados monopóliumát. Napjainkban az egyház szélesebb kommunikációs tevékenysége szinte „periférikusnak” mondható a különféle közösségekben zajló komplex kommunikációhoz viszonyítva.

Amennyiben a kommunikáció az embereket összekötő kapcsolati rendszer, úgy ennek az összeköttetésnek a minősített formájáról beszélhetünk a „keresztény” kommunikáció tekintetében. A „keresztény” kommunikáció Istennek az emberrel, a teremtménnyel való kommunikációs szándékából indul ki, ennek függvénye, ide is tér vissza. Az isteni kommunikáció az embereknek egymással és vele való közösségi irányul.

Kézenfekvőnek és kényelmesnek tűnne ebből a világi kontextusból levezetni az egyház kommunikációs zavarát, de ezzel egyben azt mondanánk ki, hogy az egyház csupán tükre a körülötte lévő világnak. Jézus viszont soha nem mondta tanítványainak, hogy „legyetek a világ tükre”. Ellenkezőleg: sóként, kovászként, világosságként küldte ki őket a világba!

„A tömegkommunikációs kort kellően fel nem ismerve az egyház olyan, mint a futballjátékos, aki a pályán van, de »nincs a labdán«. Részese is meg nem is a játéknak. Ezért sokan elégedetlenek vele.” – írja Tomka Miklós.⁷

Ma a kommunikációelméleti irodalom egyik kedvelt témája a meggyőzés. A gazdasági életben ugyanis az tud sikeres lenni, aki meg tudja győzni a másikat. A könyvesboltok polcai tele vannak „menedzserkönyvekkel”⁸, amelyek a meggyőzés mesterfogásaira akarják megtanítani az olvasót. Só és világosság kell hogy legyünk. A keresztények kommunikációs készségével összefüggésben hadd álljon itt most egy hosszabb idézet Gáncs Pétertől.⁹ „Tény, hogy különböző okokból meglehetősen súlytalanok vagyunk a médiavilágban. Ez részben visszavezethető saját felkészületlenségünkre és tehetetlenségünkre. Másrészt nyilvánvaló és rejtett politikai erők egyaránt meghúzódnak a háttérben. Ebben a nem könnyű helyzetben kísért a kisebbségi komplexus. Hálásak vagyunk, hogy megszólalhatunk, hogy »megtűrnek« minket néhány percre mikrofonok és kamerák közelében (általában a hallgatottság és nézettség szempontjából legkedvezőtlenebb időpontokban).” Nem hiszem, hogy indokolt ez a szinte beteges gátlásosság. Anélkül,

7 Tomka Miklós: *Egyház és kommunikáció. Mely rétegekkel kommunikál a magyar egyház?* In: *Vigilia* 1998/6. 78. o.

8 Uo. 81. o.

9 Gáncs Péter, *A hit kommunikációból van.* In: *Lelkipásztor*, 1998/9. 325. o.

hogy kommunikációs szakemberek szerepében akarnánk tetszelegni, legyünk tudatában annak a speciális örökségünknek és küldetésünknek, amit Lukács László így fogalmaz meg: „Az egyház kétezer éves tapasztalatát – kudarcaival és kísérletezéseivel együtt – kínálja fel a média szakembereinek, szolgálatként és segítségként. Javasolja és örömmel elfogadja a folyamatos párbeszéd lehetőségét.”¹⁰

[...]

Kell-e reklám az egyházaknak?

Erre a kérdésre ebben a formában határozott nemmel kell válaszolnunk. A reklám ugyanis sohasem az intézménynek kell, hanem az intézmény által kibontakoztatott tevékenységeknek.

Nem az egyházat, nem is az Írást kell tehát reklámozni, hanem a tevékenységnek kell az üzenet középpontjába kerülnie. Az egyházak ma sok a feladata. Egy ekkora társadalmi átalakulás során sok a sérülés, szakadozik a szociális háló, nő az elesettek száma, szaporodnak a megválaszolatlan kérdések. E területen az egyházak rengeteget tesznek. Otthonokat építenek, karitatív szervezeteket működtetnek, oktatnak alsó, felső és középfokon, lelket gyógyítanak – s még hosszasan lehetne sorolni a példákat. Ezek a tevékenységek lennének igazán reklámozhatók. Nemcsak azért, mert hírértékük is van – tehát a „műfaj” szabályainak is jobban megfelelnek –, hanem azért is, mert a ma kérdéseire adnak választ, kínálnak megoldást.

Az egyházi és vallási médiatartalmak közreadása nem elsősorban egyházi, hanem újságírói, műsorkészítői tevékenység. Amíg nem volt sajtószabadság, ez sem létezhetett igazán. Az egyházi tömegkommunikációban inkább a nyomtatott változatok a preferáltak, pedig a tévé és a rádió is nagyon fontos médium. Hatalmas nyilvánosságuk minél hatékonyabb kihasználása elemi érdek. Egyházi is, össz-társadalmi is, és az igazság kutatása szempontjából a sajtó és a médiumok számára is fontos. A szabadsággal – ez esetben a sajtószabadsággal és a médiumok kínálta lehetőséggel – élni kell, mégpedig minél magasabb szakmai szinten.

A sajtó és a médiumok szerepének nagyon szép tömör, máig is érvényes megfogalmazása így szól Lukács evangéliumában: „Nincsen olyan rejtett dolog, amely le ne lepleződnék, és olyan titok, amely ki ne tudódnék. Ezért tehát amit a sötétségben mondatok, belső szobában, azt a háztetőkről fogják hirdetni.”

De csak akkor – tegyük hozzá –, ha mindez a kor igényeinek megfelelő szakmai hozzáértéssel történik.

Üzenet és ember-szolgálat

Erdő János püspök írta: „Az egyházzal csak szolgálatban, létét jelentő tevékenységében beszélhetünk. Nincs egyház szolgálat nélkül, illetve károsan meg-

¹⁰ Lukács László, *Egyház és kommunikáció. Szövetségesek vagy ellenfelek?* In: Európai Szemmel 1997/1. 32. o.

változott az egyház, ha nem szolgál, hanem uralkodik.”¹¹ A Mk 10,43b–45a szerint „aki nagyvá akar lenni közöttetek, az legyen szolgátok, és aki első akar lenni közöttetek, az legyen mindenki rabszolgája. Mert az Emberfia sem azért jött el, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon.” Az emberszolgálat Jézustól ránk hagyott küldetés.

Egyre több szociális gond vár megoldásra. Emellett az állam legtöbbször pusztán politikai érdekből nyújt ideig-óráig enyhülést szociális téren, de nagyon sok megoldatlan gond vár arra, hogy valaki rendszeresen és huzamosan vállalja őket. Nagyon kevés civil szervezet elég erős ahhoz, hogy egy-egy réteg szociális problémáiról gondoskodni próbáljon. A betegek, öregek, nagycsaládosok, kisjövedelműek, egyéb okból hátrányos helyzetűek, a szenvedélybetegek gondja nagymértékben a település, a szűkebb közösség nyakába szakad. Ez a gond nem csak anyagi természetű. A szenvedélybetegek, a valamilyen károsodással születettek gondjai mai napig is szinte kizárólag a családot terhelik. A pénz mellett nagy jelentősége van a személyes odafigyelésnek, az alkalmi segítségnek, a hivatali ügyek intézésében és még sok minden másban. Mindenekelőtt fontos a szükséghelyzet felismerése és a segítségnyújtásban való tapintat. A közvetlen és nem hivatalos emberi kapcsolat szomszédsági vagy gyülekezeti-egyházközi segítség formájában jól biztosítható.

Az egyház az „emberszolgálatot” elsősorban gyülekezetein keresztül végzi. Valamilyen formájú és szervezetszerű szociális gondoskodás, diakónia végső soron minden gyülekezetben előfordul. Az egyház nem tartja alapvető céljának, hogy társadalmat építsen. De a vallásosság magában foglalja a másik emberért – és különösképpen a rászorulóért – való felelősségvállalást és a konkrét segítség megadását. A vallási-egyházi élet fontos és ki nem hagyható területe a közösségekben-gondolkodás és a szükséglet szenvedők megsegítése. A segítséghez hozzátartozik *konkrét* személyek *konkrét* körülmények közötti támogatása. És hozzátartozik a rászorulókat képviselő, a saját értékek nyilvános képviselője és intézményes megvalósítása és a mások másságának a tisztelete.

Felhasznált irodalom

Aronson, Eliot, *A társas lény*. Budapest 1996.

Buda Béla, *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Budapest 1944.

Cioran, Emil, *Istorie și utopie*. București 1992.

Cohen, Jean L. – Arato, Andrew, *Civil Society and Political Theory*. Cambridge – London 1992.

---

11 Erdő János, *Hiszek az Unitárius Egyház emberszolgálatában*. In Keresztény Magvető, 2000/1–4. 3. o.

- Eliade, Mircea, *A szent és a profán. A vallási lényegről*. Budapest 1999.
- Elster, John, *A társadalom fogaskerekei*. Budapest 1997.
- Fercsik Erzsébet – Raátz Judit, *Kommunikáció szóban és írásban*. Székesfehérvár 1993.
- Ferge Zsuzsa, *Szociálpolitika és társadalom*. Budapest 1991.
- Lengyel László – Várszegi Asztrik, *Beszélgető könyvecske*. Budapest 1999.
- Moss, Geoffrey, *Az eredményes kommunikáció kézikönyve*. Budapest 1998.
- Naisbitt, John – Aburdene, Patricia, *Anul 2000. Megatendinte*. București 1993.
- Szilágyi István, *Kommunikációs ismeretek és készségfejlesztés*. Budapest 2000.
- Webber, Robert E., *God Still Speaks. A Biblical View of Christian Communication*. Nashville 1980.
- Weber, Max, *Állam. Politika. Tudomány*. Budapest 1970.

Folyóirat-közlések

- Boross Géza, *A kommunikáció teológiája*, In: *Lelkipásztor* 1995/12.
- Boross Géza, *A keresztény kommunikáció és információ mai értelmezése*, In: *Theológiai Szemle* 1973/3.
- Bourgeois, Henri, *Keresztényként élni egy szekularizálódott világban*, In: *Pannonhalmi Szemle* 1994/2.
- Erdő János, *Hiszek az Unitárius Egyház emberszolgálatában*, In: *Keresztény Magvető* 2000/1–4.
- Gáncs Péter, *A hit kommunikációból van*, In: *Lelkipásztor* 1998/9.
- Geffré, Claude, *A szekularizáció- filozófiai és teológiai dimenzióban*, In: *Pannonhalmi Szemle* 1994/2.
- Haers, Jacques, *Érthető-e ma a keresztény nyelvezet?* In: *Pannonhalmi Szemle* 2004/12.
- Kozma Zsolt, *Communitas és kommunikáció*, In: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Catholica Latina XLV,1. 2000*
- Léta Sándor, *Egyház és számítógép – lehetőségek és kihívások az ezredfordulón*, In: *Keresztény Magvető* 2000/1–4.
- Rab Árpád Szörény, *Egyház és információs társadalom*, In: *Keresztény Szó* 2002/7.
- Lukács László, *Egyház és kommunikáció: Szövetségesek vagy ellenfelek?* In: *Európai Szemmel* 1997/1.
- Szabó Árpád, *Az egyház és az állam viszonya*, In: *Keresztény Magvető* 1994/4.
- Tomka Miklós, *Egyház és civil társadalom*, In: *Vigilia* 1998/5.
- Tomka Miklós, *Egyház és kommunikáció* In: *Vigilia* 1998/6.
- A Keresztény Magvető, Mérleg, Confessio, Vigilia, Pannonhalmi Szemle, Theológiai Szemle* c. folyóiratok e témával kapcsolatos tanulmányai.

Szószerk – Űrasztala – Szerartások

KOVÁCS ISTVÁN (K)

A SZÍV VALLÁSA – A VALLÁS SZÍVE

„[...] Jézus ezt mondta neki: »Egy ember ment le Jeruzsálem-ből Jerikóba, és rablók kezébe esett, akik kifosztották, meg is verték, azután félholtan otthagya elmentek. Történetesen egy pap ment azon az úton, de amikor meglátta, elkerülte. Hasonlóképpen egy lévita is odaért arra a helyre, és amikor meglátta, ő is elkerülte. Egy úton lévő samaritánus pedig, amikor odaért hozzá és meglátta, megszánta; odament, olajat és bort öntött sebeire, és bekötötte azokat. Aztán feltette őt a saját állatára, elvitte egy fogadóba, és ápolta. Másnap elővett két dénárt, odaadta a fogadónak, és azt mondta neki: Viselj rá gondot, és ha valamit még ráköltesz, amikor visszatérek, megadom neked. Mit gondolsz, e három közül ki volt a felebarátja a rablók kezébe esett embernek?« Ő így felelt: »Az, aki irgalmas volt hozzá.« Jézus erre ezt mondta neki: »Menj el, te is hasonlóképpen cselekedj.«” (Lk 10,30–37)

Kedves Testvéreim! Aligha van (közöttünk) olyan valaki, aki ne ismerné ezt a gyönyörű történetet. Aligha van (közöttünk) olyan – kedves Testvéreim –, aki legalább az életben egy alkalommal ne hallotta volna a templomban, vagy ne olvasta volna ő maga is Lukács evangéliumában. És azt hiszem, hogy aligha van lelkész, aki szolgálata rendjén elmulasztotta volna, hogy prédikáljon ennek a gyönyörű történetnek az alapján. Mondhatom tehát, mindezeket egybe vetve akár azt is, hogy ez talán az egyik legközismertebbnek számító történet, jézusi példázat, amellyel szépségben aligha vetekedhet egy másik, talán csak a tékozló fiúról szóló történetet tudjuk gondolatban odailleszteni mellé.

Hogyha ennyire közismert ellenben ez a könyörűlő vagy irgalmas samaritánus néven ismert történet, akkor bennetek joggal megfogalmazódhat a kérdés: akkor hát, miért éppen ezt a történetet választottam előttem tartandó beszédem alapgondolatául? Ez azonban egy kicsit csak szónoki kérdés, gondolom, még akár a hallgatóság részéről is, de a felelet az – úgy hiszem – kézenfekvő, és több szempontból is jogos.

Az első talán az lenne, hogy: éppen azért közismert ez a gyönyörű történet, mert a lényegét fogalmazza meg, mondja el a keresztény ember számára. Szoktam úgy is fogalmazni, hogy a jézusi kereszténységnek ez a szíve; a vallás szíve, vagy pedig a szív vallása. De hivatkozhatok akár a híres német költőóriásra, Goethére is, aki azt mondta egy alkalommal, hogy mi emberek annyiszor elkövetjük – és újra meg újra megismételjük – tévedéseinket, hogy az igazat is újra meg újra ismételni kell! Végül harmadszor, hadd tegyem hozzá még azt is, hogy tapasztalataim alapján arra a következtetésre vagy tapasztalásra jutottam el – nem is egy alkalommal –, hogy bármennyire közismert ez a jézusi példázat, nagyon gyakran előfordul mégis, hogy még a hivatásosnak nevezhető magyarázók – a lelkészek – sem magyarázzák mindig pontosan. Sőt egyházi méltóságot is hallottam beszélni, szólni róla, aki szintén ugyanúgy melléfogott, amikor ennek a jézusi példázatnak az üzenetét akarta a ma emberéhez szólóan tolmácsolni, illetve eljuttatni. Azért is mondom tehát, hogy újra meg újra föl kell eleveníteni ezt a történetet, mert lényeges, mert nagyon fontos, mert keresztény vallásunknak a szíve, és a szívnek a vallása az, amit a ma emberének ez az üzenet megfogalmaz.

Kezdjük tehát el! A történet már az induláskor könnyen félreértésekre ad lehetőséget. Gyakran előfordult, hogy azt hallottam – a lelkész azt mondta –, hogy „egy zsidó ember” ment lefele Jeruzsálemből a Jerikó felé vezető úton. Na most itt jön már rögtön az első figyelmeztetés, hogy nagyon oda kell figyelni arra, amit Jézus mond, mert nagyon fontos és nem mindegy, hogy „egy zsidó ember” ment, vagy pedig csak úgy általában egy ember! Jézus pedig azt mondja, hogy „egy ember” ment azon az úton. Abban a pillanatban, hogyha én ezt az embert beskatulyázom, úgymond, akkor ezzel már egészen más értelmezést nyer, vagy nyerhet a történet, vagy pedig annak az üzenete. Oda kell figyelni: lehet, hogy zsidó ember, de Jézus nem azt mondja, hanem azt, hogy „egy ember”; bárki, akárki, szóval egy emberi lény ment az úton, és megesett vele az, ami megesett. Ismeritek, hallottátok: rablók törtek rá, megtámadták, megverték, kifosztották, és félholtan otthagyták az út szélén a szerencsétlent, és – mint a szövegből kiderül – azt sem tudja az arra elhaladó egészen biztosan, hogy még van-e élet benne, félholt, vagy pedig már meg is halt.

A következő mozzanat az, hogy jön két egyházi ember: egy pap, a másik pedig a lévita. Nem időzöm most annál, hogy ez a két ember milyen egyházi tisztelet, vagy szolgálatot hivatott betölteni, elég annyit mondanom, hogy ők valószínűleg szolgálatvégzés szándékával haladtak azon az úton. Tudjátok, mi történik a továbbiakban, ezek szinte egyforma módon reagálnak a helyzetre: meglátják az út szélén heverő szerencsétlent, és elmennek mellette. Ennek a résznek, ennek a mozzanatnak valóságos regénybe illő – lelkészekként változó – kiszínezését is hallhatjuk. Van, aki oda tévelyedik el ebben, hogy ilyesmiket mond: Látjátok, testvéreim, milyen szívtelen világban éltek akkor is az emberek! Akkor is csak

ilyenek voltak az emberek, rezzenetlen szívvel mentek el a másik nyomorúsága mellett; nem törődtek az elesettel, a segítségre rászorulóval, és így van ez ma is! Egy másik szónok aztán arról beszél, hogy: íme, milyen szívtelen az a zsidó pap, és társa, a lévita... Ugye, akár a mi magyar sorsunk is felfedezhető ebben a történetben, mert mi sem sietünk saját fajtánk segítségére! És így tovább.

Na most szeretném elmondani nektek, kedves Testvéreim, hogy egyáltalán nem erről van szó. Nagyon röviden és lehetőleg csak a lényegnél maradva csak annyit kell mondanom, hogy a zsidó törvények és előírások szerint a halottat vagy akár egy idegent érinteni is tisztátalan tettetnek, cselekedetnek számított. Tehát itt nem egyszerűen arról beszél Jézus, hogy a pap meg a lévita, ezek az egyházi emberek ilyen közönyös, rezzenéstelen szívű emberek voltak, hogy rá se néztek arra a segítségre szoruló emberre, hanem arról van szó, hogy ők azonnal föllapozták gondolatban a törvénykönyvet, és az ő vallásuk és egyházuk törvényei nekik azt írták elő, hogy nekik nem szabad érintkezni azzal a feltehetően halott vagy idegen emberrel. Tehát nekik a törvény írta elő azt, hogy ők továbbmenjenek. És az eredeti görög szövegben ki is hangsúlyozódik jól, mert úgy fogalmaz az evangélista, hogy „anti-par-erchomáj”, ami azt jelenti, hogy ez a két ember messzi ívben, széles ívben kerülte ki a szerencsétlent, aki a földön feküdt.

Ezt követően bukkan fel a harmadik szereplő, illetve jön az úton, és történetesen egy gyűlölt idegen: szamaritánus. Zsidóországban a szamaritánus – ma úgy mondanánk: persona non grata – nem kívánt, gyűlölt személyiség. Nem szükséges az ellentétek okát részletesen elemeznünk, ez a viszony a zsidó és a szamaritánus között abban a korban – Jézus korában – közismert volt, tehát Jézus éppen ezzel élezi ki a különbséget. Amikor a pap és a lévita – a törvény előírásának eleget téve – tovább mennek anélkül, hogy segítenének, jön ez a gyűlölt idegen – és ez egy nagyon fontos dolog –, aki nem valamiféle törvénykönyvet kezd lapozgatni. Nem azon kezd gondolkozni, hogy vallásának a törvényei, a társadalmi előírások és szabályok, a hagyományok vagy a megszokás, erre a helyzetre mit írnak elő. Hogy az adott helyzetben neki vajon mit kell cselekednie, hanem – és itt egy nagyon természetes, nagyon egyszerű, de sajnos sokszor elfelejtett dologról van szó – azt írja az evangélista, hogy: „megszánta”. Gyönyörű szép fordításaink vannak; az új fordítás ezt a szót használja, hogy megszánta, de a régebbi fordításokban az van: megesett a szíve, megindult a szíve. Gyönyörű szavak, Testvéreim! Ennek az embernek megesett a szíve, és tudjátok mi történt: segített az ő szerencsétlenül járt, kifosztott, félholtra vert felebarátján. Azon túl, hogy bekötözte a sebeit, bevitte egy fogadóba, még gondját viselte, és mivel valószínű, hogy kereskedőről lehetett szó, és neki tovább kellett mennie: a fogadósnaak pénzt adott, sőt azzal is megbízta, hogy viselje gondját a szerencsétlennek, s ő visszafele jövet megtéríti majd mindazt, amit rákölt a fogadós. Eddig tart a történet, és Jézus az azelőtt őt kérdező írástudónak fölteszi a játszai könnyedén megválaszolható kérdést: Hallot-

tad a történetet, most pedig felelj arra, hogy ki volt ennek a szerencsétlenül járt embernek valóban a felebarátja? A gyermek is tudja a választ, és az írástudó számára sincs más kiút, ő is be kell ismerje, hogy az, akinek megindult a szíve rajta! Az, aki könyörült rajta, az, aki segített rajta, az az ő igazi felebarátja.

Ez a történet, ez a jézusi példázat azért is rendkívül tanulságos Testvéreim, mert egy olyan dolgot is figyelmünk homlokterébe állít, amiről általában meg szoktunk feledkezni. Máskor nemszeretem témaként nem szoktunk beszélni róla. Jézus ezzel a gyönyörű példázattal ugyanis igen kemény ítéletet mond a kortárs vallásosság fölött. Azt mondja, hogy nagyon szép és kegyes lehet a ti vallásosságotok (a zsidó pap és lévita a címzett), mert kegyes a ti vallásotok, a ti egyházatok, de ugyanakkor emberellenes, hiszen otthagyja a szerencsétlenül járt kifosztottat az útszélen, a rászorulólt segítség nélkül, és rezzenetlen szívvel megy tovább, mint aki eleget tett az előírásoknak. És nézzétek meg, hogy ezzel szemben egy idegen, egy gyűlölt idegen nem kezdi a törvényei között keresni az előírást, a szabályt vagy a parancsot, hanem egyszerűen csak a szívére hallgat, és szívének jó ösztönéből hozza felszínre azt a jót, amit az adott helyzetben tennie kell! Jézus szerint ez a típus az igazi vallásosság megtestesítője. Azért mondtam azt, hogy ez „a szív vallása”; ez a jézusi tanítás pedig „a vallás szíve”.

Mit üzen nekünk ez a történet? Hiszen nem csak egy kétezer évvel ezelőtti történetről vagy tanításról van szó. Azt az örökérvényű üzenetet hordozza, hogy amikor életünknek különböző (nehéz) helyzeteiben döntenünk és cselekednünk kell, akkor sohasem a törvénykönyvek, előírások, szabályok, és paragrafusok között kell keresgéljünk; hallgassunk csak szívünk jó ösztönére! Arra hallgassunk, és akkor megtudjuk, hogy ez a szívből szóló jó ösztön tulajdonképpen mit diktál, mit mond nekünk, hogy mit kell cselekednünk, és akkor fogunk jól cselekedni! Akkor fogunk helyesen eljárni, akkor leszünk igazán Jézus-tanítványok, keresztény emberek, hogyha nem az előírások, hagyományok, paragrafusok útvesztői között keresgélünk, hanem szívünknek jó ösztönére, sugallatára, indulatára figyelünk, és a szerint cselekszünk.

A történet által hordozott üzenet ezért válik alkalmazhatóvá, megélhetővé a mában, minden keresztény közösségben. A bölcs Erasmus mondotta egy alkalommal, tömören és velősen sűrítve a lényegét: „Mindenekelőtt azt kell tudni, amit a Krisztus tanított. Azután pedig cselekedni kell azt.” Testvéreim, ilyen egyszerű! Odafigyelni Jézus szavára, tanítására, hogy mit tanított, és aztán élni, cselekedni kell azt.

Végezetül csak azt mondhatom: Felkelvén, ti is ekképpen cselekedjétek! Ámen.

FERENCZI ENIKŐ

NŐI KÖVETŐK¹

„Ezek után az Úr szolgálatba állított másokat is, hetvenkét tanítványt, és elküldte őket maga előtt kettesével minden városba és helységbe, ahova menni készült.

Így szólt hozzájuk: »Az aratnivaló sok, de a munkás kevés, kérjétek tehát az aratás Urát, hogy küldjön munkásokat az aratásába.«.” (Lk 10,1–2)

Kedves Testvéreim!

Igen, jól hallottuk: Jézus hetvenkét tanítványt küld ki.

Induljunk ki abból, miért beszél Lukács hetvenkettőről, és kik is tartoznak Jézus tanítványai közé. Hiszen, amikor tanítványairól beszélünk, nekünk elsősorban a tizenkettő jut eszünkbe.

És ma, amikor a nőket arra biztatjuk, hogy elképzelésüket megvalósítsák, összefogjanak és megalakítsák nőszövetségüket, érdemes egy kis időt eltölteni azzal a gondolattal is, hogy vajon voltak-e Jézusnak női követői?

Más evangéliumban is találunk elvétve pozitív értékelést az asszonyokról (Márk, János) de egyik sem közelíti meg Lukácsot, aki nagy szerkesztői gonddal igyekezett úgy bemutatni Jézust, mint aki megkülönböztetett figyelemmel fordult tanításával az asszonyok fele.

Aki ismeri Lukács evangéliumát, tudja, hogy az elején ott találjuk a két születési történetet: Jánosét és Jézusét, amelyeknek főszereplői nők: Erzsébet és Mária. Jézus neve mindössze háromszor fordul elő ebben a két fejezetben. De hasonló a helyzet Józseffel is, aki csak elvétve bukkan fel – ellentétben Máté születési történetével, ahol Józsefnek domináns szerepe van. Zakariás pedig megnémul, mert nem hisz az angyalnak. *Ellentéte* az asszonyoknak, akik *hittek*. Itt az asszonyok Isten készséges szolgálói, akik boldogan vállalják az Isten által nekik szánt feladatot. Az apostolokhoz hasonlítanak, akikről az Apostolok Cselekedetei is beszél. Lukács szerint azok számítanak keresztényeknek, akik Jézussal való kapcsolatuk által részesültek a Szentlélekben: ekként például Erzsébet és Mária.

Lukács evangéliumának egy másik jellegzetessége, hogy egy-egy történetben párosan mutatja be a főszereplőket: egy férfit és egy nőt. Ilyen például Simeon

¹ Elhangzott 2006. május 14-én, a budapesti Bartók Béla Unitárius Egyházközség istentiszteletén (a nőszövetség alakuló közgyűlésén)

és Anna. De ehhez hasonló, további példákat találunk az evangéliumban és az Apostolok Cselekedeteiben is.

A legtöbb, nőkről szóló történet Lukács saját anyagából származik, míg a férfiakról szóló a Q-forrásból vagy a Márk-evangéliumból.

Lukács szemléletét legvilágosabban Mária és Márta története (saját anyag) fejezi ki. Márta háztartási munkával foglalkozik, és haragszik, amiért Mária Jézus beszédét hallgatja, és nem segít neki. Ezt szóvá is teszi. Jézus válasza pedig: „Mária a jobbik részt választotta, amelyet nem vehetnek el tőle.”

Lukács szerint a keresztény asszonyok nem szolgálók, akiket háttérben kell tartani, hanem Jézus tanítványai.

De térjünk vissza kérdésünkhöz: miért beszél a textus hetvenkét tanítványról?

Ha szemügyre vesszük a Lukács-evangélium tanítványokról szóló anyagát, észrevesszük, hogy az evangélista különbséget tesz a „tizenkettő” és „más tanítványok” között. Jóllehet a „tizenkettőnek” sajátos helye van, senki sem vitatja, hogy *nemcsak ők* Jézus tanítványai. Hogy ezt világossá tegye, az evangélium vége felé Lukács ismételtelen utal Jézust Galileától egészen Jeruzsálemig elkísérő asszonyokra. Utal rájuk a keresztfeszítéskor, a keresztfeszítés után – megnézték a sírboltot, látni akarják, hogyan helyezték el Jézus testét. És jelen vannak a sírnál, s az angyalok szavait hallván visszaemlékeznek tanítására, és mondják is az (ekkor már csak) „tizenegynek” – de azok nem hisznek nekik. Az asszonyok voltak, akik előbb hittek a feltámadásban!

Lukács tehát kezdettől fogva hangsúlyozza a nők szerepét Jézus missziójában. Amikor Jézus városról városra járt, hirdetve Isten országának eljövetelét, vele volt a tizenkettő és néhány asszony, de sok más asszony is, akik szolgáltak neki vagyonukból.

Feltehető ezek után a kérdés, hogyan viszonyul ma Egyházunk, hogyan viszonyulnak gyülekezeteink a nőkhöz? Mennyire támogatjuk, hogy jelen legyenek minden szinten: lelkészként, vezetőként, hívekként, nőszövetségi tagokként.

Mert a tanítás örökérvényű: az aratnivaló ma is sok, és a munkás ma is kevés. Úgy gondolom, nincs helytelenebb, mint a nőt a férfival szembeállítani, és azt mérlegelni, hogy ki a jobb, vagy melyikük tudja legyőzni, felülmúlni a másikat. Kicsinyes gondolkodás ez! Isten egyformán (de nem egyformának) teremtette a férfit és nőt, és azt parancsolta, hogy töltsék be a földet, sokasodjanak és szaporodjanak. És emellett az a fontos, hogy mindenki megtalálja a maga hivatását e földi létben, szerepeit (hiszen mindenkinek több van) minél teljesebben betöltse, és lehető legbensőségesebben megélje Istennel való kapcsolatát.

Ne feledjük, a legjobb tanítás a példamutató élet. Van, ami sokkal inkább belénk rögzül, mint a kimondott szó: a kimondatlan, ami magatartásunkból, viselkedésünkéből sugárzik. Elsősorban a szüleinké és a környezetünké. Sokszor azt is eltanuljuk és képviseljük, ami ellen ifjúkorunkban olyannyira tiltakoztunk. És

később nagyon nehezen – vagy egyáltalán nem – vagyunk képesek változtatni rajtuk.

Azt mondják, az anya és apa egészséges viszonyulásából tanulják meg a gyerekek, hogyan kell nőnek és férfinak lenni, hogy kell „helyesen viselkedni”, és pesze azt is, hogyan kell megfelelően viszonyulni a másik nemhez.

Hogyan is viszonyulunk azokhoz a nőkhöz, asszonyokhoz, akik Istentől kaptak tehetségeiket, tálentumaikat Egyházunkon belül, különböző szerepekben és különböző szinteken szeretnék kamatoztatni?

Nagyon szeretném, ha a válasz az egyértelmű „Isten hozott!” lenne.

Nemrégiben, miközben Rómában egy női szerzetesház falai között mások hivatásába betekintheztem, azon gondolkodtam, mennyire összetettek és különbözőek ezek a hivatások! Mint ahogy mi is azok vagyunk. És milyen csodálatos dolog úgy megélni a magunkét, hogy közben tiszteljük és értékeljük a másokét. Mert sok az aratnivaló, és nemcsak sok munkásra, de *különböző* munkákat végzőkre is szükség van! Emberekként – nőkként és férfiaként – mindannyiunknak szükségünk van a biztatásra, a megerősítésre és dicséretre a jól elvégzett kötelező vagy önkéntes munkában.

Az Unitárius Nők Országos Szövetségének titkáraként évente lehetőségem adódik egy kis betekintésre a nőszövetségek életébe. Ezért meggyőződéssel és őszintén mondom: dicséretet érdemelnek a nők az egyházi életben való masszív, önzetlen, odaadó jelenlétükért és munkájukért.

Ezért a továbbiakban is segíteni, támogatni kell őket, *lélet* kell engedni munkájuknak és álmaiknak, sőt: ösztönözni őket a fantáziára, a szeretetre és igényeségre.

Erre kérem a gyülekezet tagjait. A megalakulni vágyó nőszövetségnek pedig kitartást, merész álmokat kívánok, és munkájára Isten áldását kérem. Mert az áldásra nagy szükség van, hiszen nehéz *mindig* – Máriához hasonlóan – a „jobbik részt” választani. Amen.

LŐRINCZI LAJOS

KIÁLTÓ SZÓ: EGYENGESEK AZ ÚR ÚTJÁT!

„[...] ahogyan meg van írva Ézsaiás próféta beszédeinek könyvében:
 »Kiáltó hangja szól a pusztában:
 Készítsétek el az Úr útját,
 tegyétek egyenessé ösvényeit...«”

(Lk 3,4)

Ma reggel kellemes élménnyel kezdődött a napom: ajtónkon kilépve gyönyörű szivárvány kötötte össze Fenes, a paplakkal szemközti erdő fölött a földet az éggel. A fáktól a magas ég felé ívelt meredeken, mégis szelíden, s a magasban eltűnt a felhők mögött. Lelkemben melegség támadt, mert az elmúlt hónapok büntető szárazsága, türelmetlen várakozása után úgy éreztem, az Úr üzent így, éppen mint Noénak sok ezer évvel ezelőtt, az özönvíz után: íme, új szövetséget kötök az én népemmel, ti megmaradtok az én utamon, én pedig vigyázok rátok.

A Lukács evangéliumából idézett vers ősi prófétai kijelentés. A szövetség-szegés miatt népével állandó perben álló Isten ezekkel a szavakkal fordult prófétáihoz: kiáltatok, szólítsatok, építsetek és rontsatok, plántáljatok és irtsatok, és készítsétek az utat a ti érkező Uratoknak, egyengessétek az ösvényeket, amelyek hozzám vezetnek!

E küzdelem állandó volt, mert akkor is könnyebb volt a görbe utakon járni, mint az egyenesen; törvényszegéssel, hatalmaskodással, hazugságokkal meggazdagodni, mint becsületesen, igazságosan és egyenesen élni. A népet mindig figyelmeztetni kellett, hogy könnyebben lehet érvényesülni becstelen utakon, de mivel ezek az utak Istentől távol esnek, végül nem üdvösséghez, hanem a veszedelembé és kárhozatba vezetnek.

Keresztelő János ennek az ősi prófétai küzdelemnek az újabb harcosa. A pusztaságban él, állatbőr ruhában, a mező és erdő nyújtotta eledellel, hogy megmutassa Isten gondoskodását minden teremtménye felett. A Jordán folyó mellett rendkívüli prófétai erővel hívja bűnbánatra az eltévelyedett embereket. „Térjete meg, mert elközelgett a mennyek országa! – mondja – Teremjete Istenhez méltó gyümölcsöket, mert a fejsze már a fák gyökereire vettetett!”

Elődeihez hasonlóan ő is útkészítő, ő mégis más. Mert bár ő is Istent szolgálja, mégis elsősorban Jézusnak készíti az utat. Bűnbánati keresztséggel kereszteli az embereket, válogatás nélkül, tisztítgatja lelkeiket, öntisztításra szólítja fel, hogy méltók és képesek legyenek a Jézus által hozandó evangélium befogadására. „Én csak utat készítek – mondja –. De énutánam jön egy férfiú, aki tűzzel és szentlélekkel fog titeket keresztelni.”

Ej, de elkelne közöttünk is egy kiáltó szó, egy Keresztelő János, aki mint élő lelkiismeret itt futkosna közöttünk, és egyengetné utainkat! Kiáltana az anyának: ne dobd el gyermeked! Kiáltana a gyermeknek: gondoskodj szüleidről, akik felneveltek! Kiáltana a hitvesnek: hűtlenül ne hagyj cserben társadat, csalóka boldogságért! Kiáltana férfinak és nőnek: ne engedj a szesz csábításának, amely mint minden kísértő, a megváltás mezében közelít, de egyszerre megragadja torkodat, elszakít azoktól, kik téged legjobban szeretnek, és szétzilál mindent, amit hosszú éveken keresztül alkottál! Kiáltana: ember, ne kárhoztasd mindig az Istent vagy bárki mászt a magad mulasztásai, hibái miatt, és életed zsákutcáiban elsősorban ne *kívül*, hanem *magadban* keress kivezető utat! Figyelmeztetne: Isten útjaitól távol, szakadékok fölé gyökeret verő fák ne legyünk, hanem eresszünk gyökeret az Isten által mutatott egyenes és bő teremést ígérő jó út menti talajba!

De elkelne a pusztai szó vezetőinknek, a falutól, községen keresztül egészen a megyéig és parlamentig! De kellene e szó orvosnak, tanárnak, munkásnak, földművesnek, gyermeknek és felnőttnek. De kellene szülőföldjét elhagyónak és itthon maradónak!

Mert ez a világ, a mai emberek nagy része jobban szereti a görbe, rejtett, de jobban jövedelmező utakat, amelyek a pokolba visznek, mint az isteni egyenest!

A szavak sokszor elhangzanak. Csak a fülek süketek, nagyon kevesen akarják meghallani.

Testvéreim! Isten ma is szólít minket: kit küldjek el, ki megy el követségben?! S nekünk ezt a megszólítást meg kell hallanunk. A mi lelkünk eléggé tiszta és készséges kell hogy legyen arra, hogy így szólhassunk: „itt vagyok, engem küldj!” A példa előttünk áll, a Keresztelő János példája. Az út adott: a Jézus útja. Nem kell mászt tennünk, mint szólni és megélni Jézus evangéliumát, s akkor utunk egyenes lesz, példánk kész mindenki számára, aki nem akar a lelki vakság és sükettség kellemesebb, de kárhozatra vezető görbe útján maradni. Ne legyen a próféta szava pusztába kiáltott, ahol senki nem hallja! Találjon bennünk útítársat az igazság, becsület, Isten melletti küzdelemben!

Jézus útja nem könnyű. Mert meg kell aláznunk sokszor magunkat. Mert meg kell tanulni lemondani – vágyakról, kapcsolatokról, érzésekről, amelyek már nem vezetnek semmi jóra. Meg kell tanulnunk helyesen ítélni, nemcsak az értelmünkkel, de szívünkkel, de nemcsak a szívünkkel, az értelmünkkel is. Meg kell éreznünk, hogy mennyivel jobb íze van a simogató szónak, mint a bántónak, a becsületesen szerzett kenyérnek, mint a más kárán nyertnek, mennyivel jobb a szerénységben a lelki békesség, mint a pompában az állandó idegfeszültség.

Így legyünk mindannyian útkészítők az Úrnak. Kezdjük magunkban a munkát, folytassuk gyermekeinkkel, szüleinekkel, testvéreinkkel, munkatársainkkal, falustársakkal s az összes többiekkel. Járjunk az egyenes, keskeny úton, s vezessük azon szereteteinket is, mert ez Istennel öröme és békére vezet. Ámen.

ORBÁN ERIKA

ISTEN HORDOZÓI

„Abban az órában odamentek a tanítványok Jézushoz, és megkérdezték tőle: Ki a nagyobb a mennyek országában? Jézus odahívott egy kisgyermeket, közéjük állította, és ezt mondta: Bizony, mondom néktek, ha meg nem tértek, és olyanok nem lesztek, mint a kisgyermek, nem mentek be a mennyek országába. Aki tehát megalázza magát, mint ez a kisgyermek, az a nagyobb a mennyek országában. És aki befogad egy ilyen kisgyermeket az én nevemben, az engem fogad be.” (Mt 18,1–6)

Kedves Testvéreim!

Ismeretlen gyülekezetek előtt állva minden lelkész kissé kényelmetlenül érzi magát – mint ahogy most én is. Mert kételkedem. Nem tudom, ki, hogy van itt, milyen lelkülettel, és ez elbizonytalanít. Úgy érzem, az, amiről szólni kívánok, meghatározza ittléteket: megléte bátorít, hiánya elzárja előletek a mennyeknek országát... S hogy mégis folytatom, az egyedül a magamban megtalált erőnek köszönhető, mely nem hagy nyugodni, szóra kényszerít, szóródni kíván.

Az imént felolvasott sorok között van egy nyugtalanságot hordozó kérdés: „Ki a nagyobb a *mennyek országában?*” Meg kell mondanom, hogy amikor először, felületesen olvastam e szavakat, azt hittem, semmi közöm hozzájuk, hiszen a „mennyek országának lakóit érinti”. A csodálkozás, hogy mennyire benne vagyok, akkor ért utol, amikor e kérdés találkozott abbéli hitemmel, hogy Istennek országa, a mennyeknek országa nem valami távoli, földön és életemen túli hely, idő, hanem állandó, lüktető valósága *lehet* életünknek. Úgy csengett tehát, mintha a tanítványok azt kérdezték volna: „Ki a nagyobb itt, miközülünk?” És ez új megvilágításba helyezte az egész beszélgetést.

Ki a *nagyobb* itt?... Olyan, mint amikor elénk áll az óvoda, és megkérdezi: Ki a jobb? Én vagy Ő? Vagy, amikor a kisiskolás vallatóra fog: Kié szebb, az enyém vagy az Övé? Ki az ügyesebb, én vagy Ő? És nem értjük, honnan ez a mélyből feltörő hasonlítgatás, melyben mindig van egy kis versengés, „rivalizálás”. Most is inkább felháborodás fog el, hogy a tanítványok ennyire földhözragadtak?! Vagy mit rejthet még ez a kérdés?!... Elsőbbséget? Fontosságot? Előrébb valóságot? Minőségi megkülönböztetést? Vagy egyszerűen a *más*ág felől érdeklődnek?! És a válasz, amely követi e kérdést, a viszonyulás, mintha a tanítványokat igazolná: helyénvaló a kérdés! Feltehető! Ez minket végképp megzavar.

Jézus nem ülteti le tanítványait, hogy oktalanságot kérdeznek, nem mondja egyetlen szóval sem, hogy ne vágyjanak nagyságra, ne akarjanak nagyobbak

lenni, hanem egyszerűen tanítani kezdi. Ez a viszonyulás számomra azt üzeni: *erre vágyni lehet!* A mennyek országában való „nagyobbság” fontos, jó, hasznos lehet! Azt akarni kell! És a „milyen légy, hogy nagyobb légy” kérdésre egy kisgyermekkel példázódik. Nem azt mondja: „legyetek kisgyermek”, hanem „*olyanok, mint...*”, hozzuk hasonló. Ez a hasonlatossá válás egy olyan folyamat, mely állandó „megtéréssel”, önmagunk „megalázásával”, alázattal jár. Megtérsni, megalázkodni, érett öntudattal vállalni egy olyan létformát, mely kiszolgáltatottsággal, sebezhetőséggel *is* jár, mindig más, több, mint gyermeknek lenni. De miért is hasonlít bennünket Jézus a kisgyermekhez? Miért fontos *újra* olyanokká válnunk, mint ők?

Sokféle jelzőt szoktunk használni a gyermeki lélek leírására: tiszta, őszinte, ártatlan, nyitott – én ma mégis egyetlen, kulcsfontosságú jellemzőjét szeretném kiemelni: *bizalmas*. Félelem- és előítélet-mentes. És azt tartják, hogy végső soron ez a gyermekkori bizalom az alapja felnőtt létünknek, egész életünknek. Hogy ez mennyire így van, gondoljunk csak egy kicsit az Unitárius Káténkban megfogalmazott kérdésre: Mi a hit? A hit *bizalom* Istenben, mely által gyermeki kapcsolatot teremtünk gondviselő Atyánkkal.

Kedves testvéreim! E mai istentisztelet alkalmával sem áll szándékomban valami merészen újat, hitünkötől különbözőt, kétséget szülőt mondani. Épp ellenkezőleg! Azt szeretném, ha hitbeli és az emberi lélekről szerzett ismereteinket összegezve, megerősödnénk. Ha hangosan kimondjuk mindazt, ami rejtve meghatároz, magunkat segítjük Isten felé vezető utunkon. A hit tehát bizalom. Bizalom abban az Istenben, aki nem felhők tetején ül, és csak néha száll közénk, hanem, aki – Jézus tanítása és hitünk szerint – itt él közöttünk, és mibennünk. A bennünk élő Istenben tanulunk hinni egész életünk során. Magunkban és egymásban bízni. És a gyermeki kapcsolat, amikor megvalósul, betölti életünket a bizalom.

Am pontosan azért, mert nemcsak valami külső valóság Isten, hanem sajátos módon hordozzuk mindannyian; nem egyszerű tanulni, és megtanulni ezt a bizalmat. Lélekbúvárok állítják, hogy egészen korán, életünk hajnalán, pár napos, hetes csecsemőkorunkban kezdődik, alapozódik meg ez a folyamat. Akkor, amikor az élővilágban egyedülállóan hosszúra nyúlt gondoskodást igénylő periódusban mellettünk van *Valaki*, aki segít. Ennünk ad, tisztába tesz, betakar, simogat, megnyugtat, bátorít. Szeret. Számos felmérés (R. Spitz, K. Wolf, Bowlby) készült arra vonatkozóan, hogy a kezdetbeli „szeretetkapcsolat hiánya” milyen retardációkat, helyrehozhatatlan fejlődési zavarokat okozhat a gyermek fejlődésében. Pszichológusok igazolták, hogy az a kisgyermek, aki nem részesül anyai gondozásban *vagy* akinek nincs állandó személyes kapcsolata egy felnőtt személlyel, akinek beleegyező mosolyát, bátorító biztatását, megerősítő jelzéseit kapja, annak érdektelenné válik a külvilág, az a fejlődésének legfőbb érzelmi mozgatója – az emberi kapcsolatok – hiányában nyűgös, elutasító, tompa és közönyös lesz. És később, serdülő, majd felnőtt korában is képtelen lesz hosszan tartó, mély

emberi kapcsolat kialakítására, fenntartására, és gyakran lázadó, deviáns magatartást tanúsít. Mindezt azért fontos most hangsúlyoznom, hogy lássátok: az, *ami Istenhez elvezet*, ami hitre tanít, az embereknél, *az embertársakkal való kapcsolat viszonylatában értelmezhető*. És a kör bezárul.

Két élményemet szeretném megosztani most veletek. Nemrég egy szűk női társaságban voltam, ahol két furcsa szerzet is jelen volt. Ez most a szó legszorosabb értelmében értendő, hisz két, a római katolikus egyházhoz tartozó szerzetesnőről van szó. Találkozásunk első félórájában a felületes ismerkedés szintjén, gyanútlanul fecsegtünk mindenféléről. Kívülről – számomra – semmi nem jelezte, kikkel van dolgom. Öltözetük egyszerű, nőies volt. Később, a magunkról való mélyebb bemutatkozás során, a bizalmasabb beszélgetés légkörében derült ki: ők szociális nővérek. Nagy érdeklődéssel hallgattam, amint sajátos életformájukról és történelmükről meséltek. Alapítójuk, Slachta Margit, 1920-ban a magyar parlament első női képviselője volt, akit nagyfokú humanitás és szociális érzékenység jellemezett. A nők jogaiért való harca mellett, 1923-ban megalakította a Szociális Testvérek Társaságát. Munkássága hatására *szociális tevékenységek* sora bontakozott ki, és beindult a szociális munkás képzés népfőiskolákon. Ami a legjobban megfogott bennük, ami számomra a legjellemzőbbnek tűnt, hogy nem a világtól elvonulva, egy zárt közösségben élnek, hanem benne a társadalomban, mindannyiuknak lévén egy világi hivatása is, amelyet gyakorolnak. Küldetésüket úgy élik meg, hogy az emberek között, *az emberekből keresik az istenit*. És – habár mára már az állam, formailag, átvállalta a szociális munkák nagy részét, a szociális munkás képzést – ők egyfajta közvetítői szerepet vállalnak a szükségben élő hívők, az egyház és a segítségforrás között. Emellett mindennapi munkájukban, hivatásukban élve gyakorolják a hitet.

E nőekkel való találkozás során minduntalan kísértett a „bizalom” fogalma. Úgy éreztem, annyira szelíden vannak jelen a világban, az emberek között, hogy csak az szerezhethet igazi kilétükről tudomást, aki nagy-nagy bizalommal van irántuk.

Másik meghallgatásra váró élményem egyik tanítványomhoz kapcsolódik, aki vallásóra után azzal keresett meg, hogy beszélgetni kíván velem. Órák után került sor a beszélgetésünkre, mely legelején elmondta, neki nagyon nehéz megnyílnia, és bármit elmondania. Ő szeretne, de valahányszor megtette az osztályfőnökkel, ő visszamondta szüleinek, mert „segíteni akart”, vagy „elárulta a nagyobb testvérenek”... hisz nekik tudniuk „kell” az ő bajáról! Tehát *elvesztette a bizalmát*. És most nálam keresi – gondoltam. Nem tehettem egyebet, csak amit amúgy is tettem volna: megígértem, én vigyázok titkaira, kérdéseire, senkinek nem árulom el. És úgy éreztem, nyíltan beszélgettünk. De ez nem volt elég! Legközelebbi beszélgetésünkkel elmondta: első találkozásunk másnapján, szünetben az oszi közeledett osztályuk felé. Összeszorult a gyomra, remegni kezdett, mert arra gondolt, elárultam, és hozzá megy, hogy faggatóra vegye. És fellélegzett,

amikor kiderült, mégse. Az időnek kellett igazolnia, amit én emberi képességgel vállaltam. De igazolta, és a diák bizalma *megkerült*. Érzem, sikeresen építgetem a serdülő hitét, azóta magabiztosabb, jobban megküzd céljaiért, és az apró, mindennapi kudarcok nem teszik egyből padlóra.

Ez *Isten munkája* is, mely most *általam* valósult meg. De amiképp a szociális nővérek munkája is értelmetlen volna, ha nem bíznának az emberben, a szükségben levő, hiányt szenvedő és a segíteni tudó, istent hordozó ember jóra valóságában, úgy az én bizalmat várásom is üres kagyló lenne, ha valaki nem előlegezett volna bele megőrzésre szánt drága kincset.

Én köszönöm a Teremtőnek, hogy megmutatta magát bennem, és segíthettem. Ez mindnyájunk hivatása, ha hitben élünk. A szociális nővéreknek – mint utólag kiderült – van egy jelük, melyet mindig maguknál hordanak: a szentlélek ábrája a nyakukban. Hitük szerint ez segíti őket. Nekünk mi az, amit *állandóan hordozunk* magunknál, magunkban? A megtalált hit, a visszaállított bizalom, nem kettősségünk ellenére, hanem épp annak köszönhetően vezethet, töltheti be életünket. Gyermekemberként, a bizalom megtestesítőiként, a gyarlóságnak kiszolgáltatta, amíg növekedtünk, sokszor csalódtunk. Talán volt, amikor úgy is éreztük, nem érdemes. De mert olyan elevenen *emlékszünk* is a szeretet hatalmára-oltalmára, mert tapasztaltuk is az Isten-hit és az egymásban való bizalom erejét, újra meg újra megtérünk, és alázattal keressük a gyermeket magunkban, és egymásban.

Adja a Gondviselő, hogy merjünk bízni tapasztalatainkban, higgyünk Jézusnak, és magunk között megtaláljuk a mennyeknek országát, amit mindig keresünk. Ámen.

Könyvszemle

Gyarmati Zsolt: *Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán.* Tanulmányok. Komp-Press–Korunk Baráti Társaság. Kolozsvár, 2005. 349 l.

Fiatal történészeink nemzedéke azzal hoz újat a múlt ismeretébe, hogy új szempontok szerint, új módszerekkel kutatja a régi korokat. Korábban a politika-történet határozott meg mindent, ennek függvényében vizsgálták a gazdaságot, társadalmat, irodalmat, egyházat. Ma már a történészek ettől jócskán elvonatkoztatnak, s főleg az egyénre összpontosítanak: hogyan élte az ember hétköznapijait, milyen tereken fordult meg a polgár, milyen körülmények között lakott, milyen családi életet élt, miként nevelte, irányította gyermekeit, hogyan viszonyult a társadalomhoz, egyházhoz, mik voltak erkölcsi nézetei. E téren még a közelmúltra vonatkoztatva is rengeteg a feltárni való. Legfeljebb a szépirodalomból nyerhetünk valamelyes betekintést az utóbbi egy-két századba.

Itt van a még alig száz évvel ezelőtti dualizmus, az Osztrák-Magyar Monarchia kora (1867–1918), melyben nagyszüleink és dédszüleink éltek. Mára valamiféle aranykód lengi körül, főleg erdélyi viszonylatban. Hiszen a végén jön a világháború, aztán a kisebbségi lét, az újabb háború és a kommunizmus. Megannyi szenvedés, meghurcoltatás. Kolozsvár történetében különösen jelentős ez a korszak, a város ekkor nő ki a középkori városfalak közül, lakossága hirtelen megkétszereződik, házai, utcái, terei új arculatot kapnak. A városközpont máig is a századfordulós térrendezést tükrözi. A dualizmus kori várostörténetet eddig alig tanulmányozták, mert 1989 előtt forrásai nagyrészt zároltak voltak, a hivatalos felfogás csak a negatívumokat emelte ki. Úgyhogy a politikai fordulat óta hálás feladatként kívánkozik e félszázad kutatása, újszerű megközelítése. Annál is inkább, mert mára már a szemtanúk kihaltak, s csak a források és tények adataira, a kutatómunkára vagyunk utalva.

Egyszerre ketten is, a budapesti Sas Péter és a székelyföldi Gyarmati Zsolt e korszak iránt kezdtek érdeklődni. Úgy tűnik, kifogyhatatlan, kimeríthetetlen témára leltek.

Gyarmati Zsolt Székelyudvarhelyt született 1970-ben, Kolozsvárt szerzett az 1990-es évek végén történelemtanári oklevelet és magiszteri fokozatot, s utóbb a budapesti egyetem társadalomtörténeti doktori iskolájába nyert felvételt. Jelenleg a Csíki Székely Múzeum igazgatója. Témavezetője, Gyáni Gábor pro-

fessor irányításával kezdte tanulmányozni Kolozsvár XIX. század végi és XX. század eleji mindennapjait, a nyilvános és magánélet itteni jellemzőit. A Szabadság, a Korunk s néhány szakközlöny hasábjain megjelent dolgozatai már eddig is figyelmet keltettek, főleg új nézőpontjukkal. Most tíz, a Szamos-parti városra vonatkozó dolgozatát gyűjtötte kötetbe *Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán* címmel. Gyáni Gábor előszavából kiderül, hogy a szerző e korszak monografikus feldolgozására készül.

A tanulmányokat két fejezetcím alá csoportosítva olvashatjuk. A *Séták a monarchiabeli Kolozsváron* hat dolgozata két csoportra oszlik. Egyik részük a tájékozódás és a témába való helyezkedés eredménye, második csoportjuk már tényleg újat hoz, módosítja vagy kiegészíti az eddig megírtakat. A korszerűsödő Kolozsvárt mint az ellentétek városát mutatja be a szerző. Statisztikai adatok felhasználásával érzékelteti a lakosság számának és összetételének alakulását, a lakáshelyzet javulását, az iparosodást, rámutat a felmerülő városrendezési kérdésekre. Vagyis a modernizációs folyamat helyi hullámgörbéit érzékelteti. Gyakran hasonlítja a kolozsvári jelenségeket más városokéhoz. Számunkra szokatlan, hogy Erdélyt a mai magyarországi felfogás szerint a Romániához csatolt területekkel azonosítja. Így aztán Kolozsvárt minduntalan Szatmárnémetivel, Nagyváráddal, Araddal és Temesvárral veti össze. A monarchia idején ezek a városok még csak régió szempontjából sem igazodtak Erdélyhez. Ugyancsak a pesti nézőpont szerint Kolozsvár a „Királyhágón *túli* országrészben” tölt be vezető pozíciót.

A Főtér-rendezés 1852–1890 közötti vitáit Kőváry László annak idején megörökítette. Most az ő adatait néhány emlékirat, a sajtó és a városi jegyzőkönyvek utalásaival gazdagítva tárja elénk a szerző. A harmadik dolgozat Kolozsvár sajtótörténetének egy eddig még feltáratlan korszakába, az első világháború éveibe vezet el, miután megállapítja, hogy az egész monarchiabeli időszak helyi sajtóját fel kellene dolgozni. Tehát röviden összefoglalja az előzményeket, majd az 1914 augusztusától fennálló helyzetet, a háborús cenzúrát. Számba veszi a tizennégy legfontosabb hírlapot, s külön táblázatban is bemutatja adataikat.

Egyértelműen újszerű és tárgyát kimerítő a kávéházakról szóló két tanulmány. Ezek a magánélet intimitása és a nagyvárosi tömegélet határán elhelyezkedő, félnyilvánosságot biztosító helyiségek a XIX. század első felében jelennek meg Kolozsvárt. Eleinte nehéz őket a cukrászdától és a vendéglőtől megkülönböztetni. Számuk a századforduló éveiben növekedik meg. Külön kategóriát képeznek a kávémerések, amelyeket inkább hölgyek vezettek, s a reggeli, délelőtti kávézás és süteményfogyasztás színterei voltak, nem árultak szeszes italt. A kávéházak viszont késő éjszakáig nyitva tartó, tágasabb, biliárdasztallal rendelkező helyiségek, ahol mulatni is lehetett. Egy Nagyvárad, Arad és Temesvár hasonló vendéglátó egységeit összehasonlító táblázatból kiderül, hogy Kolozsvárt csak a XX. század első évtizedében alakul ki az igazi kávéházi élet. Több mint húsz

„önálló kávéházat” és kilenc szálloda melletti kávézót sikerül több-kevesebb adattal számba venni. Közülük jócskán kimagaslik a New York Szálló épületében működő, de a Biasini, Központi, Pannónia, Kikakker neve is fogalom volt. Magyarországon először 1884-ben szabályozták a vendéglők és kávéházak működését, a kolozsvári törvényhatóság 1901-ben hozott erre vonatkozó szabályrendeletet. A másik kávéházas tanulmány csak az 1914–1918 közötti helyzettel foglalkozik. S ez sorrendben korábban született. Így az ismételések elkerülhetetlenek. E korszak meghozza már a kávéházak elzüllésének, kártyaklubbá süllyedésének a lehetőségét is. Ezekből az évekből hat kávéházat mutat be a szerző – részben azonosak az előző korszakéival. Különösen érdekes a háború okozta kávéhiány és a pótkávék bemutatása. Innen érthető meg, hogy az előttünk járó generációk miért tartották olyan nagy becsben a kávé.

E kettős dolgozat kapcsán felmerül a gyakran vitatott kérdés: egy tanulmánykötetbe eredeti megjelenésük sorrendjében, módosítatlanul kell-e felvenni az egyes dolgozatokat? Igaz, hogy gyakran lehetetlen több év távlatából és főleg témaváltás után átdolgozni egy-egy írást. Itt azonban úgy érezzük, hogy ezt a két dolgozatot nem is túl nagy erőfeszítéssel össze lehetett volna olvasztani.

A prostitúció kérdése sokáig tabu témának számított, s napjainkban is nehéz hozzá közelíteni. Mutatja ezt, hogy Romániában időnként politikai viták középontjába kerül, de törvényileg máig rendezetlen. Hogy milyen pontos szabályozásnak volt alávetve a monarchia éveiben, arra Gyarmati Zsolt tanulmánya mutat rá. Összeveti az 1874-es városi szabályrendeletet az 1905-ben kiadottal. Az előbbi öt részből áll 73 §-sal, az utóbbi hat részből, s 72 §-t tartalmaz. Kolozsvár úttörő volt a vidéki városok közül ezen „szolgáltatás” szabályozásában. A pesti 1867-es szabályrendelet után az itteni következik. 1887-ben Debrecen, 1890-ben Győr hoz ilyen vonatkozású jogszabályokat.

A kötet második részében a *Kézzel írott mindennapok* fejezetcím alatt négy szorosabban egymáshoz kapcsolódó dolgozatot olvashatunk. Ebből a fejezetből – mondjuk Erdélyre kiterjesztve – a szerző egy teljes életpályára való kutatási programot építhet ki. Ugyanis azt szemlélteti, hogyan lehet az emlékirat-irodalmat „másként” olvasni, mint eddig. Kutatási módszerét megalapozó tanulmány-nyal indít: *Napló, naplóirodalom, történeti forrás*. Tisztázza, hogy mi is a napló, s elkülöníti ennek a XVI–XVII. században kialakult műfajait, jellemzőit. Azután számba veszi az erdélyi s különösen a kolozsvári emlékirat-irodalmat a XIX. századig. Igazán érdekes annak szemléltetése, hogy míg a pozitivisták a korabeli történelmi események jobb megismeréséhez kerestek adatokat a naplókban, az 1970-es évektől kibontakozó irányzat a korabeli társadalom térhasználatával, mindennapi életgyakorlatával, az író mentalitásával kapcsolatos adatokat igyekszik feldolgozni. A romániai magyar történetkutatásban 1989 előtt ez a módszer már csak azért sem honosodhatott meg, mert a levéltárakban a naplók, emlékiratok zárólva lappantak. Várhatóan egész sor, a monarchia idején keletkezett

napló, önéletírás fog a közeljövőben előkerülni, ezek „a szubjektív történelem elsőrendű dokumentumainak számítanak” majd.

A szerző két, egyelőre kéziratos, de megjelentetésre előkészített napló újszerű elemzésére tesz kísérletet. Az egyik napló szerzője Márki Sándor, a kolozsvári egyetemen 1892-től 1919-ig a történelem professzora. 1873 és 1925 között vezetett naplójának másolatát a Békés Megyei Levéltár őrzi, s készül kiadni. Ennek a Kolozsvárra vonatkozó első tíz évét (1892–1902) dolgozza fel a szerző annak függvényében, hogy miként tükrözi a polgári otthont és a családi életet. Az alfejezetek a lakásra (rajzzal!), házastársi kapcsolatára, leányához való viszonyulására és a cselédek tartására vonatkoznak. A szerző összegezeként megállapítja, hogy a napló tükrében Márkiék kolozsvári lakása „minden szempontból kielégítette a kor jómódú, középosztálybeli polgárának igényeit”. E sorok írója két ok miatt is különös érdeklődéssel olvasta ezt a dolgozatot. Egyrészt, mert írt Márkiék lakóházáról (vö. *Magyarok utcája*. Kolozsvár, 1995. 99–100.). Másrészt mert minduntalan a Márkival egyidős dédnagyapja, a kórházigazgató orvosprofesszor jutott eszébe, aki szintén naplót vezetett, s nem egy, hanem négy gyermeket nevelt. Márkiék hat szobát béreltek, a kórházigazgató hivatali lakása hétszobás volt. Egy-egy ekkora lakáshoz legalább két-három alkalmazottat (szakácsnő, szobalány, pesztra) fogadtak fel. A családfőt inkább munkája kötötte le, a feleség irányította a családi életet. Csak nagy dolgokban hoztak közös döntést. Márkit mint köztisztviselőként álló személyiséget és történészt 1894-ben a Mátyás király-szoborbizottság tagjául választották, s ettől fogva naplója tükrözi a szobor felállításáig történt eseményeket. Gyarmati Zsolt a napló tükrében mutatja be a szobor előtörténetét egy tanulmányban. Jellemzi Márki és Fadrusz viszonyát. Talál megállapítása: „gyakorta az a benyomásunk, hogy a hivatalos iratok és a sajtó véleménye mellett Márki egy harmadik típusú olvasatát adja az éppen aktuális eseményeknek.”

A két Márki-dolgozat bevezetője szinte szóról szóra ismétlődik. Ez a külön közlésnél szükséges lehetett, de a kötetbe foglaláskor egy utalás, lapalji jegyzet elegendő lett volna. Márki életének igen példaértékű szakasza az 1919–1921 közötti, amikor a végsőkig kitartott Kolozsváron, s itt részt vett egy „felekezeti közti magyar egyetem” tervének kidolgozásában, majd a Református Teológiai Fakultás mellett létrehozott, szintén felekezeti közti jellegű Református Tanárképző Intézetben tanított egy éven át, sőt annak elnökekül (s nem dékánjául) is megválasztották az 1920/21-es tanévre. Gyarmati Erdész Ádámnak egy tanulmányára hivatkozik ezzel az intézettel kapcsolatban, de nem ismeri alulírottak a Helikon 1990. június 29-i számában megjelent dolgozatát, melyre utalást az *Egyetem a Farkas utcában* (Kolozsvár, 2001) című könyvben is talált volna.

A másik napló – ami Gyarmati vizsgálódási körébe került – a Kelemen Lajosé. Ezt karhatalmi erők kobozták el az Unitárius Egyháztól, azóta az Állami Levéltárban őrzik, s csak a 90-es években vált kutathatóvá. Most Sas Péter és

Gyarmati is közzétételeit tervezgeti. Az 1894-től 1938-ig több-kevesebb rendszerességgel vezetett, talán hiányosan is fennmaradt napló alapján meg lehet ismerni a nagy történész lelki alkatát, életkörülményeit, a „fanatizmus határát súroló” morális és szakmai elvárásait.

Meglepő mondattal indul a dolgozat: „Kelemen Lajos személyiségét, életpályáját – az idősebb erdélyi történetkutatókat leszámítva – sajnos kevésbé ismerik”. E sorok írója ugyan még személyesen ismerhette az iskolateremtő tudóst, reméli, hogy ez a megállapítás csak a határon túliak esetében igaz. A kolozsvári egyetemen diplomát szerző magyar hallgatók valamilyen összefüggésben csak találkoznak nevével. Gyarmati először Kelemen életpályáját és naplójának történetét vázolja fel. Utána gimnazista korára vonatkozó feljegyzéseit elemzi. Diákéveit taglaló öregkori visszaemlékezéseit különben épp e sorok írója tette közzé 1993-ban (*Születtem Marosvásárhelyt*. Kolozsvár, 1993). E korai naplóbejegyzések közt még rovásírásos is található. 1896-tól Kolozsvárt töltött egyetemi éveit alatt feljegyzí életvitelét, tudományos bűvárkodásának első lépéseit, falujárásait, de az egyetemi életről, tanáraitól, diaktársairól hallgat. Jó, hogy kollegája és barátja, Gyallay Pap Domokos regényben örökítette meg ezeket az éveket. A közélet eseményei jobban érdeklik Kelemen Lajost: lelkesen gyűjt egy székelykeresztúri Orbán Balázs-szobor érdekében. Bár nem politizált, már családi alapon is a 48-as nézetek hirdetőivel értett egyet. Néhány tüntetésről is beszámol a napló. Lelkesen vett részt a március 15-i ünnepeken, s ő is megsiratta Erzsébet királyné tragikus halálát. Életének alakulására nagy hatással volt a Gidófalvy István közjegyző házában nevelőként eltöltött pár év. Mint a szerző rámutat: „az ifjú tanárjelölt a polgárság alsó rétegéből, gyakorlatilag egy frissen polgárosodott családból érkezett a felsőközép »úri« környezetbe.” Itt családtagként befogadták. Életvitelt tanult, s közben sikerült szinte baráti viszonyt kialakítania tanítványával, a kis Pistával.

Külön fejezet vizsgálja Kelemen Lajos szabadidő-töltését. Fő szórakozása a biciklizés, Gidófalvy ajándékozta meg kerékpárral. Eljár felolvasó ülésekre, meg tanítványával a színházi előadásokra. Egyik-másik színész teljesítményéről feljegyzí véleményét. Nem vendéglöző típus, a lumpolást megveti. Néhány táncestélyen azonban részt vesz. Szeret táncolni, de nem bír inni. Az estélyek főleg lányok megismerésére szolgálnak: Dávid Ferenc egyesületi estély, Menza-estély, vasúti üzletvezetőség bálja. Kapcsolatrendszerének, baráti körének elemzéséből kiderül, hogy egyetemi társai, munkatársai köréből kerültek ki azok, akiket bizalmába fogadott. Igen szigorúan ítélte meg barátait. Egyszer majdnem párbajba is keveredett. Néhány lány neve is bekerül a naplóba, pár szóval minősíti őket, ám e megjegyzések alapján nem lehet fogalmat alkotni női eszményképéről. Pályakezdése igen nehézkesen indul. Az Egyetemi Könyvtárban kapott napidíja a lét-fenntartáshoz is alig elegendő. Napi munkája, kutató szenvedélye mellett nincs elég ideje és pénze a doktorátus, illetve a tanári diploma megszerzéséhez. Bár az

Unitárius Kollégiumban óraadóként alkalmazták, nem tudja elviselni az idősebb tanárok lekezelő viszonyulását. Végül Gál Kelemen igazgatónak mégis csak sikerül megnyernie őt, s tanári képesítésének megszerzése után 1908-ban rendes besorolást kap. A Kelemen családdhoz fűződő viszonyt tárgyaló utolsó fejezet rámutat arra az ellentmondásra, ami a tisztelt, de alkoholizmusa miatt gyarlónak tartott apa megítélésében mutatkozik. A családot összetartó édesanya alakja hiányzik a feljegyzésekből, a testvérek is inkább hibáik révén kerülnek be a naplóba. A szigorú erkölcsű Kelemen Lajos általában arra, ami természetes, normális volt, nem pazarolt szót, csak a kirívót, rendhagyót vette észre. Ez a tanulmány vagy tíz évnýt elemez a napló átfogta időszakból: a „kirajzolódó lelki profil, szociális miliő segít megérteni azt, miként zajlott egy fiatalember élete konkrét hely- és időkoordináták között”. A szerző a napló további elemzését ígéri.

Gyarmati Zsolt e kötetével új szint hozott a Kolozsvár-kutatás terén. Főleg a naplók elemzésével a magánélet és közélet olyan összefüggéseit, eddig alig feltárt vonatkozásait tárja elénk, amelyek közelebb visznek a monarchiabeli emberek habitusának megértéséhez. Eddig csak a széppróza nyújtott valamelyes betekintést a mindennapok világába, a családi viszonyokba, a gondolkodásba és lelki életbe. Ezek a naplókon át jobban, konkrétan megfoghatókká válnak. Csak figyelő és látó szemmel kell olvasni. Bár erre nincs szabály, de reméljük, hogy a szerző átállítja nézőszögét, s nemcsak Erdélyből fogja nézni az eseményeket, hanem az itteni eredményeket is legalább úgy fogja ismerni és felhasználni, mint a határ túloldalán születetteket. Az elméleti vonatkozásokat taglaló tanulmányoknál néha zavaróan hatnak a túlzottan halmozott idegen szavak, szakkifejezések. Egy szakdolgozatban indokolt lehet használatuk, de egy szélesebb olvasóközönseget is megcélzó kötetet kár terhelni velük.

DR. GAAL GYÖRGY

Eszmék – Gondolatok

AZ ÉLET ÉRTELMÉRŐL (3)

Élni szeret az ember, mert élni jó. Az ember élete más emberekben kezdődik, életét másoknak köszönheti. Az egyik embernek a másikért és a többiekért érdemes élnie, bármi legyen is a foglalkozása, hivatala vagy küldetése, egyszóval életfeladata. Ennek hűség és szorgalmas teljesítése tartalmat és értéket ad az életének. Az életfeladat igen sokféle lehet, és teljesítésében különböző értékű is. Az életfeladat odaadó teljesítése úgy kitöltheti az ember életét, mintha csak azért élne. Különösen azok az emberek, akik szeretik az életfeladatukat, könnyen tartatják azt életük értelmének is. Nem nehéz tehát életünk feladatát összetéveszteni életünk értelmével.

Ha a semmiből a semmibe megyünk, és közben egy ideig vagyunk valami, azért kár volt elindulni. Azért lenni, hogy aztán ne legyünk, ennek nincs értelme. Ha már lettünk, akkor mindig legyünk. Így már érdemes. De meg kell találnunk azt, amiért valóban érdemes. Ez az életünk értelme. *(Temesi József)*

Amikor az emberek megkérdezik tőlem: „Mi az Ön személyes életcélja?” – mindig azt válaszolom: „Én egyszerűen csak meg akarom változtatni a világot.” Mosolyognak, és azt mondják: „Ön örült!” és én azt mondom nekik: „Igazuk van, örült vagyok. De egy égő tűz van bennem, és ezzel a tüsszel meg fogom változtatni a világot a gyenge egészségem, a szűkös időm ellenére, és a rengeteg munkám mellett. Igen, örült vagyok. De ebben a rászoruló világban meg tudok valamit változtatni, jobba tudok tenni. És ezt együtt fogjuk tenni, együtt, összefogva mindannyian. Az új és a jobb velünk és rajtunk keresztül jön majd létre. Istennel együtt alkotva valósul meg...” Valamit mindenképpen lehet és kell tenni a rossz, a szenvedés ellen. Valami meg fog változni, ha akarjuk. Ez az én mélységes hitem. *(Henri Boulad)*

Az ember életének az az értelme, hogy a világ nagyszerűségére, a lét értékére ráeszméljen; és örömeinek hangot adjon. Mondjuk úgy, hogy dicsőíti Istent, aki ezt a létet, ezt a világot létrehozta, s aki a maga valóságában a létnek ezt az értékét őrzi. Ez az értelme az emberi létnek. *(Jelenits István)*

Egyházi élet – Hírek

Az Egyházi Főhatóság tevékenysége

■ Egyházunk legfőbb végrehajtó testülete, az Egyházi Képviselő Tanács április 7-én tartotta I. évnegyedi rendes ülését Kolozsváron. Napirenden többek közt az egyházi központi hivatal 2006. évi költségvetésének elfogadása, az építési-javítási segélyek véglegesítése és a lelkeszi fizetés-kiegészítések megállapítása szerepelt.

Egyházköri munka

■ Június az egyházköri közgyűlések hónapja volt egyházunkban. Az egyházkörök a 2005. évi tevékenységről számot adó közgyűléseket a következők szerint szervezték meg: június 10-én a marosi egyházkör Nyárádszentmártonban, 17-én a székelykeresztúri egyházkör Székelykeresztúron, 23-án a küköllői egyházkör Küköllődombón, 24-én a székelyudvarhelyi egyházkör Homoródszentpéteren. A két utolsó közgyűlés időpontja átcúsúzott július hónapra: 1-jén a háromszék-felsőfehéri egyházkör Alsórákoson, 8-án pedig a kolozs-tordai egyházkör Kolozson ülésezett.

Lelkészképzés

■ A Lelkészképesítő Bizottság június 19–20-án vette be a lelkészképesítő vizsgát a 2004-ben végzett gyakorló segédlelkészekről: Hegedűs Tivadar magyarzsákodi és Lakatos Sándor sepsiszentgyörgyi segédlelkésztől. A lelkészképesítő vizsga részei: a házidolgozatok kiértékelése, zárthelyi biblíamagyarázat írása, valamint szóbeli vizsga egyházi szónoklattanból, egyházszertartástanból, lelkipásztori gondozásból, katekétikából, unitárius egyháztörténetből, egyházi alaptörvényből és egyházi énekből. A vizsgán mindkét jelölt unitárius lelkeszi oklevelet szerzett.

■ A Protestáns Teológiai Intézetben az V. évet végzett hallgatók szakvizsgája június 19–23. között volt. Ez alkalommal Csoma Csilla, Kiss János Csaba, Rácz Norbert és Székely Mónika búcsúzott el a teológiai intézettől, és lépett a gyakorló segédlelkészek útjára. A vizsga a szakdolgozatok kiértékelésével és megvédésével kezdődött, a zárthelyi prédikáció-írással folytatódott, és a szóbeli vizsgákkal ért véget ószövetségi teológiából és exegézisből, újszövetségi teológiából és exegézisből, egyetemes egyháztörténetből, hittanból és etikából. A szakvizsgán mind a négy hallgató sikeresen teljesített, és megszerezte a gyakorló segédlelkészi szolgálatra feljogosító oklevelet.

■ A Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karán június 25-én tartották az évzáró ünnepélyt. A Kolozsvár-belvárosi unitárius templomban tartott istentiszteleten Czire Szabolcs teológiai tanár végezte a szószéki szolgálatot, a hallgatókat a nyár idejére dr. Rezi Elek dékán búcsúztatta el az intézettől; ugyanő ismertette a tanév során elért tanulmányi és közösség-építő eredményeket is. Az évzáró keretében megtörtént a négy végzős hallgató átadása és egyházi szolgálatra való átvétele is. Csoma Csilla, Kiss János Csaba, Rácz Norbert és Székely Mónika gyakorló segédlelkészi kinevezését a Püspöki Hivatal szeptember 1-jétől eszközli.

■ Az Egyházi Képviselő Tanács június végén megbízást adott az unitárius teológiai hallgatóknak a nyári gyakorlat elvégzésére. 2006 nyarán 14 egyházközség: Torda, Kolozs, Várfalva, Torockó, Nyárádszentmárton-Jobbágyfalva (együtt), Csokfalva-Szováta, Tarcsafalva, Homoródalmás, Homoródszentpéter, Székelyderzs, Oklánd, Recsenyéd, Szentivánlaborfalva, valamint az Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet részesül a nyári gyakorlat szolgálataiból.

Lelkésztovábbképzés

■ Május elején került sor egyházköreinkben a II. évnegyedi lelkészi értekezletre, amelyeket ezúttal két-két egyházkörönként egybevonva szerveztek meg. A kolozs-tordai és a küüllői egyházkör lelkészeinek május 8-án Tordán, a székelykeresztúri és marosi egyházkör lelkészeinek 9-én Székelykeresztúron, míg a székelyudvarhelyi és háromszék-felsőfehéri egyházkör lelkészeinek 11-én Homoródszentmártonban volt az értekezlet. A fő előadást Czire Szabolcs teológiai tanár tartotta *A jézusi asztalközösség és az unitárius úrvacsorai gyakorlat* címmel.

Énekvezér-képzés

■ Az Énekvezér-képesítő Bizottság június 29-én vizsgatűlést tartott Kolozsváron, amelyen egy, a marosvásárhelyi Református Kántor-tanítóképző Intézetben frissen kántortanítói oklevelet szerzett unitárius hallgató énekvezéri képesítést nyert: Varga Tímea Vargyasról.

Rendezvények, egyházképviselő

■ Április 18-án Balázs Ferenc leánya, Erika Anderson Young látogatta meg egyházunkat, miután az Egyesült Államokból érkező testvéregyházközség küldöttségével pár napot szülőfalujában, Mészkon töltött. A dr. Szabó Árpád püspökkel tartott megbeszélésen főként arról esett szó, hogyan lehet Balázs Ferenc áldozatos szellemiségét az Aranyos-menti unitárius közösségekben életre kelteni.

■ A korondi temetőben április 29-én szentelte fel dr. Szabó Árpád püspök és dr. Jakubinyi György érsek a helyi római katolikus és unitárius egyházközség közös erőfeszítésével felépített új ravatalozót.

■ Május első napjaiban egyházunk központi hivatalát az Amerikai Nyugdíjas Lelkészi Segélyszervezet pénztárosa, John Newhall és felesége látogatta meg,

hogy személyes kapcsolatot teremtsen egyházunk és nyugdíjintézetünk vezetőivel. Az egyesült államokbeli segélyszervezet hat éve rendszeresen segélyt folyósít erdélyi unitárius nyugdíjas lelkészeink, illetve elhunyt lelkészeink özvegyei számára.

■ Május elején a hollandiai Remonstráns Egyház tizenegy lelkésze látogatta meg egyházunkat, viszonzván a tavalyi, egyházunk küldöttsége által Hollandiában tett utat. Az alkalom a már elkezdett teológiai párbeszéd sorozatát folytatta: két napon át Kolozsváron ismerkedtünk egymás lelkiségével és hitelveivel. Ezen bevezető eszmecserek után jövőre szakosodott kapcsolattartással, tematikus találkozások útján folytatjuk az együttműködést. Ezután a vendégek körúton ismerték meg egyházközségeink, híveink és lelkészeink egy részét, a Torda–Mészkö–Marosvásárhely–Nyárádszereda–Székelyudvarhely–Székelykeresztúr–Segesvár–Dicsőszentmárton útvonalon.

■ A pipe-szásznádasi egyházközség május 20-án szervezte meg ifjú lelkésze, Jenei László Csaba beiktatását. Jenei László Csaba 2000-ben fejezte be teológiai tanulmányait a Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karán, és gyakorló segédlelkészi szolgálatát is a pipei és szásznádasi egyházközségben végezte. Unitárius lelkészi oklevelét a 2002-ben sikeresen letett lelkészképesítő vizsgán szerezte meg. A beiktatást Nagy Endre, a Küküllői Egyházkör esperese végezte el, az egyetemes egyház köszöntését Czire Szabolcs teológiai tanár tolmácsolta.

■ A brassói unitárius egyházközségek – óvárosi és újvárosi – május 20-án tartották a közös templomuk építésének 70. évfordulója alkalmából szervezett ünnepélyt. A hálaadó istentiszteleten dr. Szabó Árpád püspök végezte a szószéki szolgálatot.

■ Május 21-én tiltakozó megmozdulásra került sor Tordán, ahol a jelenlevők a helyi magyar iskola ügyéért emelték fel a szavukat. Az unitárius templomban tartott istentiszteleten dr. Szabó Árpád püspök prédikált, ezután a magyar történelmi felekezetek templomaiból érkező gyülekezetek tagjai együtt vonultak fel a város főterén.

■ Május 24-én Budapesten az Iparművészeti Múzeumból Szabó Árpád püspök és Gyerő Dávid előadótanácsos átvette a székelykeresztúri Unitárius Gimnázium teljesen felújított zászlóját. Az E. Nagy Katalin és Pataki Anikó szakrestaurátorok által közel egy évig végzett munka összértéke meghaladja a 2,6 millió forintot. Az összeget a NKÖM fedezte saját alapjaiból, Sepsí Kovács Éva, a budapesti Bartók Béla Unitárius Egyházközség gondnoka személyes közbenjárására.

■ A Teleki László Alapítvány május 25–27-én Budapesten, valamint a felvidéki Borsiban szervezte meg a határon túli magyar épített örökség kutatásának és megóvásának szentelt szakmai konferencia idej kiírását. A rendezvényen unitárius egyházunkat Paskucz Viola, az egyházi központi hivatal műszaki előadója, valamint Ferenczi Zoltán Sámuel építészmérnök képviselte.

■ Május 25–26-án dr. Szabó Árpád püspök és Gyerő Dávid előadótanácsos adományszervező látogatást tett Budapesten székelő alapítványoknál és kormányzati szerveknél.

■ A Magyarországi Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa május 27-én rendkívüli kihelyezett ülést tartott Kocsordon, abból az alkalomból, hogy a templom és a lelkészi lakás teljes felújítását megünnepelték.

■ Május 30. – június 1. között a Project Harvest Hope és az Aratás Reménysege Homoróderért Alapítvány vidékfejlesztési konferenciát szervezett Sepsisilylefalván, az Unitárius Egyház, a Civitas Alapítvány és a Sapientia Tudományegyetem együttműködésével.

■ Június egyik nagy egyházi és iskolai eseménye a ballagás volt. A kolozsvári János Zsigmond Unitárius Kollégiumban június 3-án, a székelykeresztúri Orbán Balázs Unitárius Gimnáziumban pedig június 15-én szervezték meg az eseményt.

■ A 2003-ban alapított Szenczi Molnár Albert Egyházzenei Társaság (SZE-ZET) június 9-én Nagyváradon tartotta első közgyűlését, amelyre az alapító tagok mellett meghívták a magyar egyházak egyházzene ügyeiért felelős képviselőit is.

■ A Kénosi Unitárius Egyházközség június 11-én szervezte meg lelkésze, Csáki Levente beiktatóját. Az istentiszteleten dr. Szabó Árpád püspök mondta a beiktató beszédet, a beiktatót Kedei Mózes, a székelyudvarhelyi egyházkör esperese végezte el.

■ Az Amerikai Egyesült Államok Unitárius Univerzalista Egyháza június 21–25. között a Missouri állambeli St. Louisban szervezte meg évi küldöttgyűlését, a General Assemblyt. Ez évben az összejövetel témája: *A helyes kapcsolatok felé, Toward Right Relations.*

Személyi változások

■ Csáki Levente lelkész kinevezést nyert a Kénosi Egyházközség rendes lelkészének, június 1-jétől.

■ Jakab Borika énekvezér kinevezést nyert az Újszékelyi Egyházközség énekvezérének, július 1-jétől.

■ Szász-Cserey Katalin kinevezést nyert a Firtosmartonosi Egyházközség rendes lelkészének, július 1-jétől.

■ Vida Rozália lelkész kinevezést nyert a Kadácsi Egyházközség rendes lelkészének, július 1-jétől.

■ Mikó Lőrinc, az Egyházi Központi Hivatal előadótanácsosa április 1-jétől betegnyugdíjba vonult.

■ Jenei Ildikó pipe-szásznádasi énekvezér gyermeknevelési szabadsága után május 1-jétől visszatért állásába.

Halottaink

Nagy Ferencné sz. Báró Piroska tiszteletes asszony és énekvezér életének 89. évében 2006. április 7-én hosszas betegség után elhunyt. Énekvezérként egyházát hatvan éven keresztül szolgálta hűséggel az Irisz-telepi egyházközségben Kolozsváron, majd a recsenyédi, küküllőszárdi és segesvári egyházközségben. Temetése április 9-én volt a segesvári unitárius templomból a helyi temetőbe. A szertartást Benedek Jakab segesvári lelkész végezte, az Unitárius Nők Országos Szövetsége és a helyi nőszövetség részéről Benedek Enikő tiszteletes asszony búcsúzott tőle, a sírnál Nagy Endre, a küküllői egyházkör esperese mondott búcsúbeszédet.

Andrási Dénes ravai énekvezér életének 60. évében f. év április 5-én hirtelen elhunyt. Temetési szertartására április 7-én került sor a ravai templomból a helyi temetőbe. A szertartást Barabás Zsolt helyi lelkész végezte, búcsúbeszédet mondott Nagy László esperes és Csete Árpád, az egyházközség korábbi lelkésze.

Kiss Pap Ákos recsenyédi lelkész életének 60. évében f. év május 13-án súlyos betegség után elhunyt. 1947-ben született Sepsiszentgyörgyön, szülővárosa Székely Mikó Kollégiumában érettségizett, majd a Protestáns Teológiai Intézetben 1965–1969. között tanulván lelkészi oklevelet szerzett. 1972-ben szentelték lelkésszé a székelyudvarhelyi zsinaton, ugyanazon évben családot alapított, amelyben két gyermeke született. 1969–1988 között szülőfaluja, Sepsiszentkirály lelkésze volt, 1988-tól pedig a recsenyédi egyházközségben végezte szolgálatát.

Temetési szertartása május 15-én volt Recsenyéden, a temetési beszédet Kedei Mózes esperes mondta. Az egyetemes egyház búcsúját dr. Szabó Árpád püspök tolmácsolta, utolsó szolgálati helye, Recsenyéd közösségétől Lakatos Gyula ny. lelkész, évfolyamtársaitól Keresztes Sándor ny. lelkész, a székelyudvarhelyi egyházkör lelkészeitől Tódor Csaba lelkész búcsúztatta. Örök nyugalomra ugyanaznap helyezték szülőfaluja, Sepsiszentkirály temetőjében.

Emléküket hálásan megőrizzük.